

dějiny a současnost

2/2026

Umění ve službách
vědecké revoluce

Cesty A. V. Friče
do Gran Chaca

Didaktická rubrika:
Zprávy o Černobylu
u nás a na Západě

K W Ě T Y Č E S K É

1834.

The London Gazette

Published by Authority.

From Monday May 14. to Thursday May 17. 1705.

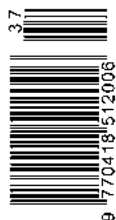
Lithon, May 7. M. S.
SIR John Leake remained higher some days ago from
Squadron under his
the 28th pat. day,
they had sealed
that they were
the Siege. A De-
Account, That
in that Siege
the Walloons to
left behind to
about two
with the Army
Alcanta-
Men in ir-
posed with Stove
no command
of Beir, i
The
Indipar-
the King
the new
the 22d

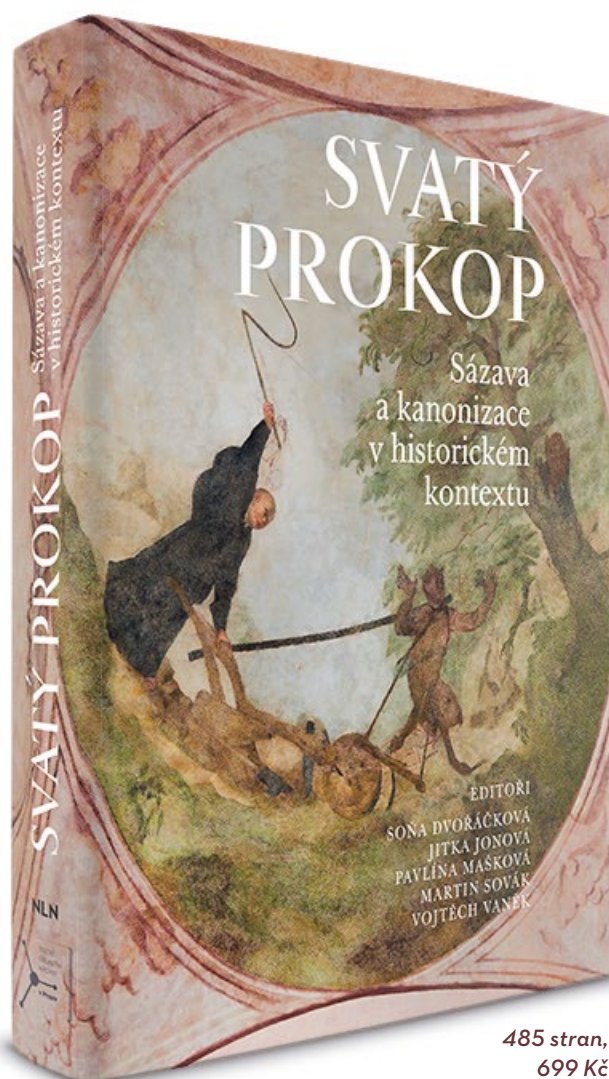
Paris, May 17. Letters from Prince Eugene's Camp
near Verona of the 8th, and from Trent of the 16th instanc-
ly, a Detachment of his Forces had defeated a Body of 600
of the Enemy near Sola della Scala, and taken 200 Prisoners.
The Imperial Army which is to be commended by Prince
Lewis continues to draw together near L'Annonay.
Hague, May 22. N. S. Letters from Coblenz of the 17th
instanc give an Account, That his Grace the Duke of Marl-
borough was arrived there, and intended to go on the 19th
to Creutzenach to meet Prince Lewis, and it is believed, the
Garde may be at Trier this day or tomorrow. According
to a Letter from the Maréchal, Monsieur d'Arcevaque
was that 2000 of the Maréchal's Army under his
Command, and 1000 of the Army of the Duke of
tending, in all probability, to receive the Duke of
the Enemy moved in Number, having
the Maréchal. Their
along the
together, where
the 10th, yet
the 22d

Když jsme čekali na zprávy

Vzestup a proměny klasických médií

2026
číslo 2/ročník XLVIII
cena 139 Kč

485 stran,
699 Kč

SVATÝ PROKOP, SÁZAVA A KANONIZACE V HISTORICKÉM KONTEXTU

Soňa Dvořáčková, Jitka Jonová,
Pavlína Mašková, Martin Sovák,
Vojtěch Vaněk (eds.)

Inspirací pro vznik této knihy bylo výročí 820 let od Prokopova svatořečení. Podílel se na ní mezioborový tým historiků, archeologů, uměnovědců, filologů i teologů a přináší nové pohledy na život a kult tohoto významného českého patrona i na jím založený Sázavský klášter. V pěti celcích se zabývá například otázkou staroslověnské liturgie a písemnictví, novými archeologickými výzkumy a architekturou Sázavského kláštera i prokopským kultem. Čtenáře také provází vybranými ukázkami proměn kanonizačních procesů od nejstarších počátků až do současnosti. Samozřejmě se zastavuje také u Prokopovy velmi diskutované středověké kanonizace. To vše je navíc několika kapitolami doplněno o střeoevropský kontext kultu světců. Na počátku promyšlení koncepce této prokopské knihy stál prof. Petr Sommer a její vytváření podporoval také Dominik kardinál Duka.

*Na vydání se kromě Nakladatelství NLN podílel
Státní oblastní archiv v Praze a publikace vznikla
i díky podpoře Nadace ČEZ.*

obsah

TÉMA: Když jsme čekali na zprávy. Vzestup a proměny klasických médií.

4	časový kompas	34	Cesty do Gran Chaca
8	téma:		První výpravy A. V. Friče
	Když jsme čekali na zprávy		ve sbírkách Náprstkova muzea
	Vzestup a proměny		<i>Tereza Melicharová</i>
	klasických médií	38	Bitva u Jutska
10	Český tisk v zrcadle		<i>Jan Slaviček – Zdeněk Vašek</i>
	moderní (a postmoderní)	42	„Podivuhodná proměna
	společnosti		housenek“
	<i>Jan Cebe</i>		Umění ve věku vědecké
14	Rozhlas – století výzev		revoluce
	a proměn		<i>Lenka Řezníková</i>
	<i>Tomáš Pánek</i>	46	Konžská republika
18	Od snu o přenosu		Od afrického dekolonialismu
	obrazu po světě propojený		k neokolonialismu
	televizí		<i>Viktorie Szewczykova –</i>
	<i>Petr Bednařík – Daniel</i>		<i>Daniel Lyčka</i>
	<i>Růžička</i>	50	Z pokladů knihoven:
22	Z Litoměřic do Neapole		550 let českého knihtisku
	a zpět	52	Z lorety do lorety
	Kněží na cestách		Výstava k 400. výročí založení
	<i>Jakub Zouhar</i>		pražské Lorety
25	mincovní regál		<i>Tomáš Gaudek</i>
26	Sovětský svaz	54	didaktická rubrika
	na Blízkém východě		Černobyl očima Rudého
	Formování bipolarity a slabší		práva a The Times
	supervelmoc		<i>Bohumil Melichar</i>
	<i>Karel Černý</i>	55	didaktická rubrika – zprávy
30	František Martin Pelcl	56	recenze
	a pomocné vědy historické	62	na nočním stolku
	<i>Jakub Benko</i>		anachronismy ach

editorial

**Vážené čtenářky,
vážení čtenáři,**

Druhé číslo *Dějiny a současnosti* přináší téma, o němž se shodou okolností nyní velmi intenzivně diskutuje i v českém veřejném prostoru. Média: jejich nezávislost, ale také jejich vliv (v pozitivním i negativním smyslu) a moc, to vše je komplexní problematika, která povětšinou postrádá jednoduché a přímočaré odpovědi. Jedno je nicméně zřejmé – jakkoli diskutabilní mohou být v souvislosti s médii adjektiva jako „objektivní“ či „vyvážená“, je nesporné, že každá vzdělaná společnost potřebuje kvalitní žurnalistiku.

Téma ***Když jsme čekali na zprávy*** provede čtenáře cestami, po kterých kráčela tři klasická média – tisk, rozhlas a televize. Byly to cesty dynamické, mnohdy spletité, ba i s tragickými odbočkami – zásadně však spoluformovaly podobu moderní společnosti. A i když dnes v autobuse, tramvaji či metru místo rozevřených novin držíme v ruce mobilní telefony, zprávy a zábavu v textové podobě stále vyhledáváme, rádio v autě posloucháme – a tu „bednu“ si také ještě alespoň občas zapneme.

*S poděkováním za Vaši přízeň
a s přáním hezkého, klidného i trochu
rozmarného léta
za celou redakci Jan Slaviček*

Dějiny a současnost, ročník XLVIII (2026), č. 2 • Vydává NLN, s. r. o. • *Ediční a redakční rada NLN a časopisu Dějiny a současnost (v abecedním pořadí):* Robert Antonín, Václav Bůžek, Iveta Coufalová (aut. zkr. tac), Milan Drápala, Milan Ducháček, Michal Frankl, Zdeněk Hojda, Libor Jan, Ivan Klimeš, Jan Klípa, Markéta Křížová, Milena Lenderová, Robert Novotný, Jan Randák, Vít Smetana, Jiří Suk, Ivan Šedivý, Ivo Štefan, Vít Vlnas, Martin Wihoda, Tomáš Winter • *Redakce:* Jan Slaviček (šéfredaktor), Karolína Velšová (technická redaktorka), Markéta Kvapilová (asistentka redakce), Josefína Matyášová (aktuality, aut. zkr. jom), Aneta Mladějovská (jazyková redakce) • *Grafická úprava:* Tomáš Diduněk • *Sazba a reprodukce:* Martin Muránský • NLN, s. r. o. • *Adresa redakce:* Náprstkova 10, Praha 1, 110 00 • www.dejinyasoucasnost.cz, e-mail: das@nlm.cz • Autorské zkratky: tt: Tamara Tomanová • Nevyžádané rukopisy se nevracejí. Maximální délka zaslaných příspěvků 8 normostran. Všechny zaslané texty procházejí recenzním řízením. Články nevyjadřují názory redakce. • Redakce poskytuje podklady Sjednocené organizaci nevidomých a slabozrakých ČR k digitální elektronické formě textu časopisu pro nevidomé • *Tisk:* Uniprint, s. r. o. • *Předplatné:* SEND Předplatné, s. r. o., telefon: 225 985 225, www.send.cz • ISSN 0418-5129 • Cena 139 Kč

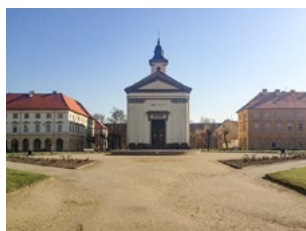
Na obálce: Kwěty české, 9. 1. 1834 (Moravská zemská knihovna); *The London Gazette*, 14. 5. 1705 (Wikimedia Commons); *Rádío Truetone* (Wikimedia Commons); *Rodina u televize, 1958* (National Archives and Records Administration, autor: Evert F. Baumgardner). *Autor koláže:* Tomáš Diduněk

Ghetto Terezín 1941–1945

online encyklopedie

<https://ghetto-terezin.cz>

V online lexikonu na adrese ghetto-terezin.cz se nachází obsáhlý soubor informací o terezínském ghettu. Německá verze (ghetto-theresienstadt.de) funguje již více než dva roky, česká verze byla spuštěna na začátku letošního roku. Lexikon sestavil Kulturverein Schwarzer Hahn e.V. z Wustrowa ve Wendlandu a zejména Jürgen Winkel (1944–2009) a Andreas Hupe († 2018) na počátku roku 2000. Web o místě symbolizujícím holokaust v českých zemích je zdrojem informací pro odbornou i širokou veřejnost – učitele, studenty, badatele, potomky obětí, návštěvníky apod.

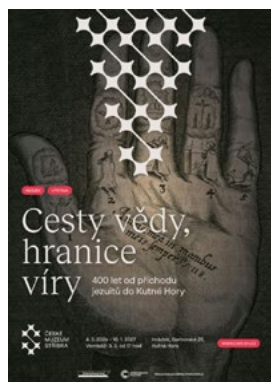
Seznamuje s historií pevnosti, dochovanými fotografiemi a dokumenty, bibliografií, literaturou, filmy, kresbami nebo vzpomínkami pamětníků. Virtuální prohlídka ukazuje podmínky, ve kterých přežívali lidé uvěznění v Malé pevnosti. ▼

do 10. ledna 2027

Cesty vědy, hranice víry – 400 let od příchodu jezuitů do Kutné Hory

výstava

České muzeum
stříbra, Kutná Hora
www.cms-kh.cz

Na začátku března byla na Hrádku v Kutné Hoře otevřena výstava představující příslušníky jezuitského řádu, kteří výrazně ovlivnili duchovní, kulturní i architektonickou podobu města. K vidění je více než padesát exponátů ze 17. a 18. století – od uměleckých děl a vzácných tisků až po exotické předměty z cizokrajných misí, jako je indiánská čelenka nebo náhrdelník z opičích zubů. Výstava připomíná mimo jiné i statečnost a obětavost jezuitů během dramatické morové epidemie v roce 1680. Nevyhýbá se ani rozporům, mýtům a kontroverzím, které řád po staletí provázely. Ukazuje světlé i stinné stránky řádu, propagandu jezuitskou, i tu namířenou proti nim. ▼

Katastr válečných hrobů

<https://valecnehroby.mo.gov.cz/aktuality/katastr-valecnych-hrobu>

V únoru 2026 byla dokončena digitalizace dokumentů z Katastru válečných hrobů. Archivní sbírka obsahuje informace o pohřbených osobách a místech pohřbů především z první světové války, a to v hranicích meziválečného ČSR, ale i v zahraničí, například na území bývalé Jugoslávie, Itálie či Rumunska. Projekt byl zahájen v lednu 2024 a je dílem vzájemné spolupráce Odboru pro válečné veterány a válečné hroby Ministerstva obrany, Vojenského historického archivu a Vojenského historického ústavu Praha. Celý Katastr válečných hrobů bude postupně zpřístupňován široké veřejnosti v Digitálním archivu a Digitální studovně MO, která navíc nabídne možnost fulltextového vyhledávání. Získané poznatky se zároveň promítají i do Centrální evidence válečných hrobů. ▼

do 27. září 2026

Příběh mého domu. Archivy vyprávějí

výstava

Národní technické
muzeum
www.ntm.cz

Zájem o dějiny nemovitostí patří k nejčastějším badatelským tématům v archivech a hned po genealogii je druhým hlavním důvodem, proč se badatelé na archivní instituce obracejí.

Nedávno zpřístupněná výstava v hlavní budově Národního technického muzea ukazuje, jak lze krok za krokem dohledat základní informace o konkrétní nemovitosti. Prostřednictvím archivních pramenů představuje stavební i majetkoprávní vývoj různých typů objektů situovaných na území Středočeského kraje (například dělnické domky, chudobinec, nájemní dům, podnikatelská vila, mlýn, továrna, hospodářský dvůr, radnice, nemocnice, školy, kostely, sokolovna, synagoga, kino, divadlo, lázně) a zároveň dokládá, že při hledání historie domů lze odhalit i širší sociální, kulturní a hospodářské souvislosti. ▼

Z Regionálního muzea ve Vysokém Mýtě je Krajské technické muzeum

Vysoké Mýto

www.muzeum-myto.cz

V čerstvě zrekonstruované budově bývalé zemědělské školy ve Vysokém Mýtě bylo v dubnu zpřístupněno nové Krajské technické muzeum.

Na ploše přes 1100 m² nabízí osm tematických expozic mapujících vývoj techniky od cyklistiky přes autoprůmysl až po letectví. Každá z nich se vztahuje k jednomu typickému technickému odvětví regionu: výroba jízdních kol; výroba sedaček, autosedaček a nábytku; karosářství; praní, vaření, uklízení; dopravníky; hasičské vybavení; usnadnění práce v zemědělství; aviatika a letectví. V areálu se dále nachází čtyři depozitáře (z toho dva otevřené), prostory pro kreativní práci a různé dílny, ateliéry a edukační místnosti. V Šemberově domě (dosavadním sídle Regionálního muzea ve Vysokém Mýtě) se nadále konají krátkodobé výstavy a přednášky. Muzeum získalo cenu Gloria musaealis za muzejní počín roku 2025. ▼

10.-11. září 2026

Proměny popularizace.

Jak spolu hovoří historiografie, dějepis a popkultura?

konference

Univerzita
Hradec Králové,
Filozofická fakulta
<https://adidej.cz>

V září se bude konat již tradiční konference Asociace pro didaktiku dějepisu, věnovaná novinkám na tomto poli a v příbuzných oborech. Po plzeňském, libereckém a olomouckém ročníku se tentokrát uskuteční na půdě FF UHK.

Účastníci budou reflektovat proměny popularizace historie a jejich vztah k historiografii a školnímu dějepisu, využívání populární kultury a PopHistory (film, seriály, literatura, hry, komiksy, ale také reenactment, paměťová místa, komunitní projekty apod.) ve výuce, dále podcasty, digitální média a sociální sítě jako nástroje popularizace historiografie a jejich didaktický potenciál. Akce obvykle nabízí i workshopy, příklady dobré praxe a tematicky zaměřené panely; je určena vyučujícím z praxe na ZŠ i SŠ a studujícím učitelství, ale i zájemcům z řad veřejnosti. ▼

MemoMap Říčany a MemoMap Pacov

interaktivní mapy

<https://memomap.cz>

V lednu 2026 (u příležitosti Mezinárodního dne památky obětí holokaustu) představil MÚA AV ČR interaktivní mapy Říčan a Pacova, navazující na projekt MemoMap Praha (mapa protektorátní Prahy s adresami více než 40 000 obětí holokaustu, 1700 policejních incidentů a míst Židům zakázaným). Aplikace umožňují zkoumat osobní příběhy židovských obyvatel v historickém prostředí, v němž se odehrávaly zásadní proměny jejich života. Mapují místa každodenních aktivit, ale i omezování občanských práv i současné formy připomínání. Nabízejí fotografie obětí, digitalizované dokumenty, příběhy, připomínkové události i konkrétní lokality a jsou optimalizované pro mobilní zařízení.

Na tvorbě aplikací se významně podíleli pacovští i říčanští obyvatelé – obec, muzeum, spolek, ale i jednotlivci a školní žáci. ▼

21.-23. září 2026

František Palacký (1798-1876), střední Evropa a habsburský mýtus: 1526 - 1876 - 2026

mezinárodní konference

Praha, vila Lanna
www.mua.cas.cz

Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Stálá konference českých a rakouských historiků ke společnému kulturnímu dědictví a Muzeum Novojičína připravují u příležitosti 150. výročí úmrtí Františka Palackého konferenci věnovanou životu a dílu historika, politika a jednoho z klíčových myslitelů a ideových tvůrců moderní střední Evropy, který promýšlel mimo jiné také ideu integrace malých středoevropských národů v zájmu jejich kulturního a politického zachování. Vědecké setkání chce přispět k novému prodiskutování širokého portfolia historických i aktuálních témat spojených s konstrukty střední Evropy (a často i s nejrůznějšími mýty), a to v širším kontextu 500. výročí vzniku habsburské monarchie (1526), tedy tématu, kterému Palacký věnoval své klíčové vědecké a politické spisy. ▼

do 30. srpna 2026

Rabi Feder Superhero

výstava

Muzeum města Brna
www.muzeumbrna.cz

Výstava v pozdně secesní Arnoldově vile představuje život a odkaz vrchního brněnského rabína Richarda Federa (1875–1970), který po druhé světové válce sehrál zásadní roli při obnově židovského náboženského života v Československu. Feder se stal jednou z klíčových postav duchovní kontinuity a morální autoritou poválečného období, přestože nikdy neusiloval o veřejné uznání. Právě tato neokázalost a vnitřní síla jej činí skutečným „superhrdinou“ své doby. Výstava využívá jedinečný komiksový jazyk výtvarnice a ilustrátorky Petry Goldflamové Štětínové, který propojuje historickou autenticitu s uměleckou stylizací a vypráví o lidské důstojnosti a morální integritě v nejtěžších časech. Expozice nabízí kromě odborné části s bohatým zastoupením archivních materiálů i interaktivní prvky. ▼

15.–16. června 2026

Dětství v době nesvobody

konference

Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského
www.hiu.cas.cz

Mezinárodní konference, kterou pořádá Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského spolu s Historickým ústavem AV ČR a Centrem pro dějiny vzdělanosti, navazuje na výstavu „Dětství pod hákovým křížem“ (otevřena na podzim 2025; přístupná veřejnosti do 1. listopadu 2026), která reflektuje osudy dětí a mladistvých v protektorátu a obnoveném Československu během let 1939–1947.

Referáty mají překročit rámec druhé světové války a zahrnout zkušenosti dětí žijících v podmínkách útluaku, politického násilí či ideologické manipulace v různých historických obdobích a geografických kontextech – během nacistické okupace, komunistických režimů, autoritářských experimentů 20. století či v jiných formách nesvobodných společenských systémů. ▼

do 31. srpna 2026

František Palacký 1798–1876

výstava

Historická budova Národního muzea
www.nm.cz

Jakou inspiraci přináší „Otec národa“ dnešním lidem? Jak by v současné době mluvil o Evropě, společnosti nebo odpovědnosti jednotlivce? Neotřelý, živý a překvapivý pohled na osobnost, která zásadně ovlivnila české dějiny, nabízí aktuální výstava Národního muzea. Palackého svět přibližuje prostřednictvím osmi krátkých fiktivních dialogů mezi ním a člověkem z roku 2026, stylizovaných do podoby chatu na obrazovce mobilního telefonu. Tyto dialogy otevírají klíčová témata jeho života a otázky, které rezonují i dnes. Výstava obsahuje originální komiks, audio nahrávky ukázek z Palackého děl i osobní korespondence, velkoformátovou mapu Evropy sledující jeho cesty a proměny národnostních poměrů ve střední Evropě, otočné válce s dobovými novinami i autentické exponáty z Palackého pozůstalosti. ▼

24. září 2026

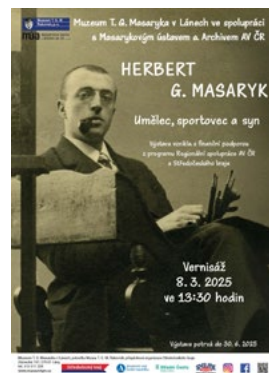
Herbert G. Masaryk

Umělec, sportovec a syn

konference

Vila Lanna, Praha 6
www.mua.cas.cz

Masarykův ústav a Archiv AV ČR a Muzeum T. G. M. Rakovník společně pořádají konferenci zaměřenou na staršího syna prvního československého prezidenta, Herberta Masaryka, coby nadaného umělce, nadšeného sportovce, rodinného příslušníka, člena dobové intelektuální společnosti i objekt vzpomínek přátel a rodiny. Herbertův předčasně ukončený život zrcadlí dynamiku a proměny české společnosti na přelomu 19. a 20. století. Méně známou kapitolou jeho života je, že jako aktivní hráč SK Slavia Praha stál u samotného zrodu ledního hokeje v českých zemích a podílel se na jeho popularizaci. Herbertův osobní život poskytuje bohatý prostor pro historickou, sociologickou či psychologickou analýzu. ▼

How have objects come to be in the V&A?

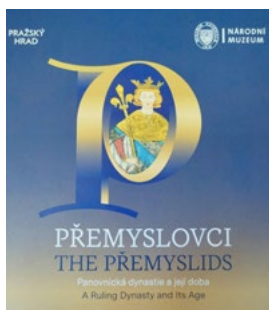
Victoria and Albert Museum

www.vam.ac.uk/collections/provenance-research-how-have-objects-come-to-be-in-the-va?

Nová webová stránka londýnského Victoria and Albert Museum mapuje provenienci svých sbírkových předmětů a otevřeně při tom přiznává, že některé z nich se do muzea dostaly v důsledku násilí, nátlaku či jiného neetického chování (příkladem mohou být etiopské sbírky, které se do muzea dostaly z britské vojenské expedice do Etiopie v letech 1867–1868, jež skončila rozsáhlým rabováním etiopského kulturního dědictví).

Stránka obsahující i odborné texty byla představena u příležitosti Mezinárodního dne provenienčního výzkumu (8. duben) a reflektuje rostoucí snahu muzeí kriticky nahlížet na historii svých sbírek prostřednictvím odborného bádání. ▼

do 15. října 2026

Přemyslovci

Panovnická dynastie a její doba

výstava

Národní muzeum

www.nm.cz

K prohlídce 900 výjimečných exponátů, které oživují dramatický příběh Přemyslovců jako dynastie formující české i evropské dějiny, zvou pořadatelé mimořádné výstavy – Národní muzeum a Správa Pražského hradu. K nejvýznamnějším objektům patří např. románský sarkofág tzv. svatého Longina, který je poprvé vystaven mimo prostory Vyšehradu a pravděpodobně ukrýval tělo jednoho z panovníků, královská koruna ze Slezské Středy, textilie z hrobu svaté Ludmily, pohřební klenoty a meč Přemysla Otakara II. nebo osobní prsten Přemysla Otakara I. Výstava prezentuje dějiny dynastie jako živý příběh rodinného klanu, v němž se střetávají mocenské ambice, válečné konflikty, reprezentace i proměna duchovního světa. ▼

do 13. září 2026

Spektákl: Zábavní plakát 1890–1938

výstava

Západočeská galerie v Plzni

www.zpc-galerie.cz

V plzeňských Masných krámech se nachází výstava prezentující zábavní plakáty jako svěbytný umělecký obor a médium vizuální komunikace. Více než 100 plakátů ze

sbírek Západočeské galerie v Plzni, Uměleckoprůmyslového muzea v Praze a Severočeského muzea v Liberci přibližuje tento specifický typ reklamního média v tematickém průřezu jednotlivých žánrů zábavy a ve stylových a funkčních proměnách grafického designu. Výstava poskytuje rovněž atraktivní vhled do historie konzumního trávení volného času i do reálií institucionalizované zábavy. Součástí je vůbec poprvé v ZČG také rozšířená realita – interaktivní aplikace obsahující podrobnější informace o vystavených dílech. ▼

8.–9. září 2026

Transregional Territories

Crossing Borders in the Time of Ferdinand I

mezinárodní vědecká konference

Kongresové centrum Státního hradu a zámku Český Krumlov

www.ff.jcu.cz

Historický ústav FF Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích a Ústav historických věd FF Univerzity Pardubice pořádají konferenci k 500. výročí vzniku habsburské monarchie ve střední Evropě. Konference bude sledovat, jak přeshraniční pohyby osob a myšlenek utvářely podobu monarchie Ferdinanda I., a to z perspektivy politických, vojenských a náboženských vztahů mezi císařským dvorem a dalšími mocenskými centry střední Evropy. Prožití dobové atmosféry nabídne koncert hudby provozované na dvoře Ferdinanda I. Jednacími jazyky jsou angličtina a němčina. ▼

–jom–

Když jsme čekali na zprávy

Vzestup a proměny klasických médií

Editor tématu: Jan Slaviček

Kdybych se měl rozhodnout mezi vládou bez novin a novinami bez vlády, bez váhání bych dal přednost druhému.

T. Jefferson, *Dopis Edwardu Carringtonovi*, 16. 1. 1787

Zpráva a pravda nejsou totéž a musí být jasně odlišovány.

W. Lipmann, *Public Opinion*, New Brunswick – London 1997, s. 358

Svoboda tisku je zaručena pouze těm, kdo nějaký tisk vlastní.

A. J. Liebling, "Do You Belong in Journalism?", *New Yorker*, 14. 5. 1960, s. 109

Od novin přes rozhlasové a televizní zpravodajství a zábavu až k dnešnímu instantnímu online světu – taková byla dlouhá cesta klasických médií v moderní době. Kam povede dál?

OBRÁZKY GENEROVANÉ UMĚLOU INTELIGENCÍ CHATGPT

Noviny, rozhlas a televize sehrály klíčové role ve formování moderních občanských společností po celém světě. I dnes patří svoboda médií mezi jednu ze základních podmínek demokracie a svoboda projevu je základním lidským právem zakotveným ve Všeobecné deklaraci lidských práv OSN.

Současně však v dnešním světě čelí klasická média stále větším tlakům – politickým, ze strany oligarchů, i v důsledku nástupu nových médií. Důvěra veřejnosti v ně se otřásá; televize, rozhlas a noviny se staly jedním z bojišť tzv. kulturních válek. Stále více lidí se od nekritického „říkali to v televizi, tak to musí být pravda“ přesouvá nikoli ke vnímání kritickému, ale rovnou odmítavému, ztělesněnému výrokem „médiá lžou“.

Přes všechny problémy a oprávněnou kritiku, které symbolizují výroky W. Lipmanna a A. J. Liebinga výše, ale stále platí i ten první, Jeffersonův. Bez svobodných médií zkrátka nemůže být svobodné společnosti.

Český tisk v zrcadle vývoje moderní (a postmoderní) společnosti

Jan Cebe

Rozvoj evropské společnosti v období novověku, charakterizovaný dramatickými změnami v rovině ekonomické, sociální, politické a náboženské, byl neoddělitelně spojen i s revolucí komunikační. Ta se od přelomu 15./16. století projevovala významnými změnami v možnostech šíření a uchovávání informací.

Jednou z klíčových podmínek proměny komunikačního paradigmatu byl bezesporu posun technologický. V této souvislosti je vyzdvihován především vynález knihtisku, neméně důležitý byl však také rozvoj pravidelné poštovní sítě. Možnost šířit rychle, pravidelně, spolehlivě a (relativně) levně informace i na místa velmi vzdálená, a to

ve velkém počtu identických kopií, dala v 16. století vzniknout novým zpravodajským formám (jednorázové tištěné letáky, tištěné zpravodajské ročenky aj.). Z těch se na počátku 17. století vyvinuly první periodické tištěné noviny. Nejprve byly „pouhým“ zrcadlem vzdálených dějů, brzy však začaly tyto děje (nikoliv již pouze vzdálené,

ale i místní) komentovat, vykládat a nezřídka kdy také ovlivňovat, či dokonce iniciovat.

S tím, jak měla stále početnější část společnosti možnost získávat informace o aktuálním dění, přicházela i touha na tomto dění aktivněji participovat. Zrodila se „veřejnost“, jejíž mínění se v procesu politické, ekonomické a sociální proměny symbolizované přechodem od společnosti tradiční ke společnosti moderní stalo hybnou silou nové doby. Noviny zde povstaly jako první médium schopné oslovovat nejširší vrstvy společnosti. Potenciál tisku tyto „masy“ nejen informovat, ale též vzdělávat, bavit a v neposlední řadě také přesvědčovat pak (spolu)formoval dějiny od 19. století až do současnosti. Úspěch (či neúspěch) klíčových ideologických, ekonomických, kulturních, sociálních či technologických koncepcí moderní civilizace byl od 19. století (a v přenesených formách stále je a zřejmě i bude) spjat s tiskem. Ideje socialismu, nacionalismu, kapitalismu aj. byly na stránkách novin formovány, obhajovány či kritizovány, moc tisku byla adorována nebo zatracována, nikdy však nemohla být ignorována.

Tezi o formativní úloze tisku v moderních dějinách evropské civilizace lze samozřejmě vztáhnout i na dějiny jejích národů. Noviny byly průvodcem (a někdy též iniciátorem) revolucí i válek,

vpravo:

Významnou roli ve formování českého národního sebevědomí sehrávaly i noviny vydávané Václavem Matějem Krameriem

napomáhaly vytvářet, sjednocovat, či naopak rozdělovat státy i národy. Také moderní české dějiny byly významně ovlivňovány a formovány tiskem.

Tisk jako kulturotvorný činitel

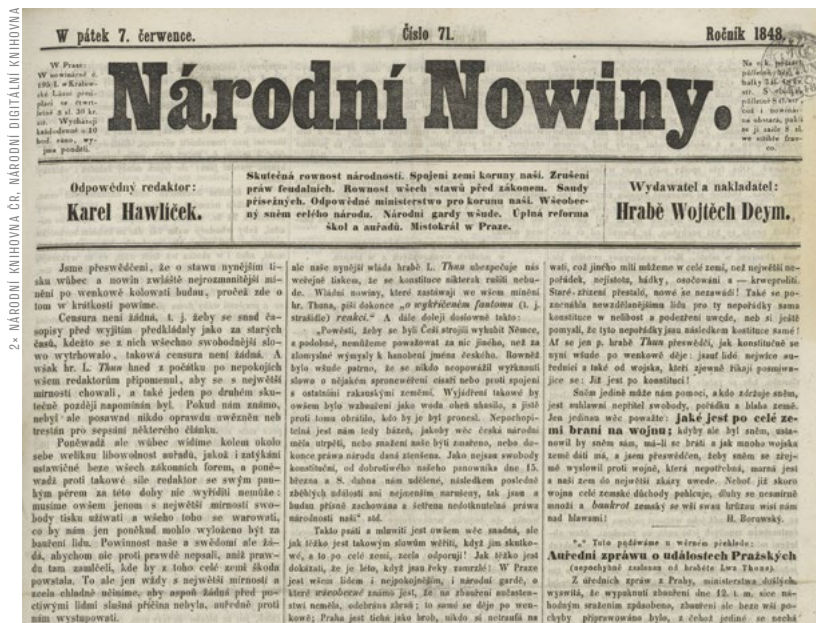
Moderní nacionalismus zasáhl v první polovině 19. století také české země. Vzhledem k absenci vlastních českých národních institucí hledal zpočátku oporu ve vědě, literatuře, umění – a také v tisku. Zde však často (a zcela logicky) narážel na odpor rakouských úřadů, které nebyly těmto projevům, jež (jak se ukázalo již v roce 1848) měly potenciál roztrhat habsburské soustátí na kusy, příliš nakloněny.

Možnost vydávat noviny či časopis v českém jazyce však byla mnohdy vnímána jako problematická nejen úřady, ale i vydavateli, kteří po klopnotné snaze dosáhnout povolení často nenašli dostatek českých čtenářů (předplatitelů). S tímto problémem se musel vyrovnávat již v roce 1719 vydavatel prvních pravidelně vycházejících českých novin, pražský tiskař Karel František Rosenmüller, a otázka ekonomické udržitelnosti provázela jeho následovníky i 100 let poté. K jistému posunu však do první poloviny 19. století přece jen došlo. Pozitivně zapůsobilo šíření osvětských ideálů a romantizace českého národa. Zvyšující se zájem o vlastní dějiny a jazyk se projevil také nárůstem vědecky a kulturně orientovaných periodik. Ta se navíc již neobracela pouze na elity, ale snažila se populárnější formou oslovovat i širší publikum.

Rok 1848 znamenal pro české noviny a jejich čtenáře dramatický kvantitativní i kvalitativní posun. Stejně tak jako tomu bylo 200 let předtím v revoluční Anglii a o necelých 60 let dříve ve Francii, i pro českou žurnalistiku byla revoluce roku 1848 na dlouhá desetiletí určující. Zrušení cenzury se takřka okamžitě projevilo vznikem řady nových periodik a také jejich výraznou politizací. Diskuse literární či vědecké na stránkách tisku vystřídal polemiky politické. V nich se pak začaly utvářet základy moderního politického života českého národa.

Tisk jako politický činitel

Od roku 1848 se politika takřka přes noc stala novým národním sportem – a noviny hřištěm, kde se soupeři den co den utkávali v boji o přízeň publika, tj. nově se formující české politické veřejnosti. K paralele žurnalista-literát se (v českém kontextu nově) přidružuje paralela žurnalista-politik. Ačkoliv byl tento proces vývoje českého tisku v klíčového politického činitele po potlačení revoluce na více než deset let zbržděn, pro budoucí vývoj české žurnalistiky bylo období let 1848–1849

určující. Zde se zrodila moderní česká žurnalistická tradice a vzory, k nimž se čeští novináři více či méně intenzivně hlásí dodnes. K obnově a postupnému opětovnému rozvoji českého politického a žurnalistického života docházelo od 60. let a tento proces pak (i přes různé vnější i vnitřní překážky) pokračoval až do začátku první světové války. Jedním z jeho klíčových projevů bylo nejen štěpení stávajících myšlenkových směrů, ale i vznik směrů nových. Nastala etapa zuřivých politických bojů, v nichž noviny (a novináři) hrály roli obhájce, či naopak žalobce nových politických (a s nimi mnohdy integrálně propojených hospodářských, sociálních, náboženských aj.) idejí. Ty postupně nacházely svou podobu v politických stranách, měnících se z institucí elitních v masové organizace.

Bylo by však chybou omezovat charakter českého tisku v diskutovaném období výhradně na rovinu politickou. Tak jako se Češi postupně měnili v moderní a hospodářsky, kulturně i politicky vyspělý národ, reformoval se i jejich tisk. Trendy, které byly v té době významné pro vývoj vydavatelského odvětví v kontextu světovém, se s jistým zpožděním začaly projevovat i v našem prostředí. V tomto ohledu (a především v kontextu dalšího vývoje) šlo především o trend komercializace, který se pomalu začal prosazovat i v českém tisku. K postupně se rozšiřující množině rolí (informační, zábavní, osvětová, vzdělávací, organizační, agitační/propagandistická atd.) se tak přidružuje představa vydávání tisku jako svébytného podnikatelského záměru, který může svému majiteli (podílníkovi, akcionáři) generovat značný zisk.

Významnou postavou české žurnalistiky byl Karel Havlíček. Ve vydání Národních novin ze 7. července 1848 komentoval situaci tisku.

Jan Cebe

působí na Univerzitě Karlově a Metropolitní univerzitě Praha, pedagogicky a odborně se zaměřuje především na dějiny médií 19. a 20. století.

Za první republiky se etabloval nový fenomén – bulvární žurnalistika. Jedním z periodik byl Polední list.

Formování tisku jako ekonomického činitele

Ačkoli se představa vydávání novin jako činnosti, kde je potenciální zisk stále důležitějším faktorem, v českém prostředí začala prosazovat již dříve, ideální podmínky našla až v nově vzniklém Československu. Významné omezení regulace (jak v rovině obsahové, tak v rovině ekonomické) ze strany státu a rozvoj spotřební společnosti vedly již ve 20. letech ke vzniku silných vydavatelských subjektů, které díky rostoucí nabídce i poptávce (jak ze strany čtenářů, tak ze strany inzertů), dokázaly generovat nemalé zisky.

Na rozdíl od vývoje v anglosaském prostředí, kde trend komercializace masového tisku vedl již v polovině 19. století k oslabování přímých vazeb mezi tiskem a politickým prostředím, se v kontinentální evropské tradici vyvíjel hybridní systém charakterizovaný koexistencí stranického a komerčního masového (populárního) tisku. Tyto kategorie navíc tvořily dvě neprostupné množiny, ale naopak vykazovaly v závislosti na cílové skupině konkrétního periodika menší či větší průniky. V kontextu vývoje českého tisku tak v meziválečném období vidíme jak velmi úspěšné komerčně orientované tituly napojené na konkrétní politické strany, tak i periodika, která svou čtenářskou atraktivitu (a tím i svůj komerční úspěch) založili již primárně na zisku z reklamy a inzerce) stavěla mj. na propagování „nadstraničké“ pozice.

S komercializací pak ve světovém i českém kontextu souvisel trend bulvarizace, který se projevoval nejen vznikem specializovaných bulvárních periodik, ale i inkorporováním popularizačních principů do obsahu i formy, aby byla přístupnější a atraktivnější pro rozšiřující se čtenářskou obec. Rychlý rozvoj vydavatelského odvětví byl sice ve 30. letech částečně utlumen důsledky hospodářské krize, definitivně ukončen byl však až Protektorát Čechy a Morava, v němž

se režim zmocnil kontroly nad tiskem a klíčovým normativem a důvodem pro jeho existenci se stala propaganda nacistické ideologie.

Tisk jako nástroj totalitní propagandy

Vznikem protektorátu musel český tisk čelit zcela nové politické i ekonomické realitě. Tlak na propagandu nacismu a s tím související všeobjímající cenzura, personální čistky, ale také ekonomická omezení způsobená válkou – to vše činilo z konzumace českého tisku zážitek, který byl pro čtenáře mnohdy jen těžce stravitelný. Přesto však noviny i časopisy (byť ve stále omezenějším rozsahu a množství) vycházely a byly i nadále čteny. V tomto ohledu se lépe dařilo nepolitickým časopisům, které mohly nabízet možnost úniku od protektorátní reality a jistými (ve vztahu k nacistické propagandě) subverzivními formami (např. opětovný „obrozenec“ obrat ke kulturním a dějinným odkazům předků) podporovat morálku národa. Denní tisk, na nějž dopadalo břemeno propagandy nejtěžší, měl v tomto ohledu jen omezené možnosti a jeho čtenost upadala. Přesto si však udržoval pozici klíčového zdroje informací, neboť jiné alternativy byly dostupné jen velmi omezeně a s vysokou mírou rizika (např. ilegální odbojový tisk či zahraniční rozhlasové vysílání). Že se však jednalo mnohdy o informace zavádějící či přímo lživé, bylo většině čtenářů zřejmé, a klíčovou schop-

ností se tak stávalo čtení „mezi řádky“. Takto nasbírané dojmy pak byly doplňovány stále populárnější šeptandou, která ve více či méně přesné formě umožňovala předávat také informace širší odbojem.

Konečná porážka nacistického Německa však pro český tisk znamenala jen krátké období (omezené) svobody, které skončilo únorem 1948, kdy veškerou moc nad děním ve státě a tím i v tisku převzala komunistická strana. Na další čtyři desítky let se tak tisk stal opět nástrojem státní propagandy. Smutná etapa v dějinách českého tisku, kdy řada novinářů jednou rukou psala budovatelské ódy na kolektivizaci venkova a úspěchy znárodněného průmyslu, zatímco druhou rukou pomáhala utahovat oprátky na krku tiskem defilujících zástupů „imperialistických agentů, spiklenců, velezrádců, jidašů a odporých zločinců“, byla na konci 60. let do jisté míry vykoupena vzepětím svobodné vůle a mnohdy i značné osobní statečnosti v období tzv. pražského jara a především pak ve dnech následujících po okupaci vojsky Varšavské smlouvy. Tehdy se tisk společně s ostatními „hromadnými sdělovacími prostředky“ výrazně postavil proti snahám okupantů a konzervativního křídla KSČ „normalizovat“ společenskou situaci. Nakonec však (logicky a nevyhnutelně) podlehl a jedním ze symbolů „normalizace“ byl zcela poslušný tisk očištěný od „kontrarevolučních žvlů“, opětovně spoutaný cenzurou a autocenzurou, která již nevyvěrala pouze ze strachu, ale stále více i z pocitu deziluze a marnosti pokusů něco změnit.

Převažující duch podřízenosti a rezignace výrazně ovlivnil i mediální obraz dějů, které přivedly českou společnost v roce 1989 na konec éry komunistické totality. Při zpětném pohledu se tehdejší role tisku v první fázi listopadových událostí jeví jako vcelku marginální, oficiální tisk totiž (platí to však i pro rozhlas a televizi) výrazněji podpořil občanskou iniciativu až v momentě, kdy bylo v podstatě již vše rozhodnuto.

Tisk jako reziduum minulosti?

Přechod k demokratickému režimu a ekonomické doktríně ovládané (alespoň oficiálně) neviditelnou rukou trhu znamenal pro český tisk nové výzvy a nové problémy. V překotném a nepřehledném období více či méně divoké privatizace se stávající tituly snažily (převážně neúspěšně) adaptovat na nové tržní principy. Vedle nich simultánně vznikaly (či přicházely ze zahraničí) a zase zanikaly tituly nové a kromě toho proběhlo též několik pokusů resuscitovat zaniklé tradiční značky. To vše bylo do polovi-

Rozsudek nad bandou špiónů a velezrádců vynesl všechen československý lid

Dáme více oceli - odpověď slevažů imperialistům

ROKYCANY 10. června (RP)

V rokycanských Kovohutích, závodě Gustava Klimenta, měl rozsudek nad 13 špióny a zrádci národa veliký ohlas. Slevaží se zadosťuchně uctívali spravedlivý trest.

Jako odpověď na zločinné pokusy imperialistů a jejich pomahačů neustále rušit výstavbu socialismu v naší zemi, rozhodli se dát republika a mírovému tábo-ru více oceli. Dosud byly na rafinovaných pecích prováděny pouze dvě tavby během 48 hodin. Za čtvrté a páté dosáhli slevaží tři taveb. Závazili se, že budou i nadále dělat místo dvou taveb tři, a to při nesnížené jakosti.

Vytvoříme pracovní skupiny na státním statku

PRAHA 10. června (RP)

Zaměstnanci Československých státních statků, n. p. — statku ve Velvěrech, odpověděli na rejdy odsouzených velezrádců tímto závazkem, který oznámili prezidentu republiky:

PRAHA 10. června (RP)

Přísný a spravedlivý trest služebníků západních imperialistů, který vynesl státní soud v Praze, přijímají pracující se souhlasem a se zadosťuchně. Odporná banda dříve zasloužené odpalily! Zločinná činnost těchto agentů imperialismu, která byla odhalena před celým národem, zavrzuje, oběhem lépe chrání zřevdy, pole a domy, oběhem zmocní v zárodku každý pokus imperialistických zádokníků poškodit naše budování.

Zvýšíme bdělost a ostrážitost

Dopis ozbrojených složek v Bratislavě prezidentu republiky

PRAHA 10. června (CTK)

Účastníci společného aktivity bratislavského vojska, SNE a lidových milic v Bratislavě, svolaného po rozsudku nad velezrádci a špióny, poslali prezidentu republiky depeši, v níž m. j. uvádějí:

„S hlubokým zadosťuchněm jsme vzali na vědomí, že státní soud v Praze odsoudil tak jáse hnušnou úlohu imperialistických chlebočárů dr. Horákové a jejích společníků a veřejně obžaloval zemlovce, šramkovce, lettrichovce, kteří na cestě zrády se stali osmovateli a vykonavateli zrády.“

My, příslušníci ozbrojených složek našeho pracujícího lidu, sledovali jsem celý proces v rozhlase. Jako zemědělec mně zajímalo také to, co se týkalo zemědělství. Když jsem slyšel v rozhlase Heidu vyspovídat

Proces poučil i zemědělece

Sledoval jsem celý proces v rozhlase. Jako zemědělec mně zajímalo také to, co se týkalo zemědělství. Když jsem slyšel v rozhlase Heidu vyspovídat

Proces je pobídkou ke zvýšení bdělosti

PRAHA 10. června (RP)

Státnímu soudu v Praze do cházejí dopisy, v nichž pracující vyjadřují spontánně souhlas a vyneslým rozsudkem nad 13 velezrádci.

„Děkujeme Vám jménem všech zaměstnanců — píle závodní rada Kolorie v Dělné 1. — za spravedlivý rozsudek, vyneslým nad odpornou bandou vlastizrádců, rozvratníků a špiónů, kteří v době pracovního nadšení a cile-vědomé práce našeho lidu zákeřně usilovali o náš lid zvrát revo-lučních zmocňovatelů a lidové demokratického zřízení. Trest je rozsudkem, který vynesl všichni pracující v naší zemi.“

„Přísné potrestání velezrádců a špiónů je pobídkou bezpečnost-ním sborům ke zvýšení míry o zabepečení našeho lidové demokratického zřízení, trvalého míru a věčné věrného přátelství a spojení se Sovětským svazem a zemí lidové demokracie — píle útvarová organizace SNE, č. 1 v Praze.“

„V uvážení, jakých zločinů se dopustili vůči své rodné zemi a jejímu lidu, jak cynicky se k nim přiznávali a jaké nové zločiny do budoucna plánovali, máme zato, že rozsudek ani jiny být nemohl.“ — píle zaměstnanci národního podniku Sanitas v Praze. —

ny 90. let ukončeno odprodejem většiny důležitých titulů do rukou zahraničního kapitálu. Tento vývoj, doprovázený trendem zvyšující se koncentrace vlastnictví, byl (nejen) v dobových intelektuálních kruzích na přelomu tisíciletí považován za „konec českého tisku“. Prizmatem dneška, kdy sice jsou noviny zpět v českých rukách, ale jsou to ruce úzké skupiny nejbohatších podnikatelů, lze předcházející období hodnotit spíše pozitivně. Silní zahraniční investoři poskytli vydavatelstvím know-how i potřebný kapitál pro stabilizaci a další rozvoj, novinářům pak nebyvalou míru svobody, jejíž limity nebyly dominantně určovány domácími politickými a ekonomickými tlaky, ale především ziskovostí ve vztahu k zahraničním vlastníkům.

Zároveň však v polovině 90. let dochází k událostem, které předznamenávají nevyhnutelný konec (nejen) českých novin v podobě, která provázela evropskou společnost po více než 400 let. S nástupem celostátního komerčního televizního vysílání ztratil tisk pozici nejdůležitějšího reklamního média. Zároveň se objevují první česká internetová média. A byl to především rostoucí potenciál internetu jako nositele informací, zábavy a v neposlední řadě též reklamy, který vyslal tištěné noviny na sestupnou trajektorii, z níž nebylo návratu. Pravidlo, formulované již před více než 100 lety německým žurnalistou a „novinovědcem“ Wolfgangem Rieplem, však říká, že nově vznikající média nikdy zcela nevytlačí ani nenahradí ta stará. Nutí je však k přijetí nových úkolů, funkcí a v neposlední řadě také forem. ▀

Zprávy Rudého práva o procesu s Miladou Horákovou a spol. jsou klasickou ukázkou manipulace a propagandy. Na vyobrazení část úvodní strany z 11. 6. 1950.

Literatura

- P. Bednařík – J. Jiráková – B. Köpplová, *Dějiny českých médií*, Praha 2019; J. Benda, *Vlastnictví periodického tisku v ČR v letech 1989–2006*, Praha 2007; J. Gebhart – B. Köpplová – J. Kryšpinová a kol., *Řízení legálního českého tisku v Protektorátu Čechy a Morava*, Praha 2010; P. Večeřa, *Úvod do dějin tištěných médií*, Praha 2015.

Z dob, kdy bylo terénní natáčení ještě složité – operatér rozhlasového vozu dohlíží na záznam reportáže v ČKD Komořany (1949). Autor: Oldřich Cetl, digitálně restauroval Miloslav Novák

Rozhlasové médium má nebývale kosmopolitní kořeny. Za jeho zrodem stála řada objevitelů a vynálezců, kteří od konce 19. století usilovali o bezdrátové přenášení telegrafických značek, mluveného slova i hudby.

Jednalo se o Němce Heinricha Hertze, Srboameričana Nikolu Teslu, Rusa Alexandra Popova, Itala Guglielma Marconiho a Američana Lee de Foresta. Jejich epochální inovace byly po první světové válce v industrializovaných zemích zužitkovány ve veřejném prostoru a přetaveny do podoby nového masového média.

To pracovalo na principu přenosu zvuku a prostřednictvím radiopřijímačů dokázalo milionům posluchačů tlumočit informace, estetické hodnoty i mocenská sdělení. Zrod rozhlasu bývá po právu považován za jednu z největších mediálních revolucí v moderních dějinách lidstva

a svým významem je přirovnáván ke středověkému vynálezu knihtisku.

Na vlnách technologických inovací

Oproti tištěným médiím byl rozhlas vždy závislejší na technologickém vývoji – a rozhlasoví pracovníci jej buď sami iniciovali, nebo pozorně sledovali a testovali. Zavádění novinek do mediální praxe proměňovalo rozhlas a zvyšovalo jeho sebevědomí i víru ve vlastní schopnosti. Technika obohacovala jeho výrazové prostředky, zlepšovala terénní mobilitu, umocňovala rychlost a aktuálnost vysílání. Technický pokrok umožnil i retrospektivní zvuková ohlédnutí a napomohl vzniku nových programových žánrů. Následující příklady to jasně dokládají.

Revoluci způsobilo již zavedení záznamových desek na přelomu dvacátých a třicátých let. Rozhlas byl dosud pouze bezprostředním médiem, jehož sdělení se po odvysílání nenávratně ztrácelo v nicotě. Desky umožnily do vysílání opakovaně nasazovat hudbu i pořizovat záznamy událostí, které probíhaly v jediný moment na několika vzdálených místech. Odtud byl jen krůček k prv-

Tomáš Pánek

je historik, který se v Archivu Českého rozhlasu věnuje rozhlasovým dějinám, především meziválečným. Vedle toho se zabývá i dějinami moderní české, slovenské a sudetoněmecké historiografie. tomas.panek@rozhlas.cz

ním zpravodajsko-publicistickým magazínům (*In Town Tonight* vysílaný od roku 1933 na vlnách BBC). Rozhlas se tak osvobodil od své dosavadní pomíjivosti a navíc nebyl nucen volit mezi paralelně probíhajícími událostmi, z nichž dříve mohl živě přenést jen jedinou, ale mohl je posluchačům retrospektivně zprostředkovat všechny. Díky rozvoji záznamové techniky a budování archivů se rozhlas stal pánem nad časem i prostorem.

Velký převrat způsobil rozmach a miniaturizace terénní nahrávací techniky. Rozhlasoví pracovníci mohli opustit studia a vydat se do každodenní vřavy světa. Sběr zvuků v terénu byl zprvu umožněn díky automobilům vybaveným potřebným, avšak na obsluhu náročným zařízením. I to byl důvod, proč se americká rozhlasová dokumentaristika ve třicátých a čtyřicátých letech stále ještě spoléhala na studiovou stylizaci, inscenované dialogy a uměle vytvořené ruchy. Teprve díky magnetofonům se američtí dokumentaristé mohli zbavit velké míry fikce a soustředit se na autentické zvuky a výpovědi skutečných lidí. Jako příklad může posloužit cyklus *Hear*

It Now z let 1950–1951, jehož dílčí části Edward R. Murrow natočil na bojištích korejské války. Magnetofon měl vedle své mobility (přístroj stačilo přehodit přes rameno a do ruky vzít mikrofon) ještě jednu výhodu, a to nenápadnost a neformálnost, která v respondentech nevyvolávala ostych a reportérovi napomáhala lépe otevírat jejich vnitřní svět pocitů. Reportáž Slávy Volného z 21. srpna 1968, kdy v pražských ulicích nahrál rozhořčené reakce svých spoluobčanů na právě probíhající okupaci, je toho skvělým příkladem.

V soukolí konkurence

Rozhlas byl ve svých počátcích mnoha sférami sociokulturního života považován za škodnou, jež proniká do jejich hájemství a existenčně je ohrožuje. V případě českých zemí to lze ilustrovat na znepokojení divadelního, sportovního a literárního světa. Obavy divadelních ředitelů, že živé přenosy z jevišť odradí diváky od návštěvy kamenných scén, se nenaplnily. Ač se sám rozhlas od přenášení činohr nakonec odvrátil (začal se soustředit na tvorbu vlastních, ryze akustických děl), zprostředkovávání hudebně-operních představení zintenzivnil a přidal informační servis o divadelních novinkách. Tato popularizační činnost zvýšila zájem o divadelní život i mimo tradiční kulturní centra a zaplnila hlediště novým publikem. Stejně tak se nenaplnily obavy majitelů fotbalových klubů, že přímé přenosy z ligových zápasů vyprázdňují stadiony. Stal se pravý opak – skvělé komentátorské výkony Josefa Lauferu přilákaly ke kopané lidi, kteří se o ni dosud nezajímali (především ženy), a podstatně rozšířily fanouškovskou základnu v Československu. Podobně se rozplynul i strach, že poslech rádia odvede masy lidí od četby. Namísto toho rozhlas a literatura navázaly vzájemně prospěšný vztah, kdy knižní předlohy obohacovaly rozhlasový dramatický program, jehož poslech zpětně podněcoval zájem veřejnosti o čtení a novinky na knižním trhu.

Katastrofické scénáře o zhoubném působení rozhlasu se tedy už mezi válkami ukázaly jako liché. Namísto likvidace tradičních společenských fenoménů přinesl jejich popularizaci, z domnělého rivala se stal spojencem a vstoupil s nimi do oboustranně plodné symbiózy. S pocitem existenciálního ohrožení se však ve druhé polovině 20. století nakonec musel vyrovnat i sám rozhlas. Souviselo to s dravým nástupem mladších médií.

První vlna přišla na přelomu padesátých a šedesátých let, kdy rozhlasu začala hrozit marginalizace ze strany mohutně se rozmáhajícího televizního vysílání. Zatímco počet rozhlasových koncesionářů v Československu v letech 1959–1965

Reportérka natáčející rozhovor na přenosný západoněmecký magnetofon Maihak (přelom padesátých a šedesátých let).
Autor: Oldřich Cetl, digitálně restauroval Miloslav Novák

S cílem iniciovat debatu a ovlivnit rozhlasovou praxi vydávalo Studijní oddělení výsledky svých expertíz tiskem (publikace z roku 1964)

stagnoval lehce nad třemi miliony, počet televizních koncesí ve stejném období vzrostl čtyřnásobně, z půl milionu na více než dva miliony. Rozhlas reagoval větším přimknutím se k vlastním kořenům a zesíleným hledáním vlastních specifík. Tento trend našel institucionální vyústění, když Československý rozhlas roku 1960 založil své Studijní oddělení. Tento „mozkový trust“ bádá na poli rozhlasové historie a hledal nosné tradice rozhlasového řemesla. Zejména však analyzoval podstatu tzv. rozhlasovosti, pomocí psychologických a sociologických expertíz zkoumal působení rozhlasu na posluchačstvo a navrhoval tvůrčí způsoby, které měl rozhlas do budoucna rozvíjet, aby v konkurenčním boji s televizí obstál.

Na nebezpečí, že televizní vysílání odsune rozhlasovou hru na okraj zájmu, zase reagovali v šedesátých letech západoněmečtí tvůrci (Friedrich Knilli) absolutizací její akustické dimenze a odvratem od zvuku jako nástroje pro zobrazování předmětné skutečnosti. Do té doby měly zvuky uvnitř rozhlasového dramatu generovat v posluchačově nitru určité představy, například zpěv ptáků měl evokovat ranní rozbřesk. Nyní však měly vytvořit autonomní svět akustických objektů, které díky elektronickému ozvláštňení i popření vazby na svůj reálný původ činily tématem přímo zvukovost a slyšitelnost. Cílem už nebylo představit si „něco“, ale vnímat samotnou strukturu a rytmus zvuku.

Pod tlakem digitálních médií

V důsledku nástupu televize sice rozhlas přišel o kus místa pod sluncem, při hájení svých pozic však dovedl prohloubit i redefinovat vlastní identitu, což plodně ovlivnilo jeho následující vývoj. Další existenciální krize nastala na přelomu tisíciletí v důsledku expanze internetu a digitálních médií. Tehdy zazněly hlasy, které varovaly před blížícím se „koncem rozhlasu“. Ten nenastal, rozhlas však tentokrát nevsadil na zarputilé ohledávání a hájení vlastních specifík, nýbrž přijal odlišnou strategii – vyšel vstříc okolnímu světu a daleko více se mu otevřel.

Rozhlas se na převratné výzvy dokázal adaptovat a nová média se mu odvděčila impulzy, které přispěly k jeho modernizaci a proměnám. Velkou část svého bytí i fungování přenesl do digitálního prostředí, což provází útlum tradičního analogového vysílání ve prospěch digitální distribuce (technologie DAB) a rozmach internetového vysílání. Webové platformy a mobilní aplikace navíc umožňují podcasting. Rozhlasové společnosti tak vedle role klasického vysílatele přejímají úlohu producentů on-demand obsahu,

který si mohou uživatelé stáhnout a poslechnout v libovolném čase. Rozhlas se vydal také cestou multimedializace, kdy audiotvorbu propojuje s textovými a vizuálními prvky. Z rozhlasu se stává v digitálním světě interaktivní prostor, v němž posluchači audioproducty nejen konzumují, ale na sociálních sítích také aktivně sdílejí a komentují, čímž spoluvytvářejí jejich význam. Bezdrátová sluchátka zase umožnila větší individualizaci poslechu, který se zároveň díky chytrým telefonům, laptopům či tabletům stal vysoce mobilním. Rozhlasová historička Carolyn Birdsall všechny tyto fenomény hodnotí jako soudobou renesanci rozhlasu i moderní reinkarnaci jeho osvědčené schopnosti intimně vstupovat do privátního prostředí posluchačů a propojovat jej s prostorem veřejným.

Soukromý, státní, veřejnoprávní

Rozhlasové médium během své stoleté historie vygenerovalo několik různorodých institucionálně-provozních modelů, které se liší svým vztahem k politické moci i zdrojům financování, ale také cíli, s nimiž oslovují své publikum.

Soukromý rozhlas může fungovat na altruistické bázi a poskytovat program hodnotově spřízněné komunitě, která na jeho provoz dobrovolně přispívá. Daleko častěji jsou však soukromá rádia založena na komerční logice a slouží ke generování zisku, jehož hlavním zdrojem je reklama. Do extrémních podob byl tento model doveden už v meziválečných Spojených státech. Jako příklad může posloužit vysílání pro ženy. Soukromí giganti (NBC a CBS), výrobci zboží a reklamní agentury si jako vhodný terč vytipovali miliony amerických hospodyň, pro něž vyvinuli žánr mýdlové opery. Ten byl vycpán milostnými zápletkami i dramatickými zvraty, aby posluchačky udržel u přijímačů den za dnem. Jeho název napovídá, že byl sponzorován výrobcí čistících prostředků. Umělecká hodnota těchto nekonečných seriálů byla takřka nulová, jednalo se zkrátka o „věšák na reklamu“. I proto americké soukromé vysílání v širším veřejném prostoru zakonzervovalo pojetí ženy jako bytosti, jejíž hlavní společenskou rolí je péče o domácnost, nakupování a spotřeba zboží.

Nejjednodušší model představuje státní rozhlas, který podléhá přímému politickému dohledu i financování ze strany vládní moci. V případě autoritářských a totalitních států slouží jako vládní tlapač a nástroj propagandy, posluchače vnímá jako pasivní objekt svého ideologického působení. Zřejmě k nejextrémnější formě dovedlo tento model hitlerovské Německo, které rozhlas zapřáhlo do budování nacionálněsocio-

Literatura

C. Birdsall, *Radiophilia*, New York 2023; A. Criesell, *Understanding Radio*, London – New York 1986; R. Melkus – T. Pánek, *Stolet je jen začátek. Český rozhlas 1923–2023 ve sbírce Národního technického muzea*, Praha 2023; *Öffentlich-rechtlicher Rundfunk* (=Aus Politik und Zeitgeschichte 25, 2023); D. Radovanovič a kol. (eds.), *Rozhlasto. Český rozhlas 1923–2023*, Praha 2023.

listické „národní pospolitosti“. Za vydatného zájmu ministra propagandy Josepha Goebbelse byl důraz položen na psychologicky působivé formy indoktrinace – při vysílání projevů nacistických pohlavárů byla důležitá dobrá slyšitelnost doprovodného davového potlesku a skandování, což mělo posluchačům sugerovat všeobecný souhlas, z něhož se jednotlivci nemůže vymanit. Ani takové totalitní působení však nebylo zcela všeobíhající, neboť miliony lidí v nacistickém Německu i porobených zemích si na svých přijímačích tajně ladili alternativní zdroje informací a nadějí, které jim poskytovaly národní redakce BBC. Tento vzorec chování se opakoval i v druhé polovině 20. století, kdy posluchači od vysílání stalinistického či normalizačního Československého rozhlasu prchali k relacím Rádía Svobodná Evropa či Hlasu Ameriky – tedy k médiím rovněž financovaným státem (USA), avšak státem demokratickým, který národním redakcím poskytoval vysokou míru autonomie.

Extrémy hrozící rozhlasu ze strany komerční sféry i vládní moci si dobře uvědomoval John Reith, pod jehož ideovým vlivem došlo roku 1927 k transformaci BBC ze soukromé společnosti do podoby veřejné korporace, financované z koncesionářských poplatků. Osvobození od tržní logiky a politického vměšování umožnilo Reithovi vtisknout BBC svou představu o rozhlasu, který má jako kulturní, vzdělávací, integrující a morální síla sloužit celospolečenskému zájmu. BBC si pod jeho vedením předsevzala „informovat, vzdělávat a bavit“ a vsadila na smíšený program. Ten měl díky seriózním debatám, náboženským i školním relacím, důvěryhodnému zpravodajství, uměřené zábavě i důrazu na hodnoty vyšší vzdělanosti kultivovat celou společnost a zároveň oslovovat její specifické skupiny. Reithův rozhlasový étos (tzv. reithismus) se z Velké Británie postupně rozšířil do většiny západní Evropy a položil základy toho, co dnes chápeme pod pojmem veřejnoprávní rozhlas či rozhlas veřejné služby. V zemích bývalého socialistického tábora se však prosadil až po pádu železné opony. V případě České republiky byl rámec dnešního duálního systému, v němž vedle veřejnoprávního Českého rozhlasu jako „provozovatele ze zákona“ fungují i soukromí „držitelé licence“, ustanoven ještě federálním zákonem z roku 1991.

Ambiciózní vize, kterou Reith dal do vínku rozhlasům veřejné služby, však ve společenské praxi naráží na mnohé překážky. Po desetiletích relativní stability se tyto tlaky vyostřují zejména v současnosti, kdy se veřejnoprávní média en bloc dostala v mnoha zemích pod politic-

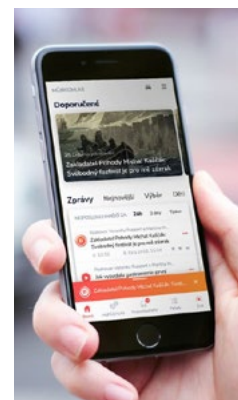
KEystone PICTURES USA / ZUMA PRESS / PROFIMEDIA

„Otec BBC“
i konceptu
veřejnoprávního
vysílání John Reith

ký tlak, jenž cílí na změnu jejich právního statusu a financování, což v důsledku ohrožuje jejich potřebnou nezávislost. Média veřejné služby se (často ale v důsledku vlastních nešťastných chyb, spojených s žurnalistickými pochybeními či klientelistickými skandály) pro populistické síly stala předmětem bezbřehé demonizace a jedním z klíčových prvků jejich politického marketingu. Hodnoty definované Johnem Reithem přesto dodnes představují pilíře pro obhajobu veřejnoprávních rozhlasů (i ostatních médií veřejné služby), přičemž v současném přehuštěném mediálním světě a polarizovaném digitálním prostředí snad dokonce získávají ještě více na váze. Průzkumy posluchačských postojů napovídají, že rozhlasové veřejné služby jsou považovány za klíčové orientační body a garanty důvěryhodnosti.

K nebyvalému nárůstu této důvěry ve veřejnoprávní rozhlas došlo během pandemie covidu-19, kdy lidé ve zvýšené míře začali používat digitální a internetová rádia, poslechové a podcastové aplikace pro tzv. společný osamělý poslech, a to s výrazným příklonem k veřejnoprávní produkci. Moderní technologie, do nichž se (nejen veřejnoprávní, ale veškerý) rozhlas v průběhu let transformoval, posluchačům posloužily k překonání sociální izolace a budování pocitu sounáležitosti. I tato kapitola z nedávné historie svědčí o tom, že jsou to zejména krize a výzvy, které rozhlasu slouží k plodným proměnám, otestování vlastních schopností a navázání niterného vztahu s posluchačstvem. ▀

Mobilní aplikace
mujRozhlas nabízí
živé vysílání, bohatý
archiv, audioknihy
i oblíbené podcasty
Českého rozhlasu

ČESKÝ ROZHLAS, AUTOR VLADIMÍR STANĚK

Od snu o přenosu obrazu po svět propojený televizí

Petr Bednařík, Daniel Růžicka

Již v 19. století se různí vědci zabývali otázkou, jak přenášet obraz. Pro budoucnost byl důležitý německý výzkumník Paul Gottlieb Nipkow, který v roce 1884 vymyslel kotouč, jehož princip umožňoval rozklad obrazu na body do řádků. K televizi ale byla ještě velmi dlouhá cesta: nejprve musel proběhnout vývoj rozhlasu.

Až ve 20. letech došlo ke zrychlení televizního vývoje, a to ve dvou směrech. Jeden představoval skotský průkopník John Logie Baird, který ve druhé polovině 20. let prezentoval úspěšné pokusy s principem mechanické televize. Druhý směr výzkumu probíhal v USA, kde především americký výzkumník ruského původu Vladimír Zworykin prosazoval systém elektronické televize. V souboji obou systémů ve výsledku zvítězil ten elektronický.

Televizní vysílání začíná

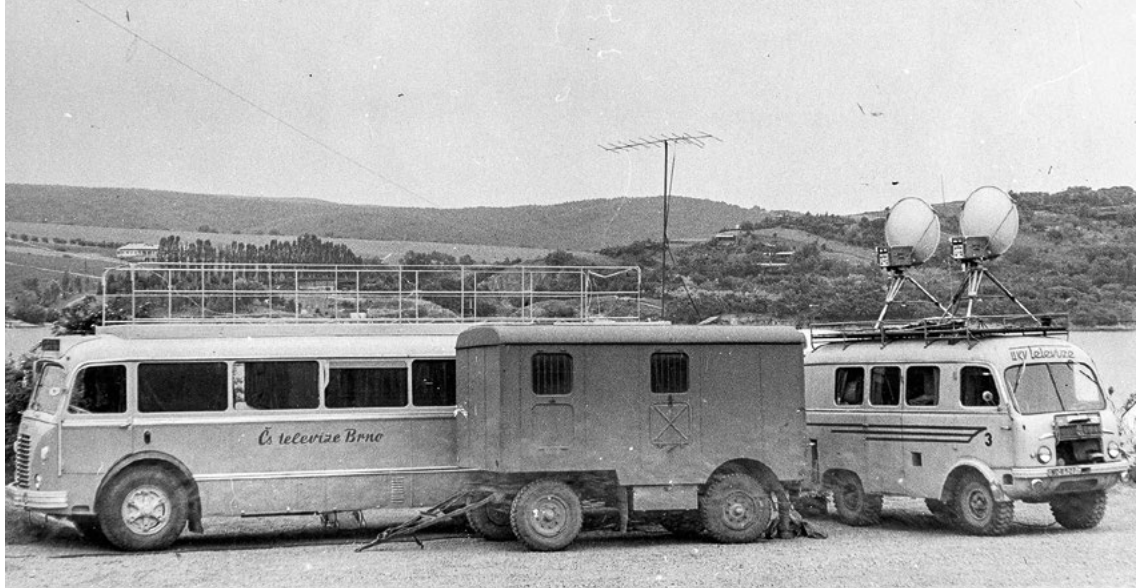
Ve 30. letech se televize rozvíjela v USA i v Evropě. Od poloviny desetiletí začalo pravidelné televizní vysílání ve Velké Británii, Německu a Francii, v roce 1939 se připojil i Sovětský svaz. Nelze si ale zdaleka představit vysílání v dnešním rozsahu. Úspěchem bylo, když se podařilo vysílat několik hodin po několik dní v týdnu, televizní signál ani zdaleka nepokrýval celé území států. V USA velké rozhlasové společnosti investovaly do vývoje televize a kombinovaly obě média. Zřídily si vysílače i na nejvyšších mrakodrapích New Yorku, kde měla také televize velkou prezentaci na Světové výstavě v roce 1939.

V roce 1936 se ukázaly možnosti televize, když byly realizovány přímé přenosy z Olympijského stadionu do televizních místností v různých lokalitách Berlína. Německo tak chtělo zahraničním účastníkům zdůraznit svoji sílu v technickém vývoji. Rovněž Československo mělo svého průkopníka doc. Jaroslava Šafránka, který ale výzkum televize dělal jako volnočasovou aktivitu a často i s použitím vlastních financí. Přesto se mu podařilo vytvořit v roce 1935 naši první televizní aparaturu. Československé úřady ale spíše preferovaly čekání na výsledky zahraničního výzkumu. Až v roce 1938 bylo rozhodnuto o zřízení zkušebního vysílače v Praze. Ovšem veškeré výzkumy ukončila druhá světová válka. Obdobně to platilo pro vývoj televize ve světě. Válka výrazně omezila přísun finančních prostředků pro televizní výzkum a řada vědců se musela zaměřit na úkoly pro armádu.

Od roku 1955 mohla Čs. televize vysílat přímé sportovní přenosy. Kamery byly velké a těžké.

K sestavení prvních přenosových vozů v Československu se využívaly autobusy. Dnes jsou tyto vozy moderní a navržené na míru.

Poválečný boom

Velký rozvoj televize nastal po skončení druhé světové války. Pravidelné televizní vysílání ze 30. let bylo v letech 1946–1949 obnoveno, obrovský boom zažívala televize v USA. Pokud zde v roce 1945 bylo 8 000 televizorů, o čtyři roky později jich bylo již 4 miliony a v roce 1954 celkem 31 milionů. V USA vysílaly tři velké televizní sítě a televize se rychle stávala běžnou součástí života. Vznikaly televizní podoby úspěšných rozhlasových pořadů. Hollywood naopak musel začít vymýšlet, jak přesvědčit lidi, aby se zvedli od televizorů a šli do kina.

V evropských zemích počet diváků rovněž raketově rostl. Ve Velké Británii se počet televizorů zvýšil ze 14 000 při obnově vysílání roku 1946 na 2,5 milionu v roce 1953. Významnou roli sehrál přímý přenos korunovace královny Alžběty II. v červnu 1953, protože přesvědčil mnoho Britů o smysluplnosti nákupu televize. Velká Británie byla výjimečná i tím, že v polovině 50. let umožnila vznik soukromé televize ITV (Independent Television), která začala fungovat vedle veřej-

noprávní BBC. Jinak v evropských zemích fungovala jen jedna televize, a to buď veřejnoprávní, nebo státní. V průběhu 50. let bylo zahájeno pravidelné televizní vysílání i v dalších zemích.

Americká firma Ampex vyvinula systém záznamu televizních pořadů na magnetický pásek, který umožnil vysílat ze záznamu. Televize tedy mohly začít opouštět dosavadní praxi, kdy většinu pořadů vysílaly v přímém přenosu.

Počátky televize u nás

Také Československo se přidalo k televiznímu světu. První televizní vysílač byl umístěn na Petřínské rozhledně, vysílalo se od večera 1. května 1953: z jednoho studia se dvěma kamerami a teplotou více než padesát stupňů Celsia, s průcho-dem pro pěší bezprostředně za zdí a s několika patry nájemníků nad sebou. Televize u nás totiž začala vysílat z místa s geniem loci – z pražské Městské besedy ve Vladislavově ulici; z historického domu, kde se v 19. století konávaly plesy a jiné společenské a kulturní aktivity pražského měšťanstva, kde dnes je hotel a kde v 90. letech sídlila komerční Televize NOVA s obrovským vyobrazením psa Nováka na boční stěně budovy.

Nově vzniklé Ústřední televizní studio bylo součástí Československého rozhlasu. Samostatně fungovala televize až od konce 50. let. Předtčený i živě vysílaný program sklídl nadšení tehdy minimálního počtu diváků i oficiálních míst a přinesl očekávání do budoucna – co se bude vysílat v dalších dnech, týdnech a měsících, kam až se rozšíří signál, kolik televizorů a držitelů televizních koncesí přibude, či jak dlouho vydrží nadšení všech pracovníků televize.

Televizní teoretik a na přelomu padesátých a šedesátých let programový náměstek televize Valter Feldstein ve své knize *Televize včera, dnes a zítra*, která vyšla v roce 1964, rekapituloval první desetiletí tehdy nového média: *Bylo mi dopřáno sledovat vznik a rozvoj naší televize z nejbližší blízkos-*

Natáčení ve studiu patřilo a dosud patří ke klasickým televizním tvůrčím postupům

Petr Bednařík

(1973) působí na katedře mediálních studií Fakulty sociálních věd UK, kde se pedagogicky i publikačně věnuje historii médií ve 20. století.

petr.bednarik@fsv.cuni.cz

Daniel Růžicka

(1971) pracuje v České televizi v divizi Strategický rozvoj a AI. V ČT vede Projekt historické a teoretické analýzy televizní tvorby (PHATA). Věnuje se historii televizního vysílání u nás.

Daniel.Ruzicka@ceskatelevize.cz

Při výrobě pořadů používá Česká televize moderní technologie – vše se zmenšilo, zrychlilo a zpřesnilo

ti a také se na něm dlouhou dobu přímo podílet. Přesvědčil jsem se, že i televize – stejně jako film a rozhlas – našla ve svých počátcích nejen talentované a schopné, ale i zanicené lidi, vášnivě zaujaté pro činnost, která se jim stala nejen povoláním, ale skutečným posláním. Svým nadáním, obětavostí a nezměrným úsilím se zasloužili o pozoruhodný rozvoj naší televize.

Televize zažila v 50. letech (i přes tuhé politiko-společenské poměry) bouřlivý vývoj – hledala svou programovou tvář, výrazové prostředky a funkční televizní žánry, procházela organizačním a technickým budováním instituce. Postupně vznikala další televizní studia v Ostravě (1955), Bratislavě (1956), Brně (1961) a Košicích (1962). Do roku 1961 byla vybudována základní síť televizních vysílačů a počet koncesionářů dosáhl jednoho milionu.

Proměny šedesátých let

V roce 1960 se v USA ukázala síla televize ve volbách při slavné debatě prezidentských kandidátů Johna F. Kennedyho a Richarda Nixona. Odpočatý Kennedy působil na kameře daleko lépe než unavený Nixon, který byl po operaci nohy. Zatímco pro rozhlasové posluchače byl více přesvědčivý Nixon, u televizních diváků zvítězil Kennedy. Debatu vstoupila do dějin žurnalistiky i politologie a ukázala, jak je vystupování na obrazovce pro politika důležité. To vidíme i v současnosti, kdy předvolební televizní debaty stále hrají důležitou úlohu.

Začátkem 60. let přinesl velkou změnu společný projekt USA, Velké Británie a Francie – telekomunikační družice Telstar. Zatímco dosud bylo vysílání vázané jen na jeden kontinent, nyní mohly být realizovány mezikontinentální přenosy. Například pohřeb prezidenta Kennedyho v listopadu 1963 tak mohli vidět lidé v různých

zemích včetně Československa. V červenci 1969 mohl celý svět sledovat přistání Apolla 11 na Měsíci. Zároveň byla 60. léta obdobím rozvoje barevného vysílání. Rychlost byla v různých zemích odlišná a vzniklo několik technických systémů.

V kontextu USA je důležitá také válka ve Vietnamu. Dnes se označuje jako první válka z obývacího pokoje, protože Američané získávali z Vietnamu podrobné zpravodajství (včetně televizního), což posilovalo protiválečné nálady.

V šedesátých letech začala televize v Československu hledat svou roli ve společnosti. V roce 1968 se zapojila do reformního procesu, podporovala nový politický kurz a přestala se ohlížet na dosavadní cenzuru, svým protiokupačním vysíláním se postavila proti invazi vojsk zemí Varšavské smlouvy. V srpnu 1969 však do funkce ústředního ředitele ČST nastoupil Jan Zelenka a následovaly velké personální čistky. Řada osobností musela televizi opustit, přišli naopak noví lidé, kteří byli ochotni přesně plnit pokyny normalizačního vedení.

Se vznikem československé federace v roce 1969 přešla televize na federální model působení, z něhož vyplýval další organizační a institucionální rozvoj, mj. i výstavba televizních areálů v Praze na Kavčích horách a v Bratislavě v Mlynské dolině.

Satelity, kabelovka, video

V 70. a 80. letech ve světě stále více rostl význam kabelového a satelitního vysílání. Nejprve se rozvíjelo v USA, ale rozšiřovalo se rychle také do dalších zemí. Lidem v oblastech se špatným příjmem televizního signálu přinášelo kvalitnější obraz i zvuk. Rozšiřovala se také programová nabídka. Začínalo být jasné, že je nadále systémově neudržitelné mít pouze jednu televizní stanici v terestrickém vysílání. V 70. a 80. letech se tedy v různých západních zemích vytvářel duální systém: vedle veřejnoprávního vysílání začaly působit i komerční televize.

Vývoj televize umožňoval také rozvoj specializovaných stanic. Příkladem mohou být dvě americké televize z počátku 80. let. Jednou byla MTV (Music Television) zaměřená na populární hudbu, kterou svým úspěchem hodně proměnila (například velkým boomem natáčení videoklipů). V roce 1980 americký podnikatel Ted Turner zahájil vysílání televize CNN (Cable News Network) a ukázal, že může úspěšně existovat zpravodajská komerční stanice. Velké jméno si CNN udělala zejména v roce 1991 – svět poznal, co znamená sledovat celodenní zpravodajství z války v Perském zálivu.

Televize byla ovlivněna také rozvojem videorekordérů. V USA probíhal velký soudní spor

2x ARCHIV ČESKÉ TELEVIZE

mezi výrobcem těchto přístrojů Sony a filmovým studiem Universal. Soud v roce 1984 rozhodl, že lidé se nahráváním filmů z televizního vysílání na videokazety pro vlastní potřebu nedopouštějí porušování autorských práv. Videorekordéry také umožnily, že si lidé mohli pořad nahrát a sami se rozhodnout, kdy ho budou sledovat. Již nebyli závislí na televizním programu. U nás přišel rozmach videorekordérů až v 90. letech.

Od zelenkovské televize po nástup komerčního vysílání

Vedení Československé televize v čele s Janem Zelenkou v sedmdesátých letech nejenom upevnilo její pozici ve společnosti, ale především pomáhalo utužovat vazby na Komunistickou stranu Československa a z televize vytvořilo propagandistický mocensko-politický nástroj režimu. Začátek sedmdesátých let je také ve znamení vzniku druhého programu (1970), o pár let později začalo pravidelné barevné vysílání (v roce 1973 na druhém a 1975 i na prvním programu). V osmdesátých letech se Československá televize stala nejmasovějším sdělovacím prostředkem s obrovským diváckým zásahem a její signál pokrýval takřka sto procent území státu. Televize byla institucionálně, technicky i programově stabilizovaným médiem.

Zásadní změny přinesla sametová revoluce, kdy dosud státní Československá televize, fatálně podřízená vládnoucí KSČ, přešla na demokratický model fungování. Ten v roce 1991 (se vznikem České televize) doplnila po vzoru zemí západní Evropy a britské BBC novým modelem vysílání veřejné služby (public broadcaster). S koncem československé federace na konci roku 1992 zanikla také televize placená ze státního rozpočtu. V České republice nadále vysílala již jen televize veřejné služby (Česká televize; na Slovensku to byla Slovenská televize) financovaná televizními poplatníky. Nová televize – ovšem s dosavadním zázemím – začala v devadesátých letech znovu hledat své postavení ve společnosti a na televizním trhu, kde po vzniku duálního systému (koexistence veřejnoprávní a komerční televize) a zahájení vysílání první celoplošné komerční stanice TV NOVA (u nás v roce 1994) čelila nové konkurenci. Postupně se jí však podařilo nalézt roli v nových poměrech, stejně jako obsah pro svůj veřejnoprávní status.

Komerční televize se staly nedílnou součástí televizního trhu: TV Nova dosáhla rychle velkého úspěchu; denně měla miliony diváků. Vedle ní se další celoplošnou televizí stala stanice Prima. Obě důsledně vykonávaly svou základní činnost

v duálním systému vysílání: do svého programu zařazovaly podle západních vzorů pořady tak, aby naplňovaly své reklamní vysílací časy a maximálně tak monetizovaly svá vysílací schémata. Ruku v ruce s tím rozšiřovaly počty svých kanálů, kde cílily na konkrétní skupiny diváků.

Česká televize se mezitím rozvíjela technicky, technologicky a programově. Postupně přešla na čtyřřadvacetihodinové vysílání a rozšiřovala počet svých televizních programů; za komerční vysílatele organizovala a realizovala přechod České republiky na digitální vysílání. Modernizovala své vysílání tím, že divákům postupně nabídla vysílání ve formátu 16:9 a ve vysokém rozlišení (HD). Stejně tak své vysílání modernizovaly i komerční televize.

Nová televize v novém tisíciletí?

Po roce 2000 vidíme proměnu televizního světa, který musí reagovat na rychle se rozvíjející nová média. Televizní stanice rozšiřují svou nabídku v online prostoru – rozvíjejí své weby a obohacují jejich obsah, veřejnoprávní televize ve svém i vysílání a komerční televize placenými video-on-demand (VOD) službami či streamovacími platformami. Audiovizuální projekty doplňují postupně audio i video podcasty. Rozšiřuje se počet kanálů (někdy zaměřených žánrově a podle divácké skupiny) a tím i výběr toho, co může divák sledovat. Obrovský boom zažily také reality show, které odstartovaly pořadem Big Brother, jehož velký úspěch vedl k celosvětovému rozvoji tohoto žánru. Televizní divák již dnes nemá sledování televize spojené jen s televizorem, ale sleduje vysílání i přes počítače a mobilní telefony. Nejnovějším trendem bude postupné začleňování využívání umělé inteligence do fungování televizních stanic. ▀

I předpověď počasi se dnes vyrábí nejmodernější technologií. Pryč jsou doby, kdy kamera snímala papírové mapy.

Literatura

B. Kovarik, *Revolutions in Communication. Media History from Gutenberg to the Digital Age*, New York 2016; D. Prokop, *Boj o média: dějiny nového kritického myšlení o médiích*, Praha 2005; M. Štoll, 1. 5. 1953: *Zahájení televizního vysílání*, Praha 2011; M. Kruml, *Televize? Televize!*, Praha 2013; P. Bednařík – M. Kruml – D. Růžička – M. Štoll, *70 let stále spolu: 1953–2023*, Praha 2023.

Z Litoměřic do Neapole a zpět

Kněží na cestách

Jakub Zouhar

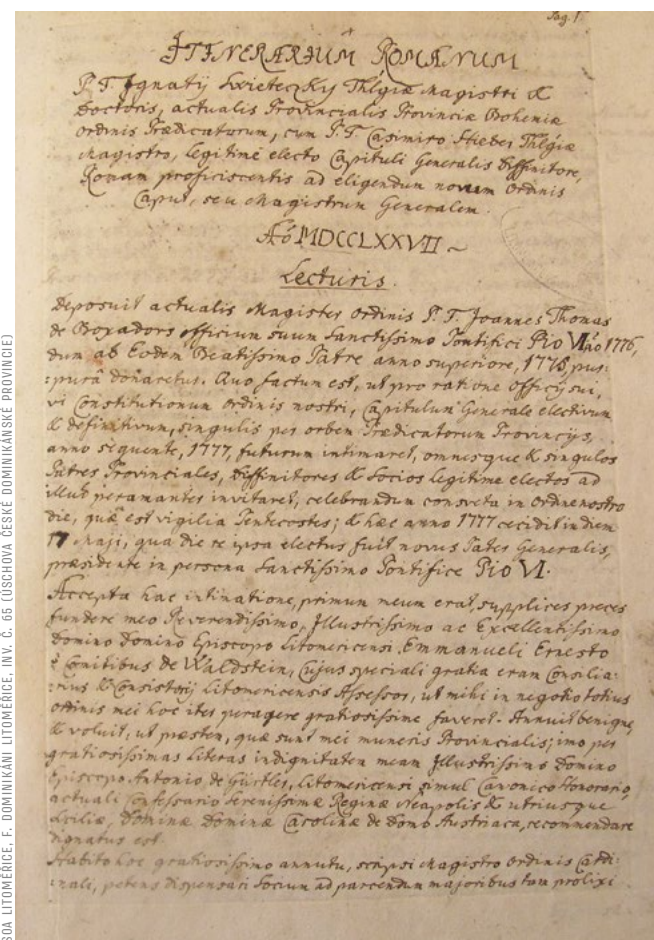
Cestování není výsadou dneška, rozšířené bylo i v minulosti. A necestovali jen šlechtici a obchodníci, nýbrž i osoby, které zasvětily svůj život Bohu, tedy duchovní.

Jedním z nich byl i Ignác Světecký OP (1719–1791), příslušník řádu dominikánů, který se na jaře roku 1777 vypravil se svým spolubratrem Kazimírem Hieberem OP (1719–1791) z Litoměřic na služební cestu do Říma, aby se oba zúčastnili generální kapituly, která volila nejvyššího řádového představeného.

Světecký pojal cestu velkoryse, jako jakousi kulturně-poznávací pouť, která zahrnovala dnešní Českou republiku, Rakousko, Slovinsko, Itálii a Bavorsko. Přesto byla velice levná – utratil za ni pouze 843 zlatých. Aby nečerpal zážitky z cesty jen on a jeho společník, sepsal dodatečně – v roce 1786 – latinsky pro své spolubratry dominikány v Litoměřicích popis této cesty, *Itinerarium Romanum*, který se dodnes dochoval v originálním rukopise (128 stran formátu A4) ve Státním oblastním archivu v Litoměřicích. Oba dominikáni vyrazili na cestu z Litoměřic 14. března a do českých zemí se vrátili 25. července. Základní itinerář byl vymezen následujícími městy: Litoměřice – Praha – Jihlava – Znojmo – Vídeň – Štýrský Hradec – Celje – Terst – Benátky – Padova – Ferrara – Bologna – Pesaro – Ancona – Loreto – Řím – Neapol – Caserta – Řím – Viterbo – Florencie – Bologna – Modena – Parma – Milán – Mantova – Verona – Trident – Bolzano – Brixen – Innsbruck – Salcburk – Altötting – Řezno – Cheb.

Jak ve svém textu Světecký výslovně podotýká, volil cestu tak, aby navštívil co nejvíce regionů a zhlédl co možná nejvíce oblastí Evropy. Neapol,

nejlidnatější město jižní Itálie, navštívil oproti plánu až po zvolení nového nejvyššího řádového představeného. V Brixenu zase sesedl z vozu a záměrně si celé město prošel pěšky. Vždy cestoval s osobními věcmi, mezi které patřily i kapesní hodinky. Je škoda, že nevěnoval pozornost například Vídni, která byla v jeho době pozoruhodnou multikulturní metropolí, v níž se mluvilo mnoha jazyky a člověk se zde mohl potkat nejen se zajímavými osobnostmi, ale kupříkladu ochutnat pokrmy doslova z celé Evropy.

SOA LITOMĚŘICE, F. DOMINIKÁNI LITOMĚŘICE, INV. C. 65 (USCHOVA ČESKÉ DOMINIKÁNSKÉ PROVINCE)

vpravo:

První strana rukopisu
o cestě do Neapole

Ze zchudlého šlechtice českým provinciálem dominikánů

Ignác Světecký pocházel ze šlechtické rodiny Světeckých z Černčic, kteří jsou historickými prameny doložitelní od 15. století. Jméno odvozovali od vesnice Bedřichův Světec u města Most a vesnice Černčice, ležící poblíž Loun. V 18. století se však jednalo o poměrně chudou urozenou rodinu z Litoměřicka, jejíž členové mluvili převážně německy, ale ani čeština jim nebyla zcela cizí. Ignác sám mluvil prokazatelně německy, česky, latinsky a do určité míry i italsky. Nemálo Ignácových předků byli umělci, zejména malíři. Jmenujme zde pouze jeho dědečka Martina Světeckého (1646–1701), který působil jako místní známý malíř, sochař a truhlář. Ignácův otec Anton Světecký (1680–1738) byl váženým litoměřickým měšťanem a konšelem. Z ostatních členů rodiny je možno vzpomenout Petra Kašpara Světeckého (1708–1788), proslulého zeměměřiče a schwarzenberského archiváře v Třeboni, nebo Johannu Nepomuccenu Marii Evu Světeckou z Černčic (1780–1855), manželku Josefa Jungmanna.

Ignác přijal toto jméno až při vstupu do řádu bratří kazatelů v Litoměřicích roku 1736, pokřtěný byl Johann Ignaz Kaspar Joseph. Jak bylo u dominikánů obvyklé, strávil v české řádové provincii celý svůj život a jednotlivé konventy střídal, takže žil postupně v Litoměřicích, Praze, Olomouci, Českých Budějovicích, Znojmě či Brně. Zastával funkce učitelské (učil bratry filozofii a teologii) i možno dnes říci manažerské – byl v několika konventech převorem, vikářem a nakonec provinciálem, tedy představeným celé české řádové provincie (1773–1778). A právě v této funkci odjel na cestu do Říma.

Asi nejzajímavějším úřadem obdařila Světeckého Marie Terezie, když jej v roce 1761 jmenovala královským a veřejným profesorem teologie na olomoucké univerzitě. Bylo to v době, kdy měla univerzita pouze dvě fakulty, filozofickou a teologickou, a podléhala zcela Tovaryšstvu Ježíšovu, tedy jezuitům. Ostatně vyjadřoval to již její tehdejší název: *Universitas Olomucensis Societatis Jesu*. Marie Terezie chtěla, aby se univerzita otevřela i jiným teologickým směrům, než upřednostňovali jezuité, a jedním z propagátorů této různosti měl být též Ignác Světecký. Za tímto účelem obdržel v Olomouci 25. února 1761 doktorát teologie. Dominikáni měli totiž vlastní systém školství, který platil pouze uvnitř jejich řádu, a Světecký tak předtím žádný doktorát z univerzity nepotřeboval. Magistrem posvátné teologie se ostatně stal až v roce 1766, čímž získal nejvyšší akademický řádový titul. Úřad profesora v Olomouci pak zastával

až do 12. dubna 1767. Ke konci života obdržel ještě několik více méně čestných titulů: roku 1773 se stal apoštolským notářem a o dva roky později asesorem a synodálním zkoušejícím litoměřického biskupství. Zemřel v Litoměřicích dne 17. července 1791, tedy v době, kdy byl jeho konvent už šest let zrušený, a proto dožíval v bývalém minoritském klášteře sv. Jakuba, který byl roku 1788 přidělen dominikánům.

Kromě cestopisu je Světecký autorem několika tištěných kázání, dále rukopisů s teologickou tematikou, ale především pozoruhodných dějin Augustiniánsko-tomistické školy vybudované z pověření Marie Terezie na olomoucké univerzitě v šedesátých letech 18. století. Světecký byl pochopitelně jedním ze zakladatelů a budovatelů této školy, takže jeho svědectví jsou pro tuto tematiku klíčová. Latinsky psaný rukopis zatím uniká pozornosti odborné veřejnosti a i my jej zde necháme stranou. Zaměříme se na to, jak Světecký cestoval, zatímco reflexe jeho zážitků bude tématem v některém z dalších čísel.

Do Říma a zpět

Trasy obou dominikánů do Říma, resp. Neapole byly již předem dané, protože se po nich chodilo a jezdilo většinou již od antiky nebo alespoň od středověku. Tím byly určeny i hlavní pamětihodnosti, které bylo možné navštívit či zhlédnout. Z Vídně do Terstu využili tehdy jednu z nejlepších císařských cest přebudovanou roku 1734. Nicméně oproti Francii, kde bylo v roce 1789 údajně až 38 308 km cest, jich bylo v rámci Svaté říše římské národa německého ve stejnou dobu pouze 3 400 km. Navíc byly – zejména v českých

Bývalý dominikánský konvent v Litoměřicích, stav z roku 2006

Erb rodiny Světeckých

K. VAVŘÍNEK, ALMANACH ČESKÝCH
ŠLECHTICKÝCH A RYTÍŘSKÝCH
RODŮ 2010

zemích – špatné kvality, jak si cestovatelé často stěžovali. Světecký ale překvapivě nebyl spokojen ani se zmiňovanou císařskou silnicí z Vídně do Terstu.

Součástí cest byly pošty, které většinou zahrnovaly zájezdní hostince. Na Apeninském poloostrově cestovali oba mniši od města k městu, neboť to umožňovala místní hustá urbanizace. Všechny cesty ale nebyly stejně bezpečné. Například silnice mezi Římem a Neapolí byly v raném novověku pokládány za vyložené nebezpečné. Dokonce ani poště v Neapoli Světecký nevěřil a dopisy do Čech odesílal raději z Říma. Naopak si pochvaloval královskou cestu z Bologně do Milána, na které prý poprvé v životě uviděl rýži, nebo císařskou silnici mezi Tridentem a Bolzanem, jež byla součástí antické Via Claudia Augusta z let 46/47 po Kr.

Doprava a ubytování

Oba dominikáni cestovali různými cestovními prostředky (pěšky chodili poměrně zřídka), přičemž nejrozšířenějším z nich byl nepochybně kočár, příp. dostavník tažený koňmi. Byl soukromý, poštovní nebo pronajatý. Na dlouhé cesty (například z Bologně do Říma, z Říma do Neapole a zpět nebo ze Salcburku do Chebu) si Světecký s Hieberem najímali kočár včetně vozky a platili dopředu. Kočí pak na své zákazníky čekal, někdy i velmi dlouho, například v Neapoli celých osm dní. Takové kontrakty se podepisovaly dopředu a za porušení smlouvy ze strany vozky mu hrozilo odebrání zvířat. Světecký jako zákazník prý nebyl vázán žádnými podmínkami. Kočí byli různí, ne všichni byli ovšem milí. Na své cestě využívali dominikáni též muly (například na cestě z Bologně do Milána), které sice nebyly tak rychlé, zato ale měly pravidelný krok a lépe tedy posloužily v hornatém terénu. Typy kočárů popisuje Světecký zřídka, ale byly dvoukolové i čtyřkolové, tu více, tu méně pohodlné. Každopádně bez problémů v noci za jízdy spal, když bylo potřeba.

Při cestě došlo i na loď, na kterou nastoupili v Terstu a pluli na ní přes noc do Benátek. Z Benátek do Padovy rovněž cestovali lodí. Pro oba žebraře řeholníky z českých zemí se jednalo o ne-tradiční dopravní prostředek, takže tomuto úseku cesty věnoval Světecký celý odstavec.

Pokud to šlo, přenocovali oba dominikáni v dominikánských konventech nebo v konventech či kláštorech jiných katolických řádů. Bylo to pro ně levné (šlechtici v raném novověku běžně zaplatili 30 % až 40 % všech nákladů právě za ubytování), a ještě se dozvěděli mnoho vnitrořádových novinek. Často je též jejich spolubratři provedli

po městě nebo okolí konventu a pochopitelně jim detailně ukázali samotný objekt, ve kterém byli ubytováni. V případě, že to nebylo možné, ubytovávali se v zájezdních hostincích, které jim ovšem často nevyhovovaly, ve Světeckého textu se to hemží stížnostmi na jejich kvalitu. V ojedinělých případech se ubytovali v domě světských hostitelů. Jak už víme, některé noci ale strávili za značného nepohodlí v kočáře či na lodi.

Závěr

Světecký pocházel ze skromné šlechtické rodiny a měl omezené prostředky; přesto však bez zjevné ctižádosti dospěl k tomu, že se stal vzdělaným, rozumným a vnímavým teologem, obeznámem s tím nejlepším z filozofického a teologického myšlení i praxe své doby. Ve svém osobním životě i vystupování byl zdrženlivý. Jeho hlavním zájmem byla scholastická filozofie a dogmatická teologie, avšak přispěl také nemalou měrou k objevování Evropy a k cestopisné literatuře. Z jeho spisu plyne, že cestovat po Evropě a poznávat odlišné kraje a kultury se dalo bez problémů již v 18. století a nebylo třeba za takovou cestu utratit rovnou celé jmění. K dispozici byla nejen poměrně rozsáhlá síť dopravních komunikací, ale rovněž široká škála dopravních prostředků. A v neposlední řadě vidíme, že i v 18. století se dala služební cesta pohodlně spojit s kulturně-naučnou poutí, jež byla schopna cestovatele po všech stránkách obohatit. ▀

Socha
sv. Bartoloměje,
Marco d'Agrate, 1562,
Milan Duomo

Prameny a literatura

J. Zouhar, „Swieteczky, Ignaz OP (1719–1791)“, in: *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*, Bd. 41, Berlin 2020, s. 1249–1253; J. Zouhar, „Reisen der Dominikaner der böhmischen Provinz zu den Generalkapiteln am Beispiel von Ignaz Swieteczky OP und seiner Reise nach Rom im Jahr 1777“, in: T. Černušák – K. Koller mann – I. Rabl (Hg.), *Kommunikation zwischen Kloster und Welt in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*, Praha – St. Pölten 2018, s. 178–206; J. Zouhar, „Swieteczky, Ignaz, OP“, in: K. Bobková-Valentová – J. Kašpárková (edd.), *Historiam scribere: řádová historiografie raného novověku*, sv. 2, Praha – Olomouc 2018, s. 664–665; Státní oblastní archiv, Litoměřice: Dominikáni Litoměřice 1330–1950, inv. č. 65, Itinerarium Romanum.

Jakub Zouhar

(nar. 1980), docent na Katedře pomocných věd historických a archivnictví Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové, zabývá se intelektuálními dějinami raného novověku a 19. století, evropskou historiografií a církevními dějinami.

Příloha mincovního cirkuláře Marie Terezie z roku 1746, stanovující platební sílu některých zahraničních mincí na území Habsburské monarchie

ÖSTERREICHISCHE
NATIONALBIBLIOTHEK WIEN,
SIGN. 67100-D

Obrazová příloha z mincovního cirkuláře z roku 1561 s dřevorezným vyobrazením nově zaváděných českých mincí o nominální hodnotě 10, 2 a 1 krejcaru

ÖSTERREICHISCHE
NATIONALBIBLIOTHEK WIEN,
SIGN. 30792-C

vydávání peněz patřilo mezi základní práva zahrnutá do tzv. „panovnického regálu“. To znamenalo, že panovník mohl na území, kterému vládl, nařídít nucené přijímání jím vydaných platidel, a to v hodnotě, kterou sám ustanovil. Pro historika je právě tento detail důležitým interpretačním vodítkem: Každý panovník reálně vládl pouze tomu území, na kterém byl schopen prosadit platnost peněz, které sám vydával. To se pochopitelně nevztahuje na obchodní mince ražené z kvalitního zlata a stříbra (u nás tedy dukáty a tolary). Těmi se dalo platit všude bez ohledu na vydavatele, protože byly především monetarizovaným drahým kovem, jehož obsah určoval kupní sílu takových mincí. Zákonnými prostředky se vynucovalo užívání tzv. běžných mincí nebo později kreditních platidel, ať už kovových či papírových. Těmi jsou i moderní platidla, která nemají vnitřní materiální hodnotu a jsou jen hmotným ztvárněním určitého množství peněžních početních jednotek, obecně akceptovaným k hotovostním platbám na základě zákonných nařízení. Dnešní peníze vydávané Českou národní bankou platí na základě Zákona o oběhu bankovek a mincí č. 136/2011 Sb. z 27. dubna 2011; konkrétní podobu platidel a dobu jejich zákonného oběhu pak upravují dílčí vyhlášky a úřední sdělení této emisní banky.

V minulých staletích to s penězi fungovalo podobně, pouze naši předkové neměli k dispozici současné technické prostředky. Každý vladař užíval informační nástroje, odpovídající dobovým

Mincovní cirkuláře aneb Co je a není „berná mince“

zvyklostem. Třeba Jiří z Poděbrad se roku 1458 pokusil zamezit přílivu rakouských a jihoněmeckých feniků do českého peněžního oběhu. Zakázané mince byly v Praze přibity na pranýř, aby si každý mohl zkontrolovat, jestli má ve svém měšci ty správné peníze.

S rozvojem knihtisku se informační možnosti výrazně zjednodušily, což se projevilo i v oblasti měnové. Tištěné přehledy, doplněné dřevoreznými vyobrazeními mincí, se už od konce 15. století objevují v Nizozemí a v Itálii. Tak vznikl fenomén „mincovních cirkulářů“ (tedy oběžníků či nařízení), kterými bylo obyvatelstvo jednotlivých evropských zemí svými vladaři průběžně informováno o vydávání nových mincí, o ukončení platnosti starých, o stanovení platební síly zahraničních mincí či o zákazu jejich oběhu. Tyto dokumenty měly nejčastěji podobu tištěných jednolistů („letáků“), které bylo možné vyvěsit na informačních tabulích (např. na radnici).

V Čechách se tyto informační nástroje objevují až později, dříve jich totiž nebylo zapotřebí. Ještě v době

jagellonské zajišťovaly domácí peněžní oběh bohatě české stříbrné mince z Kutné Hory a uherské dukáty, které každý poznal a jejichž oběh nebyl časově omezen. Tato situace se změnila až po vzniku habsburského soustátí (1526), ve kterém se král Ferdinand I. od počátku své vlády pokoušel o měnovou integraci. Mimo jiné i tento proces vyvolal zásadní změny ve struktuře oběhiva, kterou bylo nutné regulovat pomocí mincovních cirkulářů. Jedním z prvních takových nástrojů se stal tiskem vydaný cirkulář z roku 1561, kterým byla v českých zemích zavedena ražba mincí krejcarové měny. Od té doby byly mincovní cirkuláře běžným nástrojem k informování o změnách v platební síle mincí z drahých kovů i kreditních kovových a papírových platidel až do 19. století. Později se tyto informace staly standardní součástí právních norem a byly publikovány ve sbírkách zákonů; pro veřejnost se informační platformou stal denní tisk. I dnes je pochopitelně důležité vědět, které mince a bankovky jsou „berné“, ale v praktickém peněžním oběhu už fyzická platidla z větší části nahradily virtuální peníze, které mají jen elektronickou podobu. ▼

Petr VOREL

Rubrika vzniká ve spolupráci s Českou numismatickou společností

Literatura:

P. Vorel, *Od pražského groše ke koruně české 1300–2000 (Průvodce dějinami peněz v českých zemích)*, Praha 2004; P. Vorel, *Stříbro v evropském peněžním oběhu 16.–17. století (1472–1717)*, Praha 2009.

Sovětský svaz na Blízkém východě

Formování bipolarity a slabší supervelmoc

Karel Černý

Období tzv. studené války bylo poznamenáno soupeřením dvou mocensko-ideologických bloků. Obě nastupující supervelmoci v jejich čele – USA s SSSR – se na Blízkém východě vymezovaly proti sobě navzájem i proti starým evropským impériím. Zdůrazňovaly právo národů na sebeurčení a připomínaly, že v regionu dosud žádný národ nekolonizovaly a kolonizovat nehodlají.

USA tak po druhé světové válce nepodpořily pokračování britského mandátu v Palestině. Nevystoupily ani proti egyptské revoluci (1952), která spolu s králem Farúkem (1936–1952) ze země vypudila i britskou armádu. Američané se poté spolu se Sověty postavili proti Velké Británii, Francii a Izraeli, když společně za suezské krize (1956) napadly Egypt. Bipolarita se tak v regionu formovala postupně a nikdy nebyla úplná ani stabilní. Zpočátku šlo spíše o vzájemné soupeření odcházejících evropských velmocí a nastupujících supervelmocí. Do americké sféry vlivu spadaly tzv. konzervativní režimy, především monarchie jako Írán a Saúdská Arábie.

Do sféry sovětské postupně spadaly tzv. revoluční republikánské režimy, jako byl zprvu Egypt a později Libye, Sýrie a Irák, či národně-osvobozenická hnutí jako Organizace pro osvobození Palestiny (OOP). Ve skutečnosti ale šlo o vojenské režimy, tíhnoucí k nacionalismu, ne k socialismu, protože jim šlo hlavně o národní nezávislost.

Bipolarita a vrtěti psem

Řada blízkovýchodních zemí ale za studené války mezi tábory přecházela. Kupříkladu Egypt se po znárodnění Suezského kanálu (1956) za pre-

íránská krize v roce 1946 znamenala pro SSSR neúspěch. Na snímku přehlídka iránské armády oslavující v prosinci 1946 obsazení severních, potenciálně separatistických kurdských a ázerbajdžánských oblastí země.

WIKIMEDIA COMMONS / NATIONAAL ARCHIEF, NEDERLANDS

WIKIMEDIA COMMONS

Československo dodávalo s požehnáním SSSR i přes mezinárodní embargo zbraně vznikajícímu Izraeli. Naděje Moskvy na získání nového spojence se však nenaplnily. Na obrázku pozdější izraelský prezident Ezer Weizman u československého stíhacího letounu Avia S-199, varianty německého Messerschmittu 109.

Karel Černý

je sociolog působící na Univerzitě Karlově. Zabývá se Blízkým východem a muslimskými komunitami v Evropě. Je autorem řady studií a knih, mj. *Velká blízkovýchodní nestabilita* (2017) a *Jezídové: Komunita na útěku* (2016).
karlos.cernoch@post.cz

zidenta Gamála Násira (1956–1970) přimyká k SSSR. Po mírové dohodě s Izraelem (1978) se ale za prezidenta Sádáta (1970–1981) přiklonil k USA, protože již Moskvu nepotřeboval. Jiné země se zase zdráhaly zařadit do jakéhokoliv tábora. SSSR sice třeba uvítal íránskou revoluci a svržení proamerické diktatury šáha Pahlavího (1979), ale pro nový íránský režim byl SSSR malým satanem, zatímco USA satanem velkým. Také Egypt se zprvu pokoušel o nezávislost na supervelmocích, když spolu s Jugoslávií a Indií inicioval Hnutí nezúčastněných zemí (1961).

Existovaly ale i země, jež byly podporovány USA i SSSR. Například Irák, poté co napadl islamistický Írán a začal írácko-íránskou válku (1980–1988). Po íránské revoluci totiž USA ztratily hlavního spojence v regionu, který měl být jejich „šerifem“ v Perském zálivu. Hledaly proto někoho, kdo by Írán nahradil a navíc i zadržoval jeho expanzi. Irák se sice zdál beznadějně uvízlým v sovětské sféře vlivu, ve skutečnosti byl však se Západem díky exportu ropy a importu západního zboží stále více provázaný. Američané írácký útok proti islamistickému Íránu podpořili, když mylně předpokládali, že se režim v Teheránu díky porevolučnímu chaosu rychle zhroutí. Nepřímo pak Iráku dodali pokročilé vojenské technologie a přivřeli oči nad vývojem chemických zbraní. Co do množství byl ale největším dodavatelem zbraní do Iráku po dobu války Sovětský svaz následovaný Francií.

Blízkovýchodní režimy navíc využívaly rivalitu obou supervelmocí a profitovaly z toho, že je nechávaly soutěžit, která z nich jim nabídne více, aby je přetáhla do své sféry vlivu. Egypt se za prezidenta Násira přimkl k Moskvě, když Washington nechtěl podpořit výstavbu Asuánské přehrady, zatímco SSSR pomoc přislíbil. Naopak

ke Spojeným státům se po mírové dohodě s Izraelem přimkl Egypt také proto, že mu Američané nabídli masivní vojenskou a potravinovou pomoc. Když však USA odmítaly dodat ty nejlepší zbraně, jež dodávaly Izraeli, obraceli se Arabové k Moskvě. Stejně Kreml dodával spíše zbraně, které šlo předvádět na vojenských přehlídkách, ale neohrožil izraelskou převahu. Vztahy blízkovýchodních zemí se SSSR se proto často pohybovaly na škále od vřelých po bod mrazu, když zjistily, že ochota i schopnost Moskvy podporovat spojence je omezená.

Vztah obou velmocí s blízkovýchodními zeměmi byl nicméně vztahem patrona a klienta. Patron nabízel pomoc výměnou za to, že se klient bude chovat určitým způsobem. Klient pomoc přijímal, aniž by se ovšem požadovaným způsobem vždy choval. Patroni se snažili manipulovat svými klienty; klienti ale často ještě zdatněji manipulovali svými patrony. Egypt, Sýrie, Libye, Irák nebo OOP tak spíše než linii Kremlu sledovaly vlastní nezávislou politiku. Sovětský svaz přitom využívaly více, než on dokázal využívat je. Spojeným státům a Sovětskému svazu se kupříkladu nepodařilo rozmluvit Izraeli na straně jedné a Egyptu na straně druhé šestidenní válku (1967). Podobně se Saddám Husajn nenamáhal Kremlu předem oznámit, natož s ním konzultovat útok na Írán (1980), a svého patrona tak postavil před hotovou věc. Jak trefně poznamenává odborník na studenou válku Peter Sluglett, často to nebyl pes, který vrtěl svým ocasem, ale ocas vrtící psem.

Supervelmoci tak Blízký východ za studené války formovaly, ale nedeterminovaly. Nebyly všemocné, zodpovědné za vše, k čemu v regionu došlo. Místní režimy totiž nebyly pasivní a nekompetentní, bez vlivu na osud svých zemí, jakkoliv se v regionu etablovala kultura oběti, hovořící o všemocných a destruktivních vnějších silách. Ostatně po pádu SSSR a zhroucení bipolarity region nenabral novou dynamiku. Izraelsko-palestinský konflikt trvá, demokratizace se nekoná, islamisté se hlásí o slovo a závislost na exportu ropy přetrvává. Studená válka tedy očividně nebyla tím nejvýznamnějším hybatelem dění.

Soupeření o pozice a slabost Moskvy

Bipolarita studené války byla na Blízkém východě asymetrická. Spojené státy se ukázaly být aktivnější a silnější supervelmocí. SSSR s Blízkým východem na rozdíl od USA bezprostředně sousedil. Írán a Turecko se tak Sovětským svazem – i díky historické zkušenosti s carským Ruskem – cítily ohroženy. Turecko se obávalo, že Stalin bude chtít kontrolu nad Bosporem a Dar-

Suezská krize (1956)
vedla mj. ke vzniku
Pohotovostních
jednotek OSN (United
Nations Emergency
Force, UNEF) jako
prvních vojenských
uskupení zaměřených
na peacekeepingové
operace. Na snímku
vojáci UNEF na Sinaji
v roce 1956.

WIKIMEDIA COMMONS / FOTO ZORAVKO PEČAR

danelami, a proto vstoupilo do Severoatlantické aliance (NATO) již roku 1952. Washington poté zformoval Bagdádský pakt (CENTO), blízkovýchodní obdobu NATO (1955). Šlo o řetězec států pod formálním vedením Velké Británie, jež obepl jižní hranici SSSR a bránil jeho expanzi: Turecka, Iráku, Íránu a Pákistánu. SSSR v regionu období Varšavské smlouvy nikdy nevytvořil. Před rozvojem balistických mezikontinentálních střel se tak mohla Moskva cítit ohrožená pozemní invazí Američanů z Íránu či Turecka, zatímco sama obdobnou možností k nástupu na USA nedisponovala (také proto pro ni byly tak důležité pozice na Kubě). Dvojsečnost americké výhody ovšem spočívala v tom, že USA měly své spojence daleko, zatímco SSSR proti Íránu a Turecku mohl rychle zaútočit ze svého území.

První konfrontací v regionu ostatně byla íránská krize (1946). Za druhé světové války okupoval SSSR sever Íránu a Velká Británie jih. Ázerbájdžánci a Kurdové na severu se poté v provinčních volbách (1945) vyslovili pro autonomii, kterou SSSR podpořil. Proti tomu se vedle Teheránu, usilujícího o zachování územní integrity, vyslovily též Spojené státy a Velká Británie, formující politiku zadržování SSSR. Rudá armáda se nakonec ze severu stáhla, íránský parlament Moskvě neschválil ropné koncese v Kaspickém moři, ministři za komunistickou stranu Túde byli vyhozeni z vlády a íránská armáda napochodovala do Tabrízu a Mahábádu, čímž ukončila ázerbájdžánské a kurdské sny o nezávislosti. Moskva se tak v regionu ukázala jako slabší, vyhýbající se přímé konfrontaci s USA. Reputačním problé-

mem se stala i podpora menšin a separatismu, což dále posílilo nedůvěru místních režimů hledajících silného patrona.

Další reputační krizi přineslo uznání Státu Izrael (1948). Kreml čekal, že uznáním oslabí britské impérium a získá k socialismu tíhnoucího spojence. Proto podpořil dodávky československých zbraní, i díky kterým Izrael vyhrál válku za nezávislost (1948–1949). Jednak si tím ale Sověti znepřátelili Araby, kteří proti Izraeli vystoupili, jednak se Izrael Moskvě nehodlal podřídit. Stalin tak s Tel Avivem přerušil diplomatické styky (1952–1953) a zorganizoval antisemitskou kampaň. Vrcholem sovětského vlivu v regionu se stala 50. až 70. léta 20. století spjatá s podporou arabských nacionalistických a antiimperálních vojenských režimů a zejména strategicky položeného Egypta. Kreml armády spojenců cvičil a vyzbrojoval, a to opět s vydatnou pomocí Československa. V regionu se vystřídalo 80 tisíc sovětských vojenských poradců a příslušníků ozbrojených sil; 55 tisíc Arabů vystudovalo sovětské důstojnické školy. Napětí přinesly již nájezdy izraelské armády na egyptské pozice v Gaze (1955) a znárodnění Suezského průplavu (1956). Za suezské krize (1956) se Egyptané francouzské, britské a izraelské agresí bránili československou a sovětskou výzbrojí. Jelikož to nestačilo, Nikita Chruščov pohrozil nasazením „raketových systémů“ a „zničením agresorů, aby se na Blízkém východě obnovil mír“. Jaderné zbraně přímo nezmiňoval; všichni ale věděli, o čem hovoří. Navíc se k tlaku na agresory ve vzácné shodě se Sovětským svazem přidala i druhá supervelmoc, Spojené státy americké.

Literatura

G. Feifer, *Velký hazard. Sovětská válka v Afghánistánu*, Praha 2009; M. Farouk-Sluglett – P. Sluglett, *Irák od roku 1958. Od revoluce k diktatuře*, Praha 2003; J. Wanner, *Krvavý Jom Kippur. Čtvrtá a pátá arabsko-izraelská válka ve světové politice*, Praha 2002; J. Wanner, *Bitva o Suez. Studená válka, druhý arabsko-izraelský konflikt a britsko-francouzská intervence v Egyptě*, Praha 2006; P. Zidek – K. Sieber, *Československo a Blízký východ v letech 1948 až 1989*, Praha 2009; G. Golan, *Moscow and the Middle East: New Thinking on Regional Conflict*, New York 1992.

SSSR podpořil Egypt a Sýrii i za šestidenní války (1967), kdy Izraelci zabili pětatřicet sovětských vojáků. Do arabsko-izraelského konfliktu tak byl zatažen stále více. S Izraelem proto opět přerušil diplomatické vztahy, jež obnovil až Michail Gorbáčov (1991). Naopak jako jediná z velmocí uznal OOP, slibující Izrael zničit. Sovětská středomořská flotila získala základny v Alexandrii a Port Saïdu (1967). Násir do Egypta pozval též sovětské vzdušné a pozemní síly. Do Suezu se přesunula celá divize protiletadlové obrany a stíhačky, jež ukončily izraelskou vzdušnou nadvládu (1970). Pozváním dvaceti tisíc sovětských vojáků Násir zajistil, že izraelský útok na Egypt byl útokem na SSSR.

Kremľ přitom o eskalaci nestál, stejně jako USA chtěl zachovat status quo. Násirův nástupce Sádát se však nechtěl bránit, ale útočit, aby osvobodil Izraelci okupovaný Sinaj. Útočit chtěla také Sýrie, aby dobyla Izraelem okupované Golanenské výšiny. Přítomností sovětské armády se tak Sádát nechtěl omezovat a spolupráci ukončil (1972). Když během jomkipurské války (1973) Sýrie s Egyptem zaútočily na Izrael a po počátečním úspěchu se dostaly do defenzivy, Moskva zřídila letecký a námořní most, starala se o protiletadlovou obranu a pohrozila vysláním parašutistů. Leč po uzavření mírové dohody s Izraelem (1978) již Egypt Moskvu nepotřeboval, nesplatil dluh a přiklonil se k USA. Ze ztráty Egypta se SSSR plně nevzpamatoval, jen částečně úspěšně se ho pokusil nahradit Irákem a zejména Sýrií, kde zřídil námořní základnu Tartús a zemi poskytl vojska protiletadlové obrany (1982). Katastrofou se v závěru studené války stala také neúspěšná sovětská intervence v Afghánistánu (1979–1989), jež se proměnila v širší panarabskou a panislámskou kauzu.

Ropná interdependence

Hlavní slabinou Spojených států, západní Evropy a Japonska ale byla rychle rostoucí závislost na blízkovýchodní ropě. SSSR na jejím dovozu závislý nebyl. Ropu začal exportovat Írán (1913), následovaný Irákem (1928), Bahrajnem (1932), Saúdskou Arábií (1938) a Kuvajtem (1946). Postupně se přidávaly další. Studenou válku pak v USA provázela obava, že by se prosovětské revoluční režimy chopily moci v zemích, které ropu těží nebo přes ně vedou trasy ropovodů. Nebo že revoluční režimy znárodní americké ropné korporace kontrolující podstatnou část produkce. Tyto obavy se ukázaly jako z větší části liché. Jestliže byl Západ životně závislý na dovozu ropy, blízkovýchodní státy s mizivě diverzifikovanou ekonomikou byly podobně závislé na jejím vý-

vozu. Závislost byla oboustranná. Kupříkladu Libye byla po revolučním převzetí moci plukovníkem Kaddáfím (1969) orientovaná protiamericky podobně jako Írán po islámské revoluci (1979). Na toky ropy na Západ to ale nemělo vliv, protože pro dané režimy šlo o hlavní zdroj příjmů a Sovětský svaz s tím mohl jen těžko něco udělat. Západ od těchto režimů ropu nakupoval, ačkoliv věděl, že z ropných příjmů financují protizápadní marxistické i islamistické teroristické skupiny.

K obávané ropné krizi tak došlo během studené války jen jednou (1973) a SSSR byl příznačně jen pouhým přihlížejícím. Ropný kartel zemí vyvážejících ropu (OPEC) snížil těžbu a vyhlásil embargo na vývoz ropy do USA a Nizozemska, protože podpořily Izrael v jomkipurské válce. Jakkoliv ceny ropy vzrostly čtyřnásobně a spustily světovou hospodářskou recesi, státy OPEC embargo udržely jen několik měsíců. Role SSSR se tak omezovala na podporu znárodnování západních ropných korporací. Klíčovou roli sehrál třeba při znárodnění Irácké ropné společnosti (1972), když pomohl s provozem těžebních zařízení po odchodu Britů a Iráku garantoval výkupní ceny. Stejně jako jinde si ale ropné příjmy rozdělila úzká mocenská elita. Nebyly použity na budování socialismu ani k vyrovnání třídních nerovností.

Renomovaní ruští autoři jako třeba Dmitri Trenin dokonce přesvědčivě spekulují, že když Spojené státy a Saúdská Arábie (1986) dohodly navýšení ropné těžby a z toho plynoucí výrazný pokles cen ropy na světových trzích, v Sovětském svazu, závislém na exportu ropy a zemního plynu, to prohloubilo finanční krizi. Nečekaný výpadek příjmů do státní pokladny, na které byl Kremľ zvyklý, podle těchto interpretací přispěl k pádu komunistického režimu. ▀

Sovětská bojová vozidla pěchoty v Afghánistánu, 1986. Válka v letech 1979–1989 se stala širší panarabskou a panislámskou kauzou s podporou USA. Šlo o vleklý a nákladný konflikt, který traumatizoval sovětskou společnost a přispěl k pádu SSSR.

WIKIMEDIA COMMONS / RIA NOVOSTI ARCHIVE. FOTO YURIY SONOV

František Martin Pelcl a pomocné vědy historické

JAKUB BENKO

František Martin Pelcl (1734–1801) je v české historiografii znám především jako první profesor českého jazyka a literatury na Karlo-Ferdinandově univerzitě v Praze. Méně často je však připomínán jeho významný podíl na rozvoji pomocných věd historických, zejména diplomatiky. Právě Pelcl ale patřil k prvním badatelům, kteří systematicky zdůrazňovali význam listinných pramenů. Jeho ambiciózní projekt česko-moravského diplomatáře sice nebyl dokončen, přesto zásadně ovlivnil pozdější ediční práce a směřování české diplomatiky.

František Martin Pelcl se narodil 11. listopadu 1734 v Rychnově nad Kněžnou v domku č. 458 jako čtvrté dítě Františka Adama Pelcla z Velké Zdobnice a Alžběty Marsängerové z Kačerova. Školní docházku zahájil na rychnovské městské škole a pokračoval na místním nižším piaristickém gymnáziu, jehož IV. třídu (syntax) dokončil pravděpodobně roku 1750. Poté studoval v Hradci Králové u jezuitů (1750–1752), kde absolvoval poetiku a rétoriku, a následně v Praze filozofii u cisterciáků v koleji sv. Bernarda na Starém Městě.

Tereziánské školské reformy však jeho další vzdělávání zkomplikovaly, když bylo roku 1753 světským po-

sluchačům zakázáno vzdělávat se u cisterciáků, pokud nechtěli vstoupit do příslušného řádu a věnovat se studiu bohosloví. Zůstala tak možnost získat vzdělání u jezuitů, avšak Pelcl, nespokojený s jejich vyučovacími metodami, studium na rok přerušil a učil se soukromě francouzštinu. Nakonec však ve studiích pokračoval u jezuitů v pražském Klementinu, kde roku 1754 získal titul bakaláře filozofie.

Následně se patrně zamýšlel stát knězem, a proto se rok soukromě učil řečtinu a církevní dějiny, načež se přihlásil na teologickou fakultu. Tu však již po několika měsících opustil a přešel na práva. Kvůli pruskému obléhání Prahy již v květnu 1757 studia přerušil a odešel do Vídně. Zde navštěvoval mimo jiné přednášky rakouského právníka a právního filozofa Karla Antona Martiniho (1726–1800). Hlavní náplní jeho vídeňského pobytu však bylo studium krásné, filozofické, estetické a historické literatury ve vídeňské dvorské knihovně i dalších veřejných a soukromých knihovnách. Ve Vídni dostal také nabídky místa preceptora ve šlechtických rodinách, které však odmítl, a po porážce Prusů v bitvě u Kolína (18. června 1757) se vrátil do Prahy.

Ve šlechtických službách

Po Pelclově návratu do Prahy následují čtyři roky (1757–1761), o nichž se dochovalo jen málo zpráv. Jasnější informace máme až z počátku 60. let 18. století, kdy začal působit jako vychovatel u Jana Nepomuka I. ze Šternberka. Roku 1761 nastoupil jako hofmistr k jeho synům Janu a Jáchymovi,

Portrét Františka Martina Pelcla.

REPRO Z: LITERÁRNÍ ATLAS ČESKOSLOVENSKÝ, DÍL I

s nimiž pobýval nejčastěji na zámku Osek u Rokycan. Ve funkci vychovatele zůstal až do roku 1769, kdy oba mladí šlechtici nastoupili do vojenské služby.

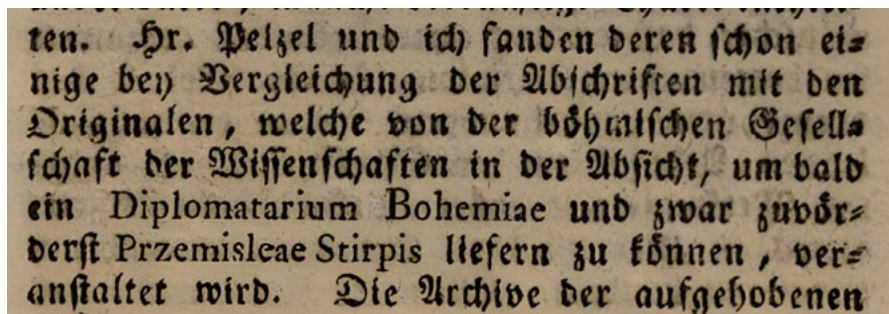
Po roce 1769 plánoval Pelcl studium medicíny na vídeňské univerzitě, ale krátce před odjezdem přijal nabídku pokračovat jako šlechtický hofmistr v rodině guberniálního rady a pozdějšího nejvyššího hofmistra a nejvyššího purkrabího Českého království Františka Antonína Nostice-Rienecka. Roku 1770 byl jmenován hraběcím knihovníkem a převzal správu nostické rodové knihovny, založené již v 17. století Janem Hartvíkem Nosticem. Spolu s Jaroslavem Schallerem (1738–1809) ji nově uspořádal, knihy označil ex libris a sestavil katalog o 8 824 svazcích, který se dochoval do dnešních dnů v nostickém fondu.

Později se podílel i na správě rodného archivu, jehož základy tvořila pozůstalost Otty z Nostic (1608–1665). Archivní činnosti se však intenzivněji věnoval až na konci 80. a počátku 90. let 18. století, kdy zpracoval například registry písemností z let 1620–1790.

Akademická činnost

Ve službách Nosticů setrval Pelcl celých 23 let, během nichž odmítl několik zajímavých pracovních nabídek ve státních službách, mimo jiné místo profesora českého jazyka na vojenské akademii ve Vídeňském Novém Městě (počátek 70. let), pozvání na katedru dějin v Erfurtu (1780) i profesuru obecných dějin ve Vídni (1783). Na akademickou půdu vstoupil až roku 1793, kdy byl jmenován prvním českým profesorem české řeči a literatury na Karlo-Ferdinandově univerzitě v Praze. Při slavnostním uvedení do úřadu 13. března přednesl řeč o užitečnosti a důležitosti českého jazyka – *Akademische Antrittsrede über den Nutzen und Wichtigkeit der böhmischen Sprache*. Obřad konaný ve velké posluchárně Klementina vedl knihovník Karel Rafael Ungar (1744–1807).

Pelcl začal přednášet ve věku 59 let, a když k jeho pracovnímu vytížení připočteme ještě starost o početnou rodinu se sedmi dětmi, není divu, že se jeho zdravotní stav začal brzy zhoršovat. Velká rána ho postihla roku 1796, kdy mu zemřel syn Bedřich; od té doby začal značně chřadnout. Od roku 1799 byl jeho stav natolik vážný, že ho na univerzitě musel zastupovat Jan Nejedlý (1776–1834). V zimě roku 1800 navíc utrpěl zranění po uklouznutí na Karlově mostě, což jeho stav ještě zhoršilo. O rok později, 24. února 1801, Pelcl zemřel a o tři dny později byl pochován na malostranském hřbitově v Praze. Jeho hrob, ovšem bez ostatků, byl roku 1994 převezen do rodného Rychnova nad Kněžnou, kde se dodnes nachází u hřbitovní zdi nového hřbitova.

Zmínka J. Dobrovského o vydání diplomatáře v *Beyträge zur Diplomatik*

21. III. 1830	Ř.	†	Palacký František, čestný dr. fil. i práv na c. k.
13. IX. 1868	VI.		Karlo-Ferd. univers. Pražské, historiograf král.
	Př.		Českého. († 26. V. 1876.)
3. II. 1858	M		Palacký Jan, dr. práv i fil., docent všeobecného
			zeměpisu porovnávacího na c. k. české K.-Ferd.
			univerzitě v Praze.
1. XII. 1869	D		Palm Heřman, konrektor gymnasia u sv. Maří
			Majdaleny ve Vratislavi.
14. IV. 1844	Č	†	Parish ze Žamberka Jan svob. pán, čestný doktor
			c. k. K.-Ferd. univers. Praž. († 2. IX. 1858.)
20. I. 1796	P	†	Pasquich Jan, dr. fil., kněz a professor mathe-
			matiky a ředitel hvězdárny na kr. universitě
			Budínské. († 15. XI. 1829.)
1. V. 1850	M	†	Pečírka Josef, dr. lék., professor na c. k. akad
			gymnasii v Praze († 27. VI. 1870.)
11. VI. 1884	D		Pelz Karel, professor na c. k. vys. škole tech-
			nické v Št. Hradci.
4. XII. 1784	Ř	†	Pelzel František Martin, bibliothekář hraběcího
			domu Nosticova, pak c. k. professor české
			řeči a literatury v Praze. († 24. II. 1801.)

Část seznamu členů České společnosti nauk. F. M. Pelcl dole, nahoře František Palacký.

Ke klíčovým dílům Pelclový vědecké tvorby patří například *Kurzgefaßte Geschichte der Böhmen* (1774), vydání Balbínovy *Obrany* pod názvem *Dissertatio apologetica pro lingua Slavonica, praecipue Bohemica* (1775), *Příhody Václava Vratislava z Mitrovic* (1777) či osvěcenských monografií o Karlu IV. a Václavu IV. Významné bylo rovněž vydání *Nové kroniky české*, která vyšla ve třech svazcích v letech 1791, 1792 a 1796, zatímco čtvrtý svazek zůstal kvůli cenzurním průtahům pouze v rukopise. Za zmínku stojí také Pelclův slovníkový pojatý projekt *Böhmische, mährische und schlesische Gelehrte und Schriftsteller aus dem Orden der Jesuiten* (1786), věnovaný činnosti jezuitů v českých zemích.

Pelcl a Česká společnost nauk

F. M. Pelcl rovněž aktivně působil v České společnosti nauk, jejímž řád-

ným členem byl zvolen dne 4. prosince 1784. Stál ovšem i u samotných počátků tohoto vědeckého uskupení, které bylo původně založeno v Praze jako Soukromá česká společnost pro pěstování matematiky, vlasteneckých dějin a přírodních věd (*Privatgesellschaft in Böhmen zur Aufnahme der Mathematik, der vaterländischen Geschichte und der Naturgeschichte*). Tato společnost na sebe nejvíce upozornila vydáním šesti svazků sborníku *Abhandlungen*, které vyšly mezi lety 1775–1784. V rámci těchto tzv. *Pojednání* publikoval Pelcl mezi lety 1775–1784 celkem sedm studií, přičemž mezi ty nejvýznamnější patřily práce o Sámovi, Přemyslu Otakarovi II., nástupu Lucemburků na český trůn a Jakoubkovi ze Stříbra.

Pelcl se v České společnosti nauk angažoval i organizačně a postupně v ní zastával všechny důležité funkce. V letech 1786–1787 a znovu 1800–1801 byl jejím direktorem, od roku 1789 ředitelem historické třídy, od roku 1785 až do své smrti vykonával post pokladníka a mezi lety 1791–1795 působil také jako její místosekretář.

Snahy o vydání česko-moravského diplomatáře

Pelcla můžeme rovněž považovat za důležitou osobnost v rámci vývoje pomocných věd historických na území

WIKIMEDIA COMMONS

Portrét Josefa Dobrovského
od Jana Vilímka

českých zemí, zejména diplomatiky. Proslulá je jeho myšlenka na vydání česko-moravského diplomatáře, přičemž v tomto podniku chtěl navázat na dřívější snahy piaristy a osvícenského historika Gelasie Dobnera (1719–1790) a benediktina, probošta rajhradského kláštera, archiváře a historika Josefa Bonaventury Pitera (1708–1764). Návrh na vydání česko-moravského diplomatáře (*Diplomatarium Bohemo-Moravicum*) Pelcl poprvé vyslovil na schůzi České společnosti nauk dne 5. srpna 1786, v přednášce *O nutnosti a prostředcích k uspořádání českého diplomatáře* (*Ueber die Nothwendigkeit und Mittel ein Diplomatarium Bohemiae zu veranstalten*).

Ve své přednášce věnované plánu na vydání diplomatáře tvrdí, že listiny jsou pravými a nejspolehlivějšími prameny dějin, přičemž se odkazuje na pokus o vydání diplomatáře z podnětu ruské carevny Kateřiny II. Veliké, která chtěla, aby dějiny Ruské říše mohly být v budoucnu psány na základě listinných pramenů. V kontrastu s tím poukazuje na fakt, že jiné národy včetně Čechů postupovaly opačně, tedy že nejprve sepsaly dějiny svých zemí, aniž by měly shromážděné listinné prameny. Tím podle Pelcla

vznikly zmatky a omyly v dějinách, které je třeba s velkou námahou opravit a odstraňovat. Dále poznamenává, že listiny je třeba shánět v archívech, což je obtížné a časově náročné, ale zároveň že doba je k zpracování takové látky příznivá.

Česko-moravský diplomatář měl být podle původního plánu doveden do roku 1346, tedy do doby nástupu Karla IV. na český trůn, přičemž listiny měly být vydány v plném znění (in extenso) a opatřeny kritickými poznámkami. Diplomátář měl být zhotoven s pomocí Pelclových přátel, mezi které náleželi např. Josef Dobrovský (1753–1829), Josef Vratislav Monse (1733–1793), Josef Valentin Zlobický (1743–1810), Otto Steinbach z Kráňčstějna (1751–1791) nebo již zmíněný K. R. Ungar.

Právě Dobrovský byl pravděpodobně u projektu na vydání diplomatáře od samého počátku a Pelclovi s pracemi intenzivně pomáhal. Ostatně se o vydání diplomatáře zmiňuje ve své studii *Beyträge zur Diplomatik*: „*Museli bychom být jediní šťastlivci u nás v Čechách, kdyby se v klášterních archívech nenacházely podezřelé listiny jako jinde. Některé z nich jsme již s panem Pelzelem našli porovnáváním kopií s originály, což organizuje Česká společnost nauk s tím, že brzy budeme moci poskytnout český diplomatář* (*Diplomatarium*

Bohemiae), složený především z přemyslovských listin.“

Podle Pelclových propočtů mohlo zaručit ekonomickou základnu díla, jestliže se podaří sehnat 250 předplatitelů. Doporučoval také, aby se pro zvýšení důvěry předplatitelů za projekt na vydání česko-moravského diplomatáře institucionálně postavila Česká společnost nauk. Ačkoliv Pelcl již v roce 1787 hlásil, že už 337 listin je v čistopise připraveno k vydání, k formálnímu rozhodnutí ze strany České společnosti nauk diplomatář vydat zřejmě nikdy nedošlo. Bylo tomu kvůli malému zájmu předplatitelů, zhoršení vnitřní situace v České společnosti nauk související s úmrtím jejího prezidenta Karla Egona z Fürstenbergu (1729–1787), ale také z důvodu její ne zrovna dobré finanční situace.

Po roce 1787 pak celý plán na vydání česko-moravského diplomatáře na několik let usnul. Až roku 1795 se v aktech nově ustanovené Královské české společnosti nauk (KČSN) objevuje znovu zmínka o Pelclově úmyslu. Tehdy se J. Dobrovský jako sekretář KČSN dotázal ostatních členů, zdali by souhlasili s tím, aby bylo poskytnuto 1000 zlatých na další pokračování diplomatáře. Vodítkem při vydání měla být rovněž sbírka výtahů českých a moravských listin s názvem *Summaria diplomatum Bohemiae et*

Návrh, aby se vydalo tiskem *Diplomatarium Bohemo-Moravicum*, učinil Pelcl poprvé ve schůzi kr. české Společnosti nauk dne 5. srpna r. 1786. Při této příležitosti snad přednesl svůj pamětní spis *Ueber die Nothwendigkeit und Mittel ein Diplomatarium Bohemiae zu veranstalten*.¹⁾ Návrh Pelclův došel souhlasu a někteří členové společnosti — jmenovitě Steinbach, Dobner a Ungar — přislíbili, že budou ke sbírce přispívatí kopiemi listin. Zamýšlená sbírka měla jít až do doby Karla IV. a pomyslelo se na to, aby se přikročilo k vydání hned jakmile by sebraný materiál dosáhl takového rozsahu, aby se jím mohl naplnit čtvercový svazek asi o 100 arších.²⁾ Již po roce — v létě r. 1787 — sehnáno bylo přes tři sta opisů. Ale potom na několik let celá záležitost usnula. Teprve roku 1797 otázka vydání diplomatáře byla ve Společnosti zase uvedena na přetřes. Jakýmsi vodítkem při vydání měla být sbírka výtahů listin českých a moravských: *Summaria diplomatum Bohemiae et Moraviae ab a. 1048—1306*, kterou Pelcl tehdy předložil.³⁾ Pro nedostatek prostředků bylo však tenkrát od vydání upuštěno a od té doby nikdy se již ve »Společnosti« o záležitosti této nejednalo.

Gustav Friedrich ve svém článku z roku 1900 publikovaném v ČČH s názvem *Český diplomatář a jeho program* psal o Pelclovi a projektu česko-moravského diplomatáře

Pelcova práce překračovala rámec individuálních badatelských výkonů a směřovala k budování širšího vědeckého zázemí. Zaujímá významné místo nejen v dějinách české osvětské vzdělanosti, ale i v dlouhodobém procesu formování moderní historické vědy v českých zemích.

Moraviae ab a. 1048–1306, kterou Pelcl předložil. Pro nedostatek finančních prostředků bylo však od vydání česko-moravského diplomatáře stejně jako v roce 1787 upuštěno a od té doby se již nikdy v KČSN o této záležitosti nejednalo.

Po tomto neúspěchu se roku 1797 Pelcl rozhodl alespoň pro vydávání česko-moravského registáře, a to ve spolupráci s Janem Petrem Cerronim (1753–1826), jenž měl na starost sbírání a zpracování moravik. Čistopis byl doveden v úplnosti do roku 1253 a roku 1798 připraven k tisku. Ovšem ani tento společný záměr Pelcla a Cerroniho se nepodařilo dovést do úspěšného konce. Tyto Pelcovy aktivity z konce 18. století nicméně nezůstaly bez odezvy, neboť významně ovlivnily další vývoj edičního zpřístupňování středověkých listinných pramenů v českých zemích. Zejména registář českých listin do roku 1253 posloužil Františku Palackému při jeho obnovené myšlence na realizaci diplomatáře a později také dalším autorům při vydávání proslulého „kodexu“

– *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*.

Formulářové sbírky a registra dvorské kanceláře

Vedle plánů na vydání česko-moravského diplomatáře a registáře se Pelcl ovšem zasloužil i o zviditelnění dalších pramenů z oblasti diplomatiky. Jde zejména o formulářové sbírky, které jako jeden z prvních uvedl coby plnohodnotný pramen do historického bádání – zařadil je do na tehdejší dobu neobyčejně rozsáhlých výběrových listinářů, které jsou součástí dvou velkých monografií českých lucemburských králů Karla IV. a Václava IV.

Pelcl také jako první pracoval s registry dvorské kanceláře, které se v Čechách vedly od počátků vlády Jana Lucemburského, a uvedl je rovněž do historického bádání. Co se této problematiky týče, významný je i jeho objev tzv. *Codexu Přemyslaue* (jako vůbec první jej přečetl a využil ve svém díle), jenž obsahuje opisy a výpisy z několika svazků register Václava IV.

Závěr

Pelclův přínos k rozvoji pomocných věd historických spočívá především v důrazu na systematickou práci s listinnými prameny a v úsilí o jejich zpřístupnění prostřednictvím edičních projektů. Ačkoli jeho ambiciózní záměry, zejména projekt česko-moravského diplomatáře, nebyly za jeho života dokončeny, vytvořily důležitý metodický i inspirační základ pro další generace historiků. Dokázal upozornit na význam pramenné kritiky a ukázal nutnost opřít historické bádání o co nejširší a nejspolehlivější materiál, čímž přispěl k postupné profesionalizaci české historiografie.

Jeho práce zároveň překračovala rámec individuálních badatelských výkonů a směřovala k budování širšího vědeckého zázemí, v němž se pomocné vědy historické mohly dále rozvíjet. Pelcl zaujímá významné místo nejen v dějinách české osvětské vzdělanosti, ale i v dlouhodobém procesu formování moderní historické vědy v českých zemích. Jeho odkaz spočívá

Hrob Františka Martina Pelcla na hřbitově v Rychnově nad Kněžnou

především v tom, že rozvíjel a upevňoval kritický přístup k pramenům jako jeden ze základních předpokladů historického poznání, a to v návaznosti na metodologické impulzy formulované v českém prostředí zejména G. Dobnerem. Tím přispěl k jejich postupnému zakořenění v historické praxi. ▀

Literatura a prameny

J. Dobrovský, „Beyträge zur Diplomatik (Fortsetzung des abgebrochenen Kladrauer Stiftungsbriefes)“, *Litterarisches Magazin von Böhmen und Mähren* 3 (1787), s. 168–177; S. Dvořák, *Rod F. M. Pelcla, českého buditele*, Rychnov nad Kněžnou 1934; G. Friedrich, „Český diplomatář a jeho program“, *Český časopis historický* 6 (1900), č. 3, s. 223–243; I. Hlaváček, „F. M. Pelcl a diplomatický materiál“, in: J. Tydlitát (ed.), *František Martin Pelcl: sborník příspěvků z odborného semináře*, Rychnov nad Kněžnou 2001, s. 65–74; J. Johanides, *František Martin Pelcl*, Praha 1981.

Jakub Benko

(nar. 1998) je doktorand na Katedře pomocných věd historických a archivnictví Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové. Ve své disertační práci se zaměřuje na dějiny pomocných věd historických v českých zemích v druhé polovině 18. a první polovině 19. století.

Cesty do Gran Chaca

První výpravy A. V. Friče ve sbírkách Náprstkova muzea

TEREZA MELICHAROVÁ

Alberto Vojtěch Frič (1882–1944) je jeden z našich nejznámějších cestovatelů do Jižní Ameriky – kaktusář, spisovatel, průkopník terénní fotografie a sběratel etnografik původních obyvatel. Badatelský a popularizační záběh A. V. Friče se neomezoval pouze na výpravy mezi původní obyvatelé Jižní Ameriky, nicméně právě hmotné památky z těchto cest zůstávají i dnes, také díky možnostem moderních technologií a digitalizace, živou součástí jeho odkazu.

Fričovy sbírky hmotné kultury původních obyvatel Jižní Ameriky, uložené ve světových muzeích, pocházejí hlavně z jeho prvních čtyř cest. Kromě Náprstkova muzea jsou největší soubory dnes v muzeu Kunstkamera v Petrohradě (více než 2 000 předmětů), druhou největší kolekci (kolem 900 artefaktů) prodal Frič dnešnímu National Museum of the American Indian ve Washingtonu.

Od kaktusů k lidem

Poprvé přijel Frič do Brazílie v roce 1901 jako osmnáctiletý, v té době již evropsky známý znalec a pěstitel kaktusů – a záměr jeho cesty byl botanický. Krátce se zdržel v krajské komunitě v São Paulu a pak se vydal na první loveckou výpravu do vnitrozemí v povodí řeky Mogi Guaçu. Poté se rozhodl proniknout po těžko splavné řece Tietê ještě hlouběji do neprobádaných

území. V kanoi překonal peřeje, přeplul řeku Paraná a po Rio Verde pokračoval až do brazilského státu Mato Grosso. Zde se poprvé setkal s původními obyvateli této oblasti, etnickými skupinami Kaiowá, Cayapó a Xavante. Tato událost změnila Fričovy plány a on se vedle studia a sběru kaktusů rozhodl na příští cestě věnovat studiu kultury a zvyků původních obyvatel Jižní Ameriky.

V létě 1903 přijel Frič do Jižní Ameriky podruhé, a to na celé dva roky – jeho cílem bylo Gran Chaco a výcho-

diskem neprobádané rozvodí řeky Pilcomayo, jejíž střední a dolní tok, rozlité v meandrech a bažinách, se geografově do té doby marně pokoušeli zmapovat. Gran Chaco je i dnes málo obydlená, rozsáhlá rovinatá oblast mokřadů a travnatých savan, střídavě suchých, střídavě podléhajících rozmarům kolísavých hladin řek, s řídkými subtropickými lesíky a osamělými palmami. Tato odlehlá a pozdě kolonizovaná oblast na pomezí Paraguaye, Argentiny, Bolívie a Brazílie spadala do 18. století zčásti pod vliv jezuitských redukcí. Kolonisté z Evropy, osidlující na konci 19. století Paraguay, vyhlazenou v důsledku války Trojí aliance (1864–1870), Gran Chacu s nadsázkou přezdívali „zelené peklo“. V té době zde stále žili polokočovným způsobem života příslušníci skupin původních obyvatel: Tupí-Guaraní, Ishir (Chamacoco), Angaité, Sanapaná, Pilagá, Enxet, Toba a další.

Důvodem nezdaru předchozích vládních expedic na řeku Pilcomayo byla zřejmě neznalost místních přírodních podmínek a terénu, jakož i ne zkušenost a neobratnost v kontaktu

Život v Gran Chacu. Ručně kolorovaný diapozitiv k přednášce. Autor: A. V. Frič

NÁRODNÍ MUZEUM – NÁPRSTKOVÉ MUZEUM

s místními obyvateli. Fričova výprava byla úspěšná, a to také díky spolupráci s příslušníky etnik Toba a Pilagá, kteří výpravu po část doby doprovázeli. Svá geografická, botanická a etnografická pozorování z cesty po Pilcomayu Frič obratem publikoval a zajistil si tak ohlas ve vědeckých kruzích i pozici jisté autority v otázkách původních obyvatel pro argentinskou a paraguayskou vládu. Tato cesta mu také otevřela cestu k německým a ruským muzeím, pro která v dalších letech začal na zakázku sbírat a nakupovat etnografika původních obyvatel této oblasti.

Výpravy mezi kmeny: sběr a fotografie

Po skončení expedice na Pilcomayu se Frič vydal na sever po řece Paraguay za různými etniky Gran Chaca. Z již „kolonizovaných“ osad podnikal za pomoci domorodých průvodců kratší i delší výpravy. Místní kmeny, ač jazykově různorodé, spojovala řada kulturních prvků, které se odrážejí také v jejich materiální kultuře. Místní obyvatelé se živili lovem, rybolovem, sběrem plodin – byly to zejm. sladké lusky stromu s domorodým názvem *igopé* (různé druhy rodu *Prosopis*) a masitá dužina plodů *inga* (*Inga edulis*) – nebo jednoduchým zemědělstvím, založeným na pěstování manioku a kukuřice. Některé skupiny (Kadiweu, Bororo) také pěstovaly bavlnu. Místní obyvatelé – muže i ženy – spojovala kuřácká vášeň, popíjení importovaného povzbudivého nápoje z listů cesmíny paraguayské – yerby maté, malba na kůži a další způsoby zdobení těla. Byly to ozdoby z perí a rostlinných vláken *caraguatá* (nejčastěji rody *Bromelia* nebo *Aechmea*), v menší míře bavlny a importovaných skleněných korálek. Důležitou roli hrál rituální život pod vedením šamanů. Kmenová společenství nebyla příliš hierarchizovaná. Zvykem bylo brát si za manželky ženy z jiných etnických skupin, což bylo badateli někdy interpretováno jako otroctví. Na jednom fotografickém portrétu od A. V. Friče je zachycena jedna taková žena z kmene Ishir mezi brazilskými Kadiweu.

NÁRODNÍ MUZEUM – NÁPRSTKOVÉ MUZEUM, FOTO JÍŘÍ VANĚK

Jednořadé náhrdelníky ze zbroušených a provrtaných perleťových destiček, etnikum Sanapaná. Čtyřřadý náhrdelník z perleťových destiček z mušloviny, neznámé etnikum, Gran Chaco.

Z dopisů přátelům a Josefě Náprstkové (1838–1907), která po smrti manžela Vojty Náprstka vedla muzeum, můžeme poměrně přesně rekonstruovat, mezi jakými skupinami a kdy přesně se Frič pohyboval. Víme tedy, že velkou část sbírek uložených v Náprstkově muzeu získal od listopadu 1903 do dubna 1905. Výrobky od kmenů vyměňoval za věci, které potřebovaly či oceňovaly – kovové nástroje, čepele, udice, ale třeba i bižuterii (korálky), zrcátka nebo ošacení.

Frič také od první cesty v terénu fotografoval. Fotografování v exteriéru bylo náročnou disciplínou a zpracování negativů připomínalo alchymii. Kvůli dlouhým expozičním časům byly výjevy zpravidla aranžované. Snímky se navíc musely vyvolávat bezprostředně po expozici, přímo v terénu, nejčastěji na skleněných deskách. Fričovým předchůdcem-fotografem v Gran Chacu byl italský fotograf, malíř a etnograf Guido Boggiani, který přišel o život v roce 1901 během konfliktu s domorodci z etnika Ishir-Tomaraho krátce před Fričovým příjezdem do Chaca. Frič získal Boggianiho deníky a fotografické negativy, které jsou dnes ulo-

ženy v Národním archivu ČR. Malá část Boggianiho fotografií je ve sbírkách Náprstkova muzea.

Ishir, Angaité a Kadiweu

Během pobytů v divočině Frič budoval s původními obyvateli blízké osobní vztahy. Platilo to především o kmeni Ishir (Chamacoco), jejichž rituálním maskám věnoval také odbornou publikaci. V roce 1908 se k Fričovi při návratu z jeho třetí cesty do Prahy připojil Čerwuiš, mladík z tohoto kmene. Chamacocové trpěli neznámou chorobou zažívacího ústrojí a Čerwuiš přijel do Čech proto, aby mohla být odhalena příčina a stanovena léčba této nákazy. To se nakonec díky studentovi pražské Přírodovědecké fakulty skutečně podařilo.

Kmen Ishir, který navzdory temným Fričovým předpovědím přetrvál až do 21. století, je mezi skupinami Gran Chaca proslulý výrobou ceremoniálních péřových ozdob. Jak ukázala badatelská cesta do Paraguaye a Argentiny na podzim 2025, vedle Náprstkova muzea další podobné kolekce ze stejné doby najdeme v Museo Andrés Barbero a Museo del Barro v Asun-

ciónu, které dnes s Ishir spolupracuje a vystavuje jejich umění. Kolekce 37 předmětů, hlavně péroových ozdob od A. V. Friče, je uložena také v Museo Etnográfico Juan B. Ambrosetti v Buenos Aires. Od Friče, který v Buenos Aires opakovaně pobýval, ji získal zakladatel muzea Juan Bautista Ambrosetti (1865–1917).

Vedle péroových čelenek, jehlic do vlasů, pažních a bederních ozdob i šamanských péroových závěsů na záda je ve fotosbírce Náprstkova muzea uloženo také více než 100 Fričových fotografií dokumentujících život tohoto kmene. Díky digitalizaci je dnes možné fotografie a informace o těchto sbírkách sdílet nejen s muzei v Paraguayi a Argentině, ale jejich prostřednictvím také s žijícími příslušníky tohoto kmene.

S dalším kmenem – skupinou Kadiweu, od něhož jsou z Fričových sběrů v Náprstkově muzeu na dvě desítky předmětů, se nám podařilo propojit prostřednictvím badatelky muzea v brazilském státě Paraná, Gabriely

de Carvalho Freire. Ta s Kadiweu dlouhodobě spolupracuje a mapuje jejich sbírky ve světových muzeích. Kmen Kadiweu vynikal propracovaností dřevorezby a keramiky s ornamentálními geometrickými vzory, napodobujícími struktury na zvířecích krunýřích a kůžích. Frič publikoval mj. pojednání o rituálních figurkách Kadiweu, které jsou rovněž ve sbírkách v Náprstkově muzeu. Tyto figurky měly dvojí funkci – jeden druh těchto sošek se dal prodat, zatímco druhý bylo možné získat pouze skrze vztah kmotrovství. Frič psal také o pohřebních zvyklostech Kadiweu a o hrobových sloupech. Také jeden z těchto vyřezávaných sloupů se dostal do pražských sbírek. Podobá se vzdáleně hrobovým a totemovým sloupům chilských Mapuche, kteří kdysi zřejmě přišli do Chile právě z Gran Chaca. Keramikou Kadiweu se Frič později inspiroval ve vlastní tvorbě, když ve 20. a 40. letech vyráběl se svojí ženou keramické artefakty zdobené ornamenty a prodával je. Kromě etnografik jsou ve sbírkách Náprstkova mu-

zea také na dvě desítky fotografií tohoto kmene.

Velkým překvapením bylo zmapování Fričovy sbírky kmene Angaité. Podnět k němu vzešel z návštěvy argentinského etnolingvisty Nicoláse Brida, který Angaité již několik let navštěvuje a snaží se sepsat mluvnici a slovník jejich zanikajícího jazyka. Díky Bridově cestě do Prahy v létě 2025 jsme zjistili, že v Náprstkově muzeu je uložena zřejmě největší sbírka tohoto nepočteného etnika na světě. Mezi třemi desítkami předmětů jsou i některé zvláštní artefakty – jako třeba nádoby z tykví s piktogramy, na kterých je zobrazen druhý Fričův příjezd k Angaité, včetně plavby parníkem. Ačkoli Angaité v Gran Chacu stále žijí v počtu několika tisíc osob, řada projevů jejich materiální kultury již zanikla a doklady o ní jsou zachovány právě jen v podobě muzejních předmětů. Naopak některé projevy osobité kultury Angaité jsou dosud živé – patří mezi ně výroba kánoí z jednoho kusu kmene (monoxylů *naamok*) nebo strunných hudebních nástrojů *hahlpom*, připomínajících housle.

Třetí a čtvrtá výprava

Třetí cestu Frič podnikl v letech 1906–1908, zpočátku z pověření muzei v Berlíně a Hamburku, ze spolupráce však sešlo. Tentokrát zkoumal jihobrazilské vnitrozemí, kontaktoval také izolované skupiny při řece Ivaí. Na pobřeží brazilského státu Paraná se věnoval archeologickým výzkumům tzv. *sambaqui*, mohl z lastur měkkýšů smísených s pozůstatky lidské činnosti (kosti, drobné artefakty). Dlouhé měsíce Frič také pracoval jako reportér v argentinské pampě a navštívil i zde žijící Ranquelche. Na závěr cesty krátce navštívil kmeny Kadiweu a Ishir a poté odjel na amerikanistický kongres do Vídně. Sbírký a archeologické nálezy z této cesty posléze získalo zejména carské muzeum Kunstkamera v Petrohradě. V Náprstkově muzeu máme z Fričovy třetí cesty desítky fotografií, ale žádné předměty.

Naposledy, tedy počtvrté, se A. V. Frič vydal mezi kmeny Jižní Ame-

NÁPRSTKOVÉ MUZEUM – NÁPRSTKOVÉ MUZEUM, FOTO JIRÍ VANĚK

Nádoba z tykve s obrázkem parníku, zřejmě zobrazujícím příjezd A. V. Friče. Etnikum Angaité.

Frič na koni, Gran Chaco, 1909

riky v letech 1909–1911. Víme, že opět pobýval zejména mezi Ishir a Kadiweu a pořídil tam velmi početnou sbírku etnografik, kterou po návratu vystavil ve své pražské vile Božíňka. Předměty se nyní nacházejí zčásti v Petrohradě a zčásti ve Washingtonu.

Klíč ke kulturní paměti

Frič své poznatky z kontaktů s indiánskými kmeny publikoval hlavně v zahraničí, v němčině, angličtině a španělštině. Jeho záznamy mytologie navštívených kmenů a jejich mluvy posloužily jako podklad pro první kulturně-lingvistické mapy kmenů Gran

Chaca. Zvukové nahrávky ani vytvořené slovníky se bohužel nedochovaly.

Z Ameriky se Frič vrátil počátkem roku 1912, aby se zúčastnil dalšího amerikanistického kongresu v Londýně. Plánoval se vrátit do Paraguaye a pravděpodobně se tam natrvalo usadit. Vypuknutí první světové války však tyto plány znemožnilo. Ze svých výprav mezi původní obyvatle čerpal po celý zbytek života, také na svých dalších třech badatelských cestách – tentokrát botanických. Mezi nejznámější Fričovy knihy patří několik vydání publikace *Indiáni Jižní Ameriky* (1943), sestavené z jeho

časopiseckých vzpomínek, sborník cestopisných, etnografických a dobrodružných textů *Mezi indiány* (1918), alegorické texty inspirované mýty původních obyvatel *Bylo jest a bude* (1918) a *Zákon pralesa* (1921) a autofikční příběhy, ilustrované Zdeňkem Burianem, *Strýček Indián* (1935), *Dlouhý lovec* (1941) a *Hadí ostrov* (1946).

Alberto Vojtěch Frič přivezl ze svých prvních cest do Jižní Ameriky tisíce výrobků původních obyvatel. Díky dochovaným pramenům můžeme sbírky z jeho prvních dvou cest, které jsou částečně uloženy v Náprstkově muzeu, propojit s konkrétními kmeny a obdobími, během něhož se mezi nimi Frič pohyboval. Díky mezinárodní spolupráci a technologiím se dnes Fričovy sbírky, rozptýlené po světových muzeích, propojují v digitálním prostoru a otevírají se nejen badatelům, ale i komunitám, z nichž pocházejí. To umožňuje přesnější rekonstrukci jejich původního užití a snad také postupný návrat alespoň malého střípku kulturní paměti potomkům těch, kteří je vytvořili. ▀

Poděkování za odbornou konzultaci patří PhDr. Yvonně Fričové

Literatura a prameny

M. Baďurová, "Ethnographic Collection of Alberto Vojtěch Frič in Náprstek museum", *Annals of the Náprstek Museum* 33 (2012), č. 1, s. 5–50; A. V. Frič, *Indiáni Jižní Ameriky*, Praha 1977; J. Kandert, "Alberto Vojtěch Frič – On the Centenary of His Birth", *Annals of the Náprstek Museum* 11 (1983), č. 1, s. 111–146; P. Onderka – A. Tůmová – A. Woitschová a kol., *Dějiny Náprstkova muzea II.*, Praha 2024; Národní muzeum – Náprstkovo muzeum, Praha: Etnografická fotobíbrka, Kolekce negativů na skle a kolorovaných diapozitivů A. V. Friče.

Tereza Melicharová

(1991) pracuje jako kurátorka středoamerické a jihoamerické sbírky v Náprstkově muzeu v Praze a překládá beletrii ze španělštiny. Věnuje se zejména materiální kultuře předkolumbovského i současného Mexika a Guatemaly, nejstarším péřovým ozdobám Jižní Ameriky a chilskému etniku Mapuche.

Email: tereza.melicharova@nm.cz

Bitva u Jutska

JAN SLAVÍČEK A ZDENĚK VAŠEK

Ve dnech 31. května a 1. června 1916 se odehrála největší námořní bitva první světové války. Šlo o jediný střet, ve kterém se utkalo jádro britského a německého námořnictva – více než 250 lodí a přes 100 000 námořníků. Poprvé se v něm střetly velké formace moderních bitevních lodí a vešel do dějin jako bitva u Jutska (resp. v německých zdrojích u Skagerraku).

Velká Británie si od novověku udržovala postavení nejsilnější námořní mocnosti s nejpočetnějším loďstvem a významnou rolí v technickém vývoji. Její nadvládu však začal na přelomu století ohrožovat tlak Německa, které se chtělo zařadit mezi námořní mocnosti. V roce 1897 se ministrem námořnictva stal admirál Alfred von Tirpitz a přišel s myšlenkou „strategie rizika“: ně-

mecká flotila nemusela být silnější než britská, případný střet by totiž Royal Navy natolik oslabil, že se ho nikdy neodváží. Následoval plán výstavby německého námořnictva z roku 1900, jímž odstartovaly závody ve zbrojení, ve kterých Německo takřka dohnalo tempo výstavby v Británii.

Proměna námořního boje a závody ve zbrojení

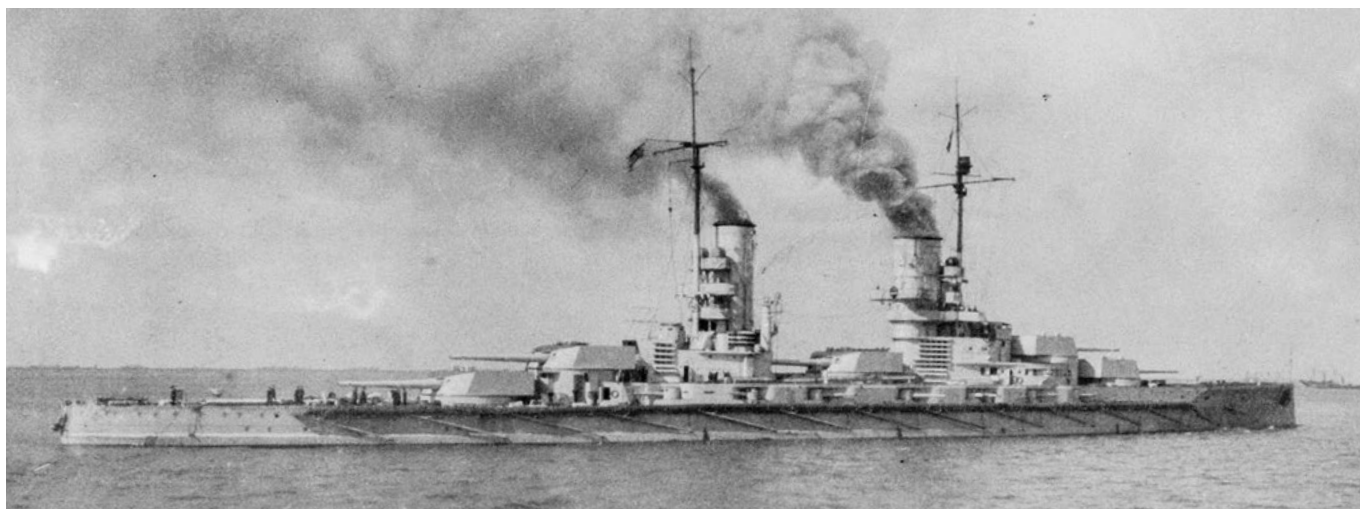
Rovněž britské námořnictvo procházelo výraznou proměnou. V roce 1904 nastoupil do funkce prvního námořního lorda admirál John Fisher, který provedl komplexní reorganizaci, prosadil inovace ve stavbě nových lodí a v taktice.

Rozhodující silou všech světových loďstev byly v této době bitevní lodě – dobře pancéřované, s rychlostí kolem 18 uzlů, výzbrojí čtyř těžkých děl a početným středním a lehkým dělostřelectvem. Za rusko-japonské války v letech 1904–1905 se prokázala značná odolnost bitevních lodí a význam rychlosti při manévrování. Dělostřelecké souboje však probíhaly spíše na větší vzdálenosti, takže se děla středních ráží neuplatnila. Po rozsáhlých debatách Fisher v roce 1905 inicioval stavbu lodí Dreadnought. Vzniklo unikátní plavidlo, které nemělo obdoby. Bylo totiž vyzbrojeno deseti těžkými děly, která doplňovala už jen lehká děla pro blízkou obranu.

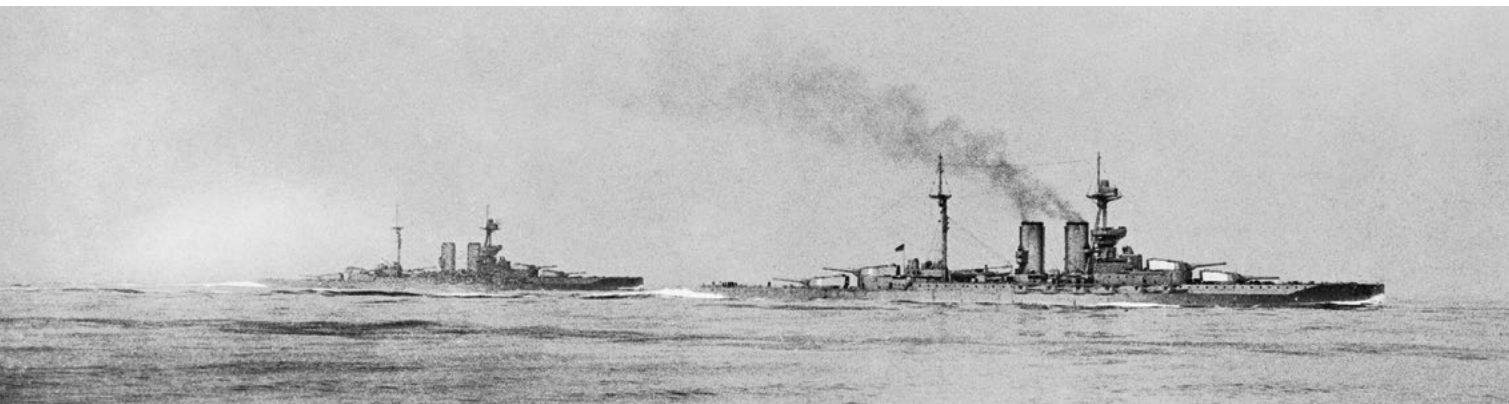
Dreadnought převyšoval palebnou silou vše dosud existující, zároveň díky

parním turbínám dosahoval rychlosti 21 uzlů. Když v roce 1906 vstoupil do služby, všechny dosavadní bitevní lodě (tzv. pre-dreadnoughty) se rázem staly zastaralými. Závody v námořním zbrojení tak fakticky začaly znovu téměř od nuly. Německo svůj první „dreadnought“ uvedlo do služby v roce 1909 a do roku 1915 bylo v Británii a Německu celkem postaveno přes 50 nových bitevních lodí, což představovalo enormní zátěž státních rozpočtů (mimořádně, v letech 1911–1915 byl v Británii ministrem námořnictva Winston Churchill).

Fisherova reforma ale zahrnovala i vznik nového lodního typu – bitevního křižníku, založeného na principu „rychlost je nejlepší pancíř“. Tyto lodě kombinovaly těžkou výzbrojí bitevních lodí s vyšší rychlostí, ovšem na úkor slabšího pancéřování a obecně strukturálních vlastností lodě. Fisher je zamýšlel jako průzkumná a úderná plavidla, schopná zničit slabší nepřátele a uniknout silnějším. Nepředpokládal se tedy jejich střet s těžkými silami protivníka, před nimi měly ustoupit. Zde se zvýraznily rozdíly mezi britskou a německou konstrukční školou – Německo tradičně sázelo na lepší pancéřování na úkor slabší výzbroje (ovšem při vyšší kvalitě děl koncernu Krupp) i o něco nižší rychlosti. Německé bitevní křižníky se tedy mohly dostat do střetu i s nepřátelskými bitevními loděmi, což bitva u Jutska posléze potvrdila.

Nejmodernějšími německými bitevními loděmi v bitvě u Jutska byly čtyři jednotky třídy König. Vyzbrojeny byly deseti děly ráže 305 mm, jejich pancéřování mělo sílu až 350 mm a dosahovaly rychlosti 21 uzlů.

Čtyři bitevní lodě třídy Queen Elizabeth byly tím nejmodernějším, co po hladině moří v této kategorii plulo. Byly vyzbrojeny osmi děly ráže 381mm a pancíř dosahoval tloušťky až 330mm. Přesto mohly plout až 24 uzly, takže byly přiřazeny ke svazu bitevních křižníků. Na obrázku jsou dvě z těchto lodí, HMS Warspite a HMS Malaya, během bitvy.

Začátek války

V srpnu 1914 vytvořili Britové tzv. Grand Fleet (velké loďstvo) v čele s admirálem Johnem Jellicoeem. Úkolem flotily byly ochrana Británie a plavebních tras, jakož i námořní blokáda Německa. Británie disponovala 20 bitevními loděmi, devíti bitevními křižníky a celkem 40 staršími bitevními loděmi. Německo mohlo vyslat 13 bitevních lodí, čtyři bitevní křižníky a 22 starších bitevních lodí. Další lodě byly ve stavbě. K velkým bojům ale nedošlo. Britové zahájili vzdálenou blokádu, německé loďstvo jen občas menšími oddíly ostřelovalo britské pobřeží (bez vojenského dopadu). Jellicoe čelil časté kritice za pasivitu, ale na jeho bedrech ležela velká zodpovědnost; porážka flotily by znamenala katastrofu. Jeho strategie byla sice zdlouhavá, ale vedla k postupnému ekonomickému kolapsu nepřítel.

Rok 1916 a bitva u Jutska

Počátkem roku 1916 převzal velení německé Hochseeflotte (Širokomořského loďstva) admirál Reinhard Scheer. I on čelil tlaku na aktivnější nasazení loďstva. Rozhodl se tedy nalákat část britských sil do pastí, v níž měly být zničeny německou flotilou, což by Royal Navy oslabilo. Návnadou měl být svaz bitevních křižníků viceadmirála Franze von Hippera. Opatrný Jellicoe ale reagoval zdrženlivě a připravil naopak akci, při níž chtěl vylákat Hochseeflotte na otevřené moře a tam ji silou Grand Fleet zničit. 30. května Britové zachytili

německé depeše. Vyvodili z nich vyplutí Hipperova svazu (ale ne Scheerových sil) a připravili protiakci.

Britský předvoj tvořil svaz viceadmirála Davida Beattyho se šesti bitevními křižníky a čtyřmi nejnovějšími rychlými bitevními loděmi kontraadmirála Evan-Thomase, které měly svým silným pancéřováním vyrovnat slabiny bitevních křižníků. Beatty se svým dynamickým a riskantním stylem představoval protiklad opatrného Jellicoea. To Scheerovi vyhovovalo – Hipper měl vylákat Beattyho svaz k pronásledování, načež jej zničí hlavní německá flotila, zatímco ponorky zaútočí na britské posily.

Grand Fleet však vyplula již 30. května večer, čímž zmařila německý plán útoku ponorkami, a zamířila k dánskému pobřeží. Převaha byla jednoznačně na straně Britů (28 bitevních lodí a devět bitevních křižníků proti 16 bitevním lodím a pěti bitevním křižníkům). Obě loďstva, doprovázená početnými lehkými silami, se k sobě 31. května ráno přibližovala bez vědomí svých velitelů, jimž zpravodajské informace přicházely neúplně a opožděně. Jellicoe byl ujišťován, že jádro Hochseeflotte zůstává v přístavu; podobně Scheer věděl o vyplutí pouze části britských sil. Oba tak mylně předpokládali, že jejich plány uspějí.

Souboj bitevních křižníků

Krátce před půl třetí odpoledne padly první výstřely – zatím mezi lehkými silami. Beatty zjistil, že dle očekávání

čelí Hipperovým silám, a změnil tedy kurz na jihovýchod, aby mu odřízl cestu zpět. Evan-Thomasovy bitevní lodě ovšem pokyn nezachytily a opožděným manévrem se ocitly 10 mil za Beattym, který se však vůbec nepokusil svaz opět sjednotit. Před půl čtvrtou navázala obě uskupení vizuální kontakt a krátce poté zahájila palbu při paralelních kurzech na jih – Hipper lákal britské lodě k Scheerovu hlavnímu svazu.

Beatty později čelil výrazné kritice, že nevyužil většího dostřelu britských lodí a zbytečně zkrátil vzdálenost mezi oběma svazy, čímž vystavil své hůře pancéřované bitevní křižníky zdrcující německé palbě. Britský velitel ovšem postupoval sice (ze zpětného pohledu) možná až příliš agresivně, ale přesně v souladu s britskou doktrínou, podle níž měly bitevní křižníky „čistit“ prostor před hlavními silami a ničit slabšího nepřítel. A Beatty skutečně měl značnou převahu jak početní, tak ve výzbroji. O tu ho ovšem dočasně připravila špatná komunikace s Evan-Thomasovými loděmi, které se do boje zapojily až po čtvrt na pět. Němci zatím dosáhli řady zásahů, z nichž část byla fatální: dva z britských bitevních křižníků (Queen Mary a Indefatigable) vyletěly do povětří s enormními ztrátami na životech.

Okolo půl páté se Beattyho lodě dostaly na dohled Scheerovu svazu. Britský admirál promptně změnil kurz o 180 stupňů a začal naopak německé loďstvo za sebou navádět na sever – před hlavně Jellicoeových lodí. Ani tentokrát

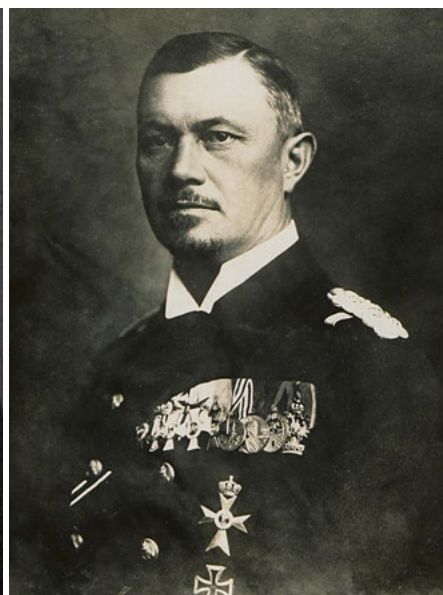
se ale komunikace s Evan-Tomasovými bitevními loděmi nezdařila a ty tak opět změnilly kurz pozdě. Během následujících hodin se proto staly cílem soustředěné palby čelních německých lodí. Protože se však jednalo o jedny z nejmodernějších a nejlépe pancéřovaných lodí světa, žádná nebyla potopena.

Britské zaujetí formace

Okolo šesté hodiny se Beatty ocitl na dohled britskému hlavnímu svazu plujícímu na jihovýchod. Scheerovo loďstvo již plulo v bitevní linii, zatímco Jellicoe musel své lodě do této formace teprve rozvinout, aby využil početní převahy. Dosud pluly v šesti paralelních řadách a britský velitel čelil dilematu. Rozvinutí za nejzápadnější linii mohlo urychlit střetnutí a prodloužit čas na rozhodnutí bitvy před příchodem noci, hrozilo však, že manévr nebude dokončen včas. Rozvinutí za nejvýchodnější linii by naopak střetnutí oddálilo, ale umožnilo by bezpečně dokončit manévr a zároveň zvýhodnilo Brity, protože německé lodě by se rýsovaly proti zapadajícímu slunci.

Pro manévr na východ hovořila i možnost provést tzv. „položení příčky na T“, považované za vrcholný manévr liniové bitvy. Při něm jedno uskupení pluje vpřed čelně ke druhému, které je naopak vůči němu přibližně v úhlu 90 stupňů. Zatímco druhé může pálit všemi loděmi a hlavními děly v otočných věžích vpředu a vzadu, první může odpovídat pouze předními děly prvních lodí (zadním lodím a věžím překáží v palbě lodě před nimi). A pokud se pokusí změnit kurz na paralelní, nepřítel může během tohoto obratu postupně soustředit palbu na jednu loď za druhou. Přestože se tento manévr podařil jen výjimečně, jeho následky bývaly zdrcující – nejznámějším (a v myslích všech tehdy živým příkladem) byla likvidace ruského loďstva u Cušimy v roce 1905. I s vědomím této možnosti vydal Jellicoe ve čtvrt na sedm rozkaz rozvinout loďstvo směrem na východ.

Mezitím pokračoval střet bitevních křižníků, na britské straně posílených o další tři lodě tohoto typu ze 3. eskadry. Opět se však ukázalo lepší pancéřování

WIKIMEDIA COMMONS / LIBRARY OF CONGRESS

Dva vrchní velitelé v bitvě u Jutska. Britský John Jellicoe (vlevo) dokázal skvělým manévrováním dvakrát položit Němcům „příčku na T“. Jejich velitel, admirál Reinhard Scheer, ale v obou případech stejně brilantně z pasti unikl.

německých lodí – ačkoli byly pod těžkou palbou, žádná se nepotopila. Naproti tomu bitevní křižník Invincible vyletěl do povětří po několika vážných zásadách – stejně jako již dříve Queen Mary a Indefatigable.

Dvě „příčky na T“ – a dva úniky

V půl sedmé bitva vrcholila. Německý svaz vyplul z nízké oblačnosti směrem na východ, aby se k šoku Scheera i všech ostatních ocitl čelně proti britské Grand Fleet – o které dosud vůbec netušil. Jellicoeovi se „příčka na T“ podařila a osud německého loďstva vypadal zpečetěn. Scheer ale nařídil riskantní únikový manévr, ve kterém se všechny lodě najednou otočily, takže z čelních se staly poslední a naopak. Tento manévr byl velmi složitý na koordinaci – bylo nutné rychle předat a provést rozkazy, a navíc přizpůsobit celou linii jednotce s největším poloměrem obratu. Německé loďstvo ale tento manévr před válkou pilně drilovalo – a i nyní ho dokonale provedlo. Scheer tedy z pasti vyklouzl směrem na západ. Jellicoe byl sice zklamán, ale odhodlán pokračovat v bitvě. Zamířil na jih, aby Němcům odřízl ústupovou cestu.

Scheer si uvědomil, že dosud není dostatečná tma, aby unikl nepozorován. Pokusil se tedy Brity zaskočit no-

vým výpadem a opět zamířil na západ. Tam však znovu potkal britské loďstvo. Jellicoeovi se podařilo téměř nemožné – podruhé Scheerovi položil „příčku na T“. Britská palba byla nyní výrazně intenzivnější a mnoho německých lodí bylo poškozeno. Scheerovi nezbylo než uniknout stejným manévrem jako předtím. Nyní ho však jeho lodě prováděly již jen s velkými obtížemi a jejich formace se začala narušovat. Aby odvedl pozornost Britů, vyslal lehké síly do torpédového útoku a nařídil i potenciálně sebevražedný útok svým bitevními křižníkům. Ty při něm byly těžce poškozeny, nicméně žádný se nepotopil; hlavně však Hipper splnil úkol a Scheerovi se podařilo, i s pomocí kouřové clony, znovu vyklouznout.

Neúspěšné noční nahánění

Bitvu zakončily akce v noci na 1. června. Jellicoe se obával přímého střetu v noční tmě a chtěl boj rozhodnout za rozběsku. Okolnosti mu (zdánlivě) hrály do karet – blokoval Scheerovi cestu zpět do přístavů a disponoval větším počtem lehkých lodí, kterými mohl pokrýt velkou rozlohu a zabránit německé eskadře v úniku. Té se ale přesto podařilo během noci proplout britskými liniemi a uniknout. Svou roli sehrála špatná britská komunikace – během noci britské

lehké síly nepřítele několikrát zpozorovaly (a provedly dokonce i řadu torpédových útoků), ale jeho pozici nehlásily vrchnímu veliteli, aby neprozradily své pozice. Některé výzkumy také naznačují, že se Němcům dařilo úspěšně rušit britskou rádiovou komunikaci. Buď jak buď, během noci, ve které pokračovaly urputné a mnohdy chaotické boje lehkých sil s občasnými ztrátami na obou stranách, Scheer vyklouzl. Ztratil přitom jen starou bitevní loď Pommern, která podlehla torpédovým útokům; sami Němci nakonec potopili i těžce poškozený bitevní křižník Lützow, aby mohli zachránit jeho posádku.

„Nevýhra“ Britů – pokořující, ale strategicky úspěšná

V následujících dnech, jak už to po střetech bez jasného vítěze bývá, si obě strany nárokovaly vítězství. Němci proto, že nejen obstáli v boji s výrazně početnější britskou Grand Fleet, ale způsobili jí i podstatně větší ztráty. Britové naopak tvrdili, že se jim podařilo nepustit německé loďstvo z jižní části Severního moře.

Obě strany měly v podstatě pravdu. Z taktického hlediska bylo vítězství Němců nesporné: V boji přišli o jeden

bitevní křižník, jednu zastaralou bitevní loď, čtyři křižníky a pět torpédoborců s něco přes 3000 muži. Naproti tomu Britové ztratili tři bitevní křižníky, tři zastaralé obrněné křižníky a osm torpédoborců s celkem téměř 7000 lidmi. Z operačního hlediska skončila bitva nerozhodně, protože žádná ze stran nesplnila svůj plán – Němcům se nepodařilo zničit část britského loďstva, Britům se nepovedlo eliminovat německou flotilu.

Právě ponižující neúspěch na taktické úrovni ovšem v Británii rozpoutal vlnu kritiky. Od „Vládkyně moří“ se zkrátka očekávalo, že Němce smete. Proběhla řada vyšetřování, bitvou se zabývaly i rozsáhlé výzkumy námořních historiků. Výsledek se ukázal jako souhra řady okolností působících proti Britům. Až příliš často jejich granáty zasáhly, ale nedokázaly prorazit obrněné boky nepřítele. A pokud ano, německé lodě se i přes těžká poškození nepotopily – zatímco britské bitevní křižníky byly všechny zničeny explozemi po několika zásazích. Viníkem byly jejich konstrukční nedostatky, ale také menší stabilita britských dělových náloží, což přispělo k explozím muničních skladů. Německé pancéřování tedy jasně předčilo britské granáty. Němci měli navrch i v zaměřování a řízení palby, stejně jako v úrovni komunikace mezi jednotlivými loděmi.

Pro Brity byl výsledek o to smutnější, že v hlavní fázi bitvy si Jellicoe počínal skvěle. Své loďstvo rozvinul do bitevní linie právě včas, aby nachytil Scheera položením „příčky na T“. Jeho taktická brilance (je asi jediný, komu se v historii tento manévř podařil dvakrát během jedné bitvy!) byla ale zmařena ještě brilantnějším únikem Scheera, umožněným ovšem skvělým výcvikem a disciplinovaností německých posádek.

Všechny tyto britské nedostatky ale nemohou zakrýt klíčový fakt, že ze strategického hlediska byla bitva u Jutska jejich vítězstvím. Německé loďstvo se již nikdy o podobnou konfrontaci nepokusilo a zůstalo „zavřené“ ve svých přístavech. Cíl, který trval po celou dobu války, tj. nepustit Němce na Atlantik, tedy Jellicoe splnil – a hrdé německé loďstvo se nakonec po kapitulaci samo potopilo. Británie „Královnou moří“ zůstala. ▀

Admirál Franz von Hipper velel německým bitevním křižníkům. Ač přecišlen, způsobil Britům podstatně větší ztráty a jeho lodě dokonce přečkaly i téměř sebevražedný útok proti hlavnímu britskému svazu.

Jan Slaviček

je historik a politolog. Působí na Filozofické fakultě Univerzity Hradec Králové.

Zdeněk Vašek

je historik a digitální archivář. Působí v Ústavu dějin a archivu Univerzity Karlovy.

Literatura

J. Books, *The Battle of Jutland*, Cambridge 2016;
J. Hrbek, *Velká válka na moři, 3. díl (rok 1916)*, Praha 2001; Y. Heřtová, *Zákopová válka*, Praha 1988;
V. Hynek – P. Klučina – E. Škňouřil, *Válečné lodě 3*, Praha 1988.

Velitel britských bitevních křižníků admirál David Beatty. Po bitvě čelil kritice za příliš agresivní postup, který byl ale zcela v souladu s tradicemi Royal Navy.

Složení svazů těžkých lodí v bitvě u Jutska a schéma „příčky na T“.

„Podivuhodná proměna housenek“

Umění ve službách vědecké revoluce

LENKA ŘEZNÍKOVÁ

nový
seriál
!

„Vidět znamená vědět.“ Tato jednoduchá formule výstižně zachycuje jednu ze základních epistemologických premis raného novověku. Neznamenal jen důraz na pozorování, experiment, očité svědectví a vlastní zkušenost. Odrážela i rostoucí důraz na vizuální formy učené komunikace.

Vedle technických schémat a diagramů se v ní uplatňovaly i výtvarně ambiciózní reprezentace, jejichž umělecká přesvědčivost často přímo podmiňovala věrohodnost zprostředkovaných poznatků. Úzká spolupráce mezi umělci a učiteli nebyla jen marketingovou strategií rozvíjejícího se knižního trhu. Stala se efektivním nástrojem produkce a komunikace vědění a jako taková spoludefinovala nově se formující učené diskurs. A právě v tomto napětí mezi estetikou a evidencí se poodhaluje komplexní povaha raně novověké kultury vědění.

Belvédérské torzo

Když v roce 1543 poprvé vyšel spis *De humani corporis fabrica* (O stavbě lidského těla) věhlasného vlámského lékaře Andrease Vesalia (1514–1564), dostala se čtenářům do rukou učebnice anatomie, která zásadně proměnila způsob, jímž bylo v učené kultuře zobrazováno lidské tělo. Její jedinečnost nespočívala pouze v tom, že revidovala dosavadní anatomické vědění, ale také, jaký důraz kladla na výtvarnou stránku použitých vyobrazení.

Dřevoryty kostí, svalstva, cévního i nervového systému či vnitřních orgánů byly provedeny s takovou bravurou, že se mezi badateli objevily i úvahy o možném Tizianově podílu na jejich výtvarných předlohách. Třebaže se tato hypotéza neprokázala, neubírá to na umělecké hodnotě ilustrací. Mezi autory se ostatně řadil patrně i Jan Stephan van Calcar (1499–1546), malíř z okruhu Tizianovy dílny.

Z anatomických rytin Vesaliova spisu promlouvá vizuální jazyk vrcholné renesance. Postavy začleněné do kra-

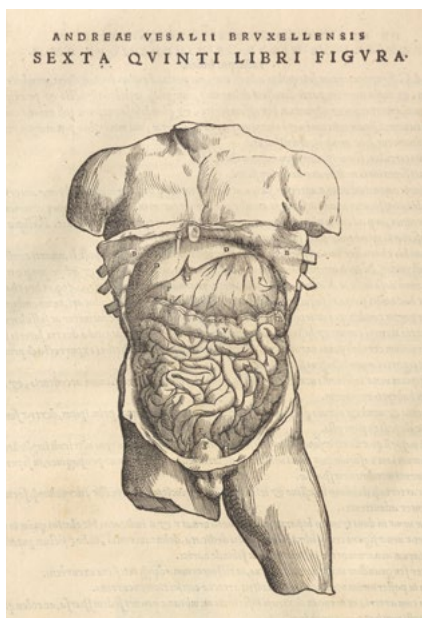
jinného rámce působí, jako by před čtenářem vědomě zaujímaly rozličné pózy, pracují s dynamickým vyvážením těla a připomínají spíše renesanční plastiky než schematické didaktické pomůcky.

Účinným výtvarným gestem bylo i užití tzv. Belvédérského torza. Tato impozantní socha z prvního století př. n. l., resp. její část, byla znovuobjevena na počátku patnáctého století v Římě a rychle se stala jedním z kanonických vzorů pro studium ideální krásy a lidské anatomie. Vesaliova *Fab-*

3- NATIONAL LIBRARY OF MEDICINE, DIGITAL COLLECTIONS

Andreas Vesalius, *De humani corporis fabrica*, Basilej 1543.

Andreas Vesalius, *De humani corporis fabrica*, Basilej 1543.

rica torzo převzala a doslova přetvořila v anatomický objekt: tvůrci pomyslně „otevřeli“ jeho břišní dutinu a vkreslili do ní vnitřní tkáně a ústrojí. Symbolicky tím propojili klasický ideál lidského těla s empirickou zkušeností pitvy a vytvořili působivou syntézu dvojího typu autority: vědecké a výtvarné, antické a moderní.

Vesaliova učebnice byla však jen jedním z mnoha příkladů úzkého propojení expertního vědění a výtvarné reprezentace. Třebaže již středověká rukopisná produkce byla charakteristická bohatými iluminacemi a užitím obrazových reprezentací, v šestnáctém a sedmáctém století se proměňuje styl i poznávací funkce výtvarných reprezentací. V měnících se intelektuálních souřadnicích zámořských objevů, přírodovědných experimentů, rozvoje optiky, mechaniky, knihtisku a dalších inovací se nově promýšlí jejich důkazní síla, přesnost a vztah k empirii. Obrazy jsou systematicky zapojovány do argumentace, podrobovány kontrole a standardizaci a stále větší pozornost je věnována jejich vztahu k pozorované skutečnosti. Formuje se učenecký typ ilustrace, který doprovází zejména texty z oblasti botaniky, zoologie, anatomie či ast-

ronomie. Velmi úzce se obě sféry propojují v oblasti kartografie a dalších oborech dobového vědění.

Anonymní kreslíři

Právě v tomto kontextu začínají učeneci stále zřetelněji artikulovat limity čistě slovního popisu a hledat způsoby, jak je překonat. Explicitně to vyjádřil saskokamenický lékař a propagátor metalurgie Georgius Agricola (1494–1555). V dedikaci svého spisu *De re metallica* (O hornictví a hutnictví, vyšlo posmrtně 1556) vysvětloval, že pokud jde o rudní žíly, nástroje, nádoby, splavy, stroje a pece, není slovní popis sám o sobě zárukou správného pochopení jejich podoby a fungování. Najal proto umělce, aby posílili výklad a poskytl mu vizuální oporu. Dřevořezy, které pro jeho spis vytvořili, vynikaly mimořádnou detailností a přispěly k fenomenálnímu úspěchu díla, jež se stalo jedním z největších raně novověkých bestsellerů.

Příznačné přitom bylo, že Agricola, podobně jako Vesalius, jména kreslířů ani rytců neuvádí. Anonymita výtvarných reprezentací odrážela dobovou hierarchii mezi liberálními a mechanickými uměními. Autorita se soustředila do osoby učence; obraz, jakkoli zdařilý, byl chápán především jako epistemický nástroj. Učenec si nad podobou vyobrazení nárokoval plnou kontrolu. Korigoval práci kreslířů a dohlížel na přesnost výtvarného sdělení. Paradoxně však i tato anonymita obrazu mohla posílit jeho důvěryhodnost. Spíše než jako osobité umělecké ztvárnění se jevil jako přímý otisk skutečnosti – součást autoritativního vědění, které má hovořit samo za sebe.

Ad vivum?

Jedním z učenců, kteří své spoluautory naopak výslovně jmenovali, byl německý lékař Leonhart Fuchs (1501–1566), v jehož slavném herbáři *De historia stirpium* (O rostlinách, 1542) nacházíme zcela výjimečně dokonce i jejich portréty. Kreslíři Albrecht Meyer a Heinrich Füllmaurer spolu s rytcem Veitem Rudolphem Specklem jsou na nich zobrazeni při práci, jak pozo-

rují rostlinu a zhotovují její vyobrazení. Nejen naturalistický styl, ale i portréty najatých výtvarníků měly budit dojem, že dřevořezy jsou věrným zachycením přírody. Až bližší pohled prozradí, že šlo o pečlivě budovanou iluzi. Rostliny zobrazené ve Fuchsově herbáři představovaly spíše ideální typy než skutečné, v přírodě se vyskytující formy rostlin. Jejich stonky, listy i květy byly podrobeny výtvarné stylizaci a zbaveny veškerých přirozených vad, oschlých, hmyzem narušených nebo jinak poškozených částí. V tomto smyslu se Fuchsův herbář podobá Vesaliově anatomii. Ani zde obraz neodráží přírodu prostě tak, jak je dána, podřizuje ji výtvarným požadavkům s cílem vytvořit typizovanou formu reprezentace.

Autorita obrazu

Vyobrazení se v raně novověkém učenecském diskursu mohla stát i přímou součástí polemiky. To byl případ dlouho a s napětím očekávaného spisu renomovaného gdaňského astronoma a zahraničního člena londýnské Královské společnosti Johannese Hevelia (1611–1687) *Machina caelestis* (Nebeský stroj, 1673). Vyobrazení, která

Múzy ve věku vědecké revoluce

Dějiny vědění dlouho považovaly za privilegovaný pramen poznání texty. Výtvarné reprezentace byly považovány spíše za doprovodný materiál. V posledních dekádách se tento obraz výrazně proměnil. Nové přístupy ukazují, že poznávací procesy nelze redukovat na jazyk a text, nýbrž že se podstatnou měrou opírají také o vizuální imaginaci, obrazové reprezentace a umělecké postupy. Pozornost se proto stále častěji obrací k průsečíku dějin vědění, umění a vizuální kultury. Jedním z mimořádně podnětných období je raný novověk, éra vědecké revoluce, ale také hlubokých proměn vizuální reprezentace světa. Cyklus *Múzy ve věku vědecké revoluce* představuje rozmanité podoby tohoto setkávání umění s věděním v období, kdy bylo umění organickou součástí procesů poznání a jedním z prostředků jeho vzniku.

Lenka Řezníková

se objevila v první části tohoto spisu, se svou povahou lišila od těch, která čtenáři znali z jeho předchozích knih. Zatímco *Selenographia* (Popis měsíce, 1647) nebo *Cometographia* (O povaze komet, 1668) zobrazovaly především zkoumané objekty, oblohu a nebeská tělesa, *Machina coelestis* přinášela přesná vyobrazení Heveliovy gdaňské observatoře a jeho astronomických přístrojů. Cílem nákrešů nebylo jen seznámit čtenáře s technickými detaily jeho pozorování a měření, nýbrž především obnovit tím jeho dočasně oslabenou učenickou autoritu.

Aurou tohoto věhlasného astronoma otrásl spor, který vznikl kolem rozcházejících se zpráv o poloze komety v noci na 18. února 1665 a o povaze jejího pohybu po obloze. Poloha, kterou ohlásil Hevelius, nesouhlasila s pozorováními jiných badatelů, zejména francouzského matematika a astronoma Adriena Auzouta (1622–1691). Zatímco Hevelius ji umístil k první hvězdě v souhvězdí Berana, Auzout tvrdil, že 17. února byla od této hvězdy vzdálena nejméně o $1^{\circ}17'$ a 19. února se k ní přiblížila pouze asi o dalších $12'$ či $13'$ (18. února ji nepozoroval). To už nebyla drobná chyba

měření, ale významný nesoulad. Spor měla rozhodnout skupina anglických astronomů napojených na Královskou společnost, ti se však k Heveliovi rozčarování přiklonili k Auzoutovi.

Zpochybnění jeho důvěryhodnosti se Hevelia bolestně dotklo, zejména poté, co se do sporu vložil další anglický vědec a kurátor experimentů Královské společnosti Robert Hooke (1635–1702), který naznačil, že Heveliovy postupy jsou technologicky zastaralé. Jako zastánce moderních optických přístrojů vytýkal Heveliovi, že nástroje, které užívá, nejsou vybaveny teleskopickými zaměřovacími, a z tohoto deficitu vyvozoval potenciální nepřesnost jeho pozorování. Navrhoval umístit do zaměřovacího bodu teleskopickou čočku a vybavit přístroj nastavitelným mikrometrem s nitkovým křížem.

Hevelius sázel naopak na okázalou velikost svých nástrojů a série precizních vyobrazení jeho observatoře, technického vybavení a v neposlední řadě i jeho samého při práci měla přesvědčit čtenáře, že s takovou výbavou je lidské oko stejně spolehlivé, ne-li spolehlivější, než pochybné, obtížně kalibrovatelné optické pomůcky, s nimiž v polemice operoval

Otto Brunfels, *Herbarum vivae eicones*, I. Štrasburk 1532. Kolorovaný exemplář.

Hooke. Ilustrace sloužily k obnově kredibility tohoto učenice a staly se integrální součástí toho, co moderní bádání označuje jako management reputace.

Podobnou strategii jako Hevelius zvolil ostatně i jeho kritik, Robert Hooke. I on využil ilustrace k inscenaci svých dovedností a odbornosti, třebaže na jiném poli vědění. Zatímco Heveliovi důrazně doporučoval teleskopické pomůcky, sám proslul jako jeden z průkopníků mikroskopie. Jeho bohatě ilustrovaný spis *Micrographia* (Popis mikrosvěta, 1665) vešel do dějin vědění jako dílo, které posunulo hranice viděného světa a umožnilo nahlédnout do říše, která byla do té doby lidskému oku nedostupná. Pod Hookeovou čočkou se ocitli jak drobní živočichové, blechy, vši či mravenci, tak rostlinné struktury. Tyto pokusy jej vedly k formulaci teorie buňky, pro kterou také jako první použil anglický termín *cell*.

Nový optický přístroj se ovšem nasetkával všude s důvěrou. Důvěryhodnost mikroskopie byla v jejích raných fázích úzce spjata s mírou kreslířských dovedností daného tvůrce a přesvěd-

Robert Hooke, *Micrographia*, Londýn 1665

čivost pozorování závisela mimo jiné na tom, jak výtvarně zdařilé byly příslušné výstupy. Pokud ilustrace postrádaly estetickou kvalitu, klesala i jejich vědecká autorita. Dějiny vědy registrují případy, kdy právě nedostatečně zpracované obrazy mikroskopických objektů posilovaly pochybnosti o samotném pozorování.

„Podivuhodné housenky“ Marie Sybilly Merian

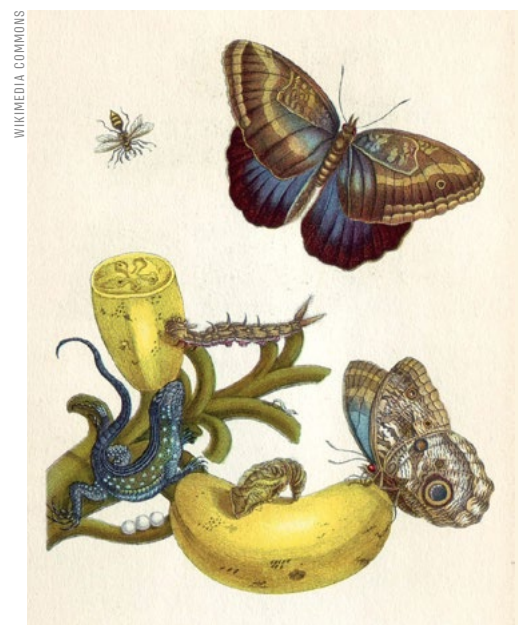
Zatímco Vesalius, Fuchs nebo Hevelius představují učence, kteří do své práce zapojovali výtvarné složky a principy, postup mohl být i opačný. To byl případ Marie Sibylly Merian (1647–1717), dcery slavného rytce a nakladatele Matthäuse Meriana. Proslavila se nejprve jako autorka květinových a dekorativních předloh, záhy se však začala systematicky zabývat hmyzem, zejména jeho metamorfózou, a stanula na poli přírodovědné ilustrace. Svá entomologická pozorování shrnula v knize *Der Raupen wunderbare Verwandlung* (Podivuhodná proměna housenek),

jež vyšla ve dvou svazcích v letech 1679 a 1683 a významně přispěla ke vzniku systematického studia hmyzu.

Jedním z nejpozoruhodnějších představitelů hmyzí říše byl v té době nepochybně „hedvábný červ“, bourec morušový. Ten byl také jedním z mála druhů hmyzu, jejichž kompletní vývoj mohli raně novověcí Evropané systematicky sledovat v domácím a řemeslném prostředí. To byl nepochybně také jeden z důvodů, proč právě bourci se hráli tak důležitou roli v dějinách entomologie a ve výzkumu životních cyklů hmyzu. Není proto divu, že právě tímto druhem zahájila Merian svou knihu o proměnách hmyzu a oslavila jej jako tvora, který „je ze všech červů nejvýše užitečný a jako nejušlechtlejší daleko předčí ostatní“.

Studium lokálních druhů ji však neuspokojovalo a roku 1699 se vydala v doprovodu své mladší dcery na plavbu do Nizozemské Guyany (dnešní Surinam), aby zde přímo pozorovala tropický hmyz, rostliny a jejich proměny v přírodním prostředí. Během této odvážné, dva roky trvající cesty, od níž ji přátelé důrazně odrazovali a na níž onemocněla malárií, nasbírala bohatý materiál pro své vrcholné dílo *Metamorphosis insectorum Surinamensium* (Proměny surinamského hmyzu, 1705). Stvrzovalo její fascinaci touto takřka mystickou otázkou, jež zejména v pozdní fázi jejího života, silně ovlivněné pietismem, získala kromě čistě přírodovědného smyslu také náboženský rozměr. Proměna housenky v motýla pro ni nebyla pouze předmětem empirického pozorování, ale také modelem duchovního „znovuzrození“.

Na svých přírodopisných tabulích spojovala Merian rostliny, plody, housenky, kukly, motýly a často i další živočichy (ještěrky, žáby, hady či pavouky), aby zachytila celý ekologický a vizuální kontext pozorované přírody. Právě toto propojení empirického pozorování s téměř barokně komponovaným obrazem patří k nejcharakterističtějším rysům její práce. Metamorfóza se tu přitom neprofiluje jen jako téma přírodovědného bádá-

Baccoves s ještěrkou. Maria Sibylla Merian, *Metamorphosis insectorum Surinamensium*, Amsterdam 1705.

ni. Stává se symbolem proměňující se kultury vědění a role, jíž se v raně novověké komunikaci vědeckých poznatků ujímalo umění. ▀

Literatura:

J. S. Ackerman, „Early Renaissance ‘Naturalism’ and Scientific Illustration“, in: A. Ellenius (ed.), *The Natural Sciences and the Arts: Aspects of Interaction from the Renaissance to the Twentieth Century: An International Symposium*, Uppsala – Stockholm 1985, s. 1–17; S. Kusakawa, *Andreas Vesalius: Anatomy and the World of Books*, London 2024; W. Quednau, *Maria Sibylla Merian: Der Lebensweg einer grossen Künstlerin und Forscherin*, Gütersloh 1961; J. Vertesi, „Instrumental Images: The Visual Rhetoric of Self-Presentation in Hevelius’s *Machina Coelestis*“, *The British Journal for the History of Science* 43, 2010, č. 2, s. 209–243.

Lenka Řezníková

(1970) je historička specializující se na intelektuální dějiny raného novověku. Zabývá se zejména raně novověkou epistemologií, kulturou paměti a sociálními i kognitivními aspekty raně novověké textuality. Je autorkou několika knih věnovaných dějinám historického myšlení a raně novověkým praktikám utváření a komunikace vědění, mj. *Ad majorem evidentiam* (2018) a *Historiam videre* (2024). reznikova@flu.cas.cz

Životní cyklus bource morušového. Maria Sibylle Merian, *Der Raupen wunderbare Verwandlung*, Norimberk [1679].

Konžská republika

Od afrického dekolonialismu k neokolonialismu

Viktorie Szewczykova – Daniel Lyčka

Rozpad koloniálních impérií ve druhé polovině 20. století bývá v klasické historiografii interpretován jako zásadní diskontinuita v globálním mocenském uspořádání. Proces dekolonizace vedl ke vzniku formálně suverénních států a byl spojován s předpokladem jejich postupné politické a ekonomické emancipace.

Skutečnost je nicméně značně složitější. Klasický interpretační rámec totiž nepostihuje strukturální kontinuitu mocenských vztahů, které přetrvávají i po formálním zániku koloniální nadvlády. Tak je tomu například v současném Kongu (Brazzaville), a nabízí se tak otázka, do jaké míry je Konžská republika doopravdy suverénním státem?

Cesta ke svobodě?

V africkém regionu měla dekolonizace mimořádně dynamický a zároveň různorodý charakter. V západní Africe probíhal proces převážně mírově, často formou postupného politického jednání a řízeného přechodu k autonomii. Ghana jako první subsaharský stát získala nezávislost v roce 1957. To byl výrazný impuls a symbol, který vedl k rychlému rozpadu francouzských i britských struktur v celém regionu. Naproti tomu severní Afrika představovala zcela jiný model: Alžírsko se proměnilo v symbol ozbrojeného odporu proti francouzské nadvládě; konflikt mezi lety 1954–

1962 se vyznačoval extrémním násilím i tvrdými odvetnými operacemi. Maroko a Tunis dosáhly nezávislosti v roce 1956 spíše diplomatickou cestou, přesto pod tlakem rostoucího nacionalismu a slábnoucí francouzské pozice.

Střední Afrika zažila jeden z nejchaotičtějších přechodů k nezávislosti vůbec. Belgická správa Konga (dnešní Demokratická republika Kongo) se během několika týdnů zhroutila, když Brusel nedokázal reagovat na náhlý vzestup masové politické mobilizace. Vyhlášení nezávislosti v roce 1960 tak proběhlo prakticky bez přípravy, což okamžitě vyvolalo mocenské vakuum, regionální povstání a řadu krizí, jež přivedly do země i jednotky OSN. Naopak dekolonizace v jižní Africe byla pozdržena specifickým systémem apartheidu a dlouhodobou dominancí bílé menšiny

Katolická misie
v Brazzaville,
Francouzské Kongo.
Pohlednice z roku
1904.

ARCHIVES DE LA VIEILLE, S FI 3359

ARCHIVES DÉPARTEMENTALES DE LA HAUTE-GARONNE. FOND 64 FI. SIGN. AEF NV 10

Nosiči výpravy
Jeana Thomase
ve Francouzské
rovníkové Africe,
rok 1929/1930

(v JAR). Portugalsko drželo své kolonie v Africe nejdéle; Angola, Mosambik či Guinea-Bissau dosáhly nezávislosti až po událostech karafiátové revoluce v roce 1974, zatímco Namibie musela čekat až do roku 1990 kvůli vleklé jihoafrické okupaci.

Stíny impérií v 21. století

Teoretické ukotvení studované problematiky neokolonialismu lze nalézt zejména v rámci teorie světového systému Immanuela Wallersteina, podle níž je moderní svět organizován jako hierarchicky strukturovaný celek, rozdělený na jádro, semiperiferii a periferii. V tomto systému dochází k systematické extrakci ekonomické hodnoty z periferních oblastí směrem k jádru, přičemž tato asymetrie je reprodukována prostřednictvím mezinárodního obchodu, investičních toků a institucionálních mechanismů. Na tuto perspektivu navazuje *Dependency Theory* neboli teorie závislosti, vycházející z předpokladu, že zaostalost postkoloniálních států není výsledkem jejich „opožděného vývoje“, ale strukturálním důsledkem jejich začlenění do globálního kapitalistického systému v podřízené pozici.

Kolonialismus je nutné reflektovat nejenom jako politicko-ekonomický fenomén, ale též jako diskurzivní systém, který produkuje hierarchizované reprezentace „Západu“ a „nezápadního světa“. Tento diskurz přetrvává i v postkoloniální éře a přispívá k legitimizaci nerovných vztahů, jelikož postkoloniální společnosti jsou nadále konstruovány jako objekty, nikoli subjekty globálního řádu.

Na základě těchto teoretických východisek lze neokolonialismus definovat jako soubor strukturálních mechanismů, které umožňují reprodukci asymetrických vztahů mezi bývalými koloniálními mocnostmi a postkoloniálními státy bez nutnosti

přímé politické nadvlády. Klíčovým rysem těchto mechanismů je jejich institucionalizovaná a často neviditelná povaha. Moc se přesouvá z roviny explicitní administrativní kontroly do oblasti ekonomických, finančních a normativních struktur, které podmiňují rozhodovací kapacitu formálně suverénních států.

Jedním z hlavních nástrojů této strukturální reprodukce je ekonomická struktura postkoloniálních ekonomik. Ty jsou typicky charakterizovány vysokou mírou závislosti na exportu primárních komodit a nízkou úrovní průmyslové diverzifikace. Tento model odpovídá Wallersteinově koncepci periferní ekonomiky, jejíž funkcí je dodávat suroviny a levnou pracovní sílu, zatímco produkce s vyšší přidanou hodnotou je koncentrována v jádrových oblastech. Výsledkem je chronický deficit v obchodní bilanci, volatilita příjmů a omezená schopnost autonomního rozvoje.

Další významnou dimenzi představují měnové a finanční struktury, které omezují monetární suverenitu postkoloniálních států. V některých případech jsou měnové režimy přímo institucionalizovány ve vazbě na bývalé koloniální mocnosti, což sice zajišťuje makroekonomickou stabilitu, avšak zároveň redukuje prostor pro nezávislou hospodářskou politiku. Tento stav lze interpretovat jako formu „strukturální disciplíny“, která nutí periferní ekonomiky přizpůsobovat se požadavkům globálního trhu a investorů.

Analogicky lze identifikovat i kontrolu strategických sektorů ekonomiky zahraničními aktéry, zejména v oblasti těžby nerostných surovin a energetiky. V těchto případech dochází k situaci, kdy je ekonomická renta generovaná na území postkoloniálních států vyváděna mimo jejich ekonomický prostor. Tento proces odpovídá klasickému modelu extraktivní ekonomiky a vede k reprodukci strukturální závislosti. Bývalé kolonie Francouzské rovníkové Afriky toho mohou být příkladem.

Konžská republika (1960–2021)

Ve francouzském či Středním Kongu se napětí vyhrlo již v předvečer nezávislosti. V roce 1959 propukly nepokoje mezi etniky Mboši a Lari. Autonomní správa reagovala silou a francouzská armáda zasáhla, aby obnovila pořádek. Konflikt nebyl pouze etnický – odrážel soupeření o budoucí moc, o přístup ke zdrojům i o podobu státu, který se měl teprve zrodit. Když země v Roce Afriky, konkrétně v neklidné atmosféře pondělí 15. srpna 1960, vyhlásila nezávislost na Francii, vstupovala do ní s křehkými institucemi a s elitami, jejichž legitimita byla často opřena spíše o zahraniční podporu než o široký společenský konsenzus.

Daniel Lyčka

(nar. 1993) je historik a pedagog, věnuje se dějinám šlechty v první polovině 19. století, zabývá se též dějinami neokolonialismu. lyckada@seznam.cz

Viktorie Szewczykova

(nar. 2008) je studentka, spolupracuje na výzkumu problematiky neokolonialismu a dějin studené války v zemích tzv. třetího světa. v.szewczykova@gmail.com

Trh ve vesnici
ve Francouzské
rovníkové Africe,
rok 1929/1930

ARCHIVES DÉPARTEMENTALES DE LA HAUTE-GARONNE, FOND 64 FI, SIGN. AEF NV 7

Šedesátá a sedmdesátá léta minulého století byla poznamenána převraty a ideologickými obraty. V březnu 1961 byl bez protikandidáta zvolen prezidentem země Fulbert „Abbé“ Youlou, který již o dva roky později přešel k systému jediné strany. To vedlo k událostem, které vyústily v jeho abdikaci. Na uvolněný prezidentský post tak byl zvolen Alphonse Massamba-Débat, jenž se netajil obdivem k čínskému „bantuskému“ socialismu. Ani on však nebyl schopen čelit stále větší krizi a kritice režimu, kdy i jeho politické kroky (například rozpuštění Národního shromáždění) vedly k abdikaci. V roce 1968 se tak k moci dostal kapitán Marien Ngouabi a vyhlásil marxisticko-leninskou orientaci státu. Konžská (lidová) republika se tak stala jedním z mála afrických států otevřeně se hlásících k tzv. vědeckému socialismu. Po Ngouabiho zavraždění v roce 1977 následovala další nestabilita a mocenské boje uvnitř armády i vládnoucí strany. Z této éry Yhombi-Opanga postupně vyrostla postava Denise Sassou-Nguessa, rodáka z oblasti Ojo a příslušníka kmene Mbošů, který se poprvé ujal prezidentského úřadu v roce 1979 jako představitel Konžské strany práce (*Parti congolais du travail*; PCT), vzniklé o dekádu dříve.

Jeho první dlouhé období vlády skončilo až s koncem studené války. V atmosféře demokrati-začních tlaků počátku 90. let se konaly pluralitní volby, které Sassou-Nguesso v roce 1992 prohrál. Naděje na demokratickou transformaci však rychle narážely na realitu slabých institucí a silně personalizované politiky. Sporné volby v roce 1993 rozpoutaly ozbrojené střety mezi milicemi loajál-

ními jednotlivým politickým vůdcům – Cocoyes, Zoulus, Mambas, Ninjas či Cobras. To, co začalo jako politická rivalita, se změnilo v první občanskou válku (1993–1995). Konflikt, který si vyžádal asi 2 000 mrtvých a 100 000 vysídlených osob, skončil pro Denise Sassou-Nguessa sedmiměsíčním pařížským exilem. Pro běžné obyvatele však válka znamenala rozpad bezpečí: byly uzavřené školy, přerušené dodávky elektriny, lidé měli strach vyjít po setmění na ulici.

Klíčový zlom nastal na konci měsíce ledna 1997, kdy se Sassou-Nguesso z francouzského hlavního města vrátil, aby opět kandidoval v plánovaných červencových prezidentských volbách. Nicméně již v květnu zapříčinila jeho návštěva v Owandu vypuknutí násilí mezi jeho stoupenci a stoupenci Jacquese Yhombi-Opanga. Nadto ve čtvrtek 5. června 1997 vládní síly obklíčily Sassou-Nguessův dům v Brazzaville a následná eskalace přerostla ve druhou občanskou válku (1997–1999). Sassou-Nguesso postupně získal převahu – mimo jiné i díky podpoře zahraničních aktérů, jimž záleželo na kontinuitě ropných kontraktů a strategických vazeb. V říjnu 1997 se znovu prohlásil prezidentem, zůstal jím rovněž po skončení druhé občanské války 1999. Svůj post obhájil i v roce 2002, kdy nově zavedená ústava na základě referenda rovněž zavedla dvoukomorový parlament a zároveň zrušila post předsedy vlády, čímž posílila pravomoci hlavy státu voleného na sedm let. Začátkem měsíce listopadu 2015 došlo ke schválení nové ústavy, jež umožnila Sassou-Nguessovi potřeť za sebou kandidovat na prezí-

Prameny a literatura

J. Klíma, *Afrika ve vichru svobody. Dekolonizace a její důsledky*, Praha 2021;
J. Klíma, *Dějiny Afriky*, Praha 2025; A. Pagden, *Lords of All the World*, New Haven 1995; E. W. Said, *Orientalismus: západní koncept Orientu*, Praha 2008; I. Wallerstein, *The Modern World-System I.*, New York 1974; Archives départementales de la Haute-Garonne, Toulouse: fond 64 FI Jean Thomas sur le Maroc, l'Algérie, la Tunisie, l'AEF et l'AOF

denta a svůj post (naposledy během voleb 2021) obhájí dodnes.

Sassou-Nguessova republika

Právě dlouhodobá vláda Denise Sassou-Nguessa, původně k socialismu se hlásícího vojáka, ilustruje, jak funguje politická stabilita v neokoloniálním kontextu. Neznamená zde pluralitu, transparentnost ani odpovědnost vůči obyvatelstvu, ale předvídatelnost pro zahraniční partnery. Klíčové je zachování kontinuity těžby ropy, měnového režimu, bezpečnostních dohod a platnosti smluv; například ve spolupráci s Francií a Čínou se v zemi budovala infrastruktura (v posledních letech probíhají také úzké styky s Ruskou federací). Pro obyvatele to znamená život ve státě, kde se volby konají, ale moc zůstává soustředěna v úzkém kruhu elit. Samotná pátá Francouzská republika v tomto modelu nevystupuje jako přímý vládce, ale jako garant systému. Nezasahuje tehdy, když je porušována demokracie, nýbrž tehdy, když je ohrožena kontinuita ekonomických a strategických zájmů. De iure je tak Konžská republika mezinárodně suverénním státem afrického kontinentu, de facto je však její politická moc do značné míry odvozená, nikoli plně suverénní.

Konžská republika je přitom bohatá na přírodní zdroje, zejména ropy, která tvoří páteř její ekonomiky. Hospodářský model odpovídá klasickému schématu periferní ekonomiky: export surovin s nízkou přidanou hodnotou, dovoz hotových výrobků a technologická závislost. Zahraniční těžební společnosti, často s francouzským kapitálem, kontrolují klíčové sektory. Smlouvy bý-

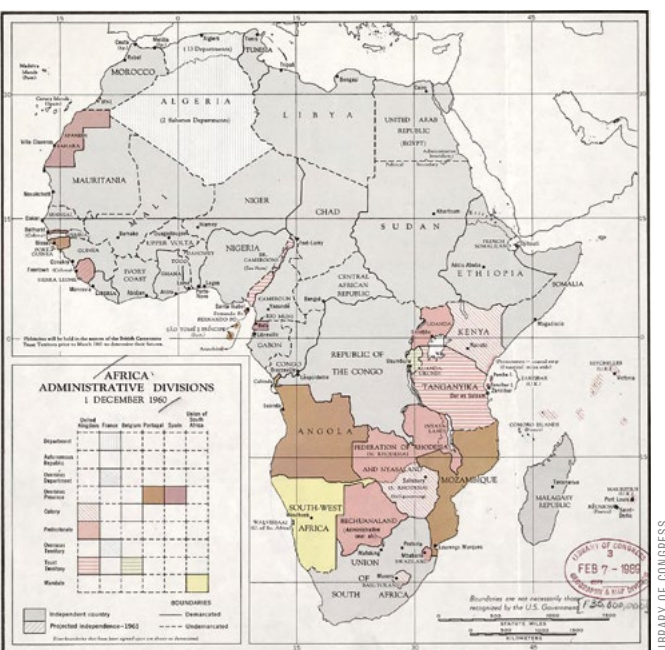
Bankovka v hodnotě 5 000 franků CFA

vají netransparentní a vyjednávány bez širší veřejné kontroly, což posiluje pocit, že bohatství země mizí mimo dosah jejích občanů.

Samotný návrat Sassou-Nguessa k moci v roce 1997 lze pak interpretovat přinejmenším dvěma způsoby: Jednak nikoliv jako pouhý vnitropolitický progres, ale jako výsledek interakce domácích a zahraničních faktorů. To ilustruje, že politická stabilita v neokoloniálním kontextu není definována demokratickou legitimitou, ale schopností zajistit kontinuitu strategických a ekonomických vazeb. Současně lze ale Sassou-Nguessův návrat nahlížet i jako možné řešení generace lidí, zažívajících občanské války, etnické konflikty, hladomor, převraty nebo kolapsy státních struktur. Pro takovou skupinu obyvatel mohou být autoritářské režimy symbolem zajištění kontinuální stability a bezpečnosti, a to i na úkor odsunutí západní liberálně-demokratické politické plurality.

Tak či onak v obou případech jde rovněž o koloniální dědictví a nejsou jediná. Právě nestabilita mnoha států v subsaharské Africe souvisí nejen s historickými a ekonomickými faktory, ale také se slabostí státních institucí. Stranou není ani korupce, veřejní činitelé často zneužívají své postavení k osobnímu obohacení a peníze na rozvoj země tak končí v soukromých rukou. Paradoxně tak zůstává Konžská republika strukturálně chudá, s vysokou mírou zadlužení a minimální diverzifikací hospodářství. Přibližně polovina obyvatel země žije pod hranicí chudoby.

V širším geopolitickém rámci lze následně pozorovat proměnu aktérů, nikoli však samotné logiky systému. Vstup nových mocností, zejména Čínské lidové republiky, do afrického prostoru představuje významný posun v distribuci globální moci, avšak neznamená zásadní narušení neokoloniálních struktur. Spíše dochází k jejich pluralizaci, kdy se závislost diverzifikuje mezi více aktéry. Základní mechanismy – asymetrické obchodní vztahy, dluhová závislost a kontrola infrastruktury – však zůstávají zachovány. Dochází tedy k významné proměně: tradiční hegemon bývalé francouzské sféry vlivu postupně ztrácí dominantní pozici a na jeho místo nastupuje nový asijský globální aktér. Zde jde však již o jinou a hlubší problematiku. ▮

vlevo:
Mapa Afriky během
dekolizačního
procesu k 1. prosinci
1960

550 let českého knihtisku

KAMIL BOLDAN

Před 550 lety, 26. dubna 1476, byla plzeňskou tiskařskou dílnou vydána první tištěná kniha na našem území, latinská *Statuta Arnošta z Pardubic*. V polovině 14. století je pro nově ustavenou českou církevní provincii sestavil arcibiskup Arnošt z Pardubic do 86 článků o tom, co měl klérus znát z církevních právních, správních a disciplinárních nařízení.

Statuta předepisovala i znalost elementární katechetické příručky Tomáše Palmerstona z Irska *De tribus punctis essentialibus christianae religionis* (*O třech základních bodech křesťanského náboženství*), která vyplnila závěrečnou třetinu šedesátistového tisku kvartového formátu. Jméno českého prvotiskaře neznáme. Snad to byl klerik, který si novou technologii osvojil během studií v některém z center německého knihtisku, obdobně jako slezský prvotiskař Kaspar Elyan, který ve Vratislavi zahájil tiskařskou činnost o rok dříve rovněž vydáním církevních statut.

Plzeňská tiskárna byla založena s podporou pražské kapituly, která se po obnově domácích válek přesunula roku 1467 do Plzně. Úřad arcibiskupa zůstával totiž od husitské revoluce neobsazený a Plzeň byla nejvyšší instancí katolické církve v zemi. Na její objed-

návku prvotiskárna vydala také dvě latinské liturgické knihy: nejprve *Pražskou agendu*, která pro kněze popisovala mimomešní obřady dle úzu pražské diecéze, a v roce 1479 *Pražský misál* určený pro slavení mše svaté po celý liturgický rok.

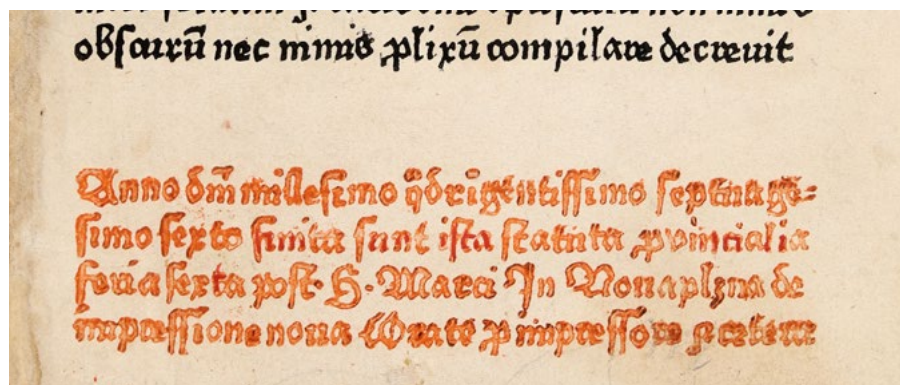
Katolická církev se v pohusitských Čechách ocitla v minoritním postavení, ovšem díky nezpřetrhaným kulturním kontaktům s cizinou rychle rozeznala inovační potenciál knihtisku coby nového média a vybavila prořídlo síť svých farností novými a jednotnými knižními pomůckami. Plzeňská dílna ještě zhotovila jednodlistový latinský formulář. Urychlil vystavování potvrzení osobám, které v katolických regionech přispěly peněžním milodarem na obranu středomořského ostrova Rhodos proti útokům osmanské flotily a mohly získat plnomocný papežský odpustek, tedy prominutí časných trestů za spáchané hříchy.

Po návratu kapituly zpět do Prahy (1479) převzal plzeňskou prvotiskárnu nový impresor. Ten pochopil, že na omezeném domácím trhu nebude moci konkurovat rostoucímu importu latinských tisků, a svůj ediční program zaměřil na jazykově české tituly, určené především laickým čtenářům. Bě-

hem deseti let jim nabídl dvě vydání *Nového zákona* a staročeský *Pasionál* se čtivými legendami o nejvýznamnějších světcích. Ani jeden z těchto tisků však neobsahuje vnočení. Nabídl i *Trojánskou kroniku*, staročeskou adaptaci rytířského románu Guidona z Columny, který pro středověké čtenáře poutavě převyprávěl pověsti z trojské války. Z dodnes dochované rukopisné předlohy byl do závěru tisku převzat i letopočet 1468. Josef Dobrovský sice již na konci 18. století doložil, že se jednalo o sazečovu nepozornost a že nejstarším pevně datovaným tiskem jsou *Statuta*, ale jeho stanovisko bylo dlouho přehlíženo.

Spojení počátku českého knihtisku s katolickou církví totiž nezapadalo do národního narativu 19. století, který vyžadoval prvenství světského titulu v českém jazyce. Vždyť chiméra vzniku *Trojánské kroniky* již roku 1468 měla Čechům zaručovat třetí místo – hned po Němcích a Italech – v ovládnutí technologie knihtisku. Prvenství *Statut* se nelíbilo ani hledačům „pokrokových tendencí“ ve 20. století, kteří nejen na stránkách učebnic dlouho protežovali domnělou dataci *Trojánské kroniky* a 500. výročí českého knihtisku slavili v roce 1968. Návštěvníky pražské výstavy *Pět století slouží lidstvu polygrafie* vítala vitrína s rozevřenou *Trojánskou kronikou*. Na počátku nového milénia byla provedena analýza filigránů, průsvitek v papírech, která potvrdila starší závěry knihovědkyně Emmy Urbánkové a jednoznačně prokázala, že celá skupina českých titulů plzeňské prvotiskárny je mladší než skupina tisků latinských. *Kronika trojánská* nepochází z roku 1468, ale byla vytištěna na papírech zhotovených až kolem roku 1485.

O českém původu tiskaře *Statut* svědčí, že si tiskové písmo nepřivezl z ciziny, ale při rytí patric a následném odlévání literek se záměrně snažil napodobit písmo převládající v domácích

Prvotisk po vzoru kolofonů středověkých písařů zakončuje červené impresum, které sice nepřináší tiskařovo jméno, zato však uvádí přesné datum dokončení 26. dubna 1476 a zdůrazňuje zhotovení novou technologií. V českém překladu zní: „Tato Provinciální statuta byla dokončena v Nové Plzni léta Páně tisícího čtyřstého sedmdesátého šestého v pátek po sv. Markovi novým [knih]tiskem. Modlete se za tiskaře etc.“

de electione
 p[er] statutū p[er] subditoꝝ lit[er]arū quō introductas
 p[er] an[te] erectionē n[ost]re pragen[si] eccl[esi]e in pragen[si] et
 olom[ouck]y processib[us] obseruatas eas in p[ro]uincia n[ost]ra
 in violabiliter seruandas p[er] tenendas de cetero
 hoc facto a p[ro]p[ri]ante cōsilio diffimimus
Quam in eccl[esi]is p[re]latōꝝ seu canonicōꝝ
 electō sine p[re]bendā p[er] beneficioꝝ collatio p[er]
 bonoꝝ alienatio seu obligatio aut alia ardua
 negocia eccl[esi]e imminet faciēda Ad talia absen-
 tes canonici sūt vocādi Alioq[ue] ip[s]i istātib[us] p[er]
 sup[er]iore cessabūt q[uod] i[bi] eor[um] absētia p[er] p[re]sentes fuit
 attemptatū nisi q[uod] s[u]etudo h[ab]eat eos ad talia nō
 vocari p[er] absentes sint extra p[ro]uincia[m] g[er]ituti
 Excommunicam[ur] omēs seculāres p[er] regulāres
 ac canonicos ac monachos qui i[n] electionib[us] &
 alijs suar[um] eccl[esi]ar[um] aut monasterioꝝ negocis
 p[er]sequēdis cōspiraciōes cōiuraciōes seu alias
 colligaciones quasq[ue] fecerint eis districte
 iniungentes vt ip[s]i i[n]utilitatem p[er] p[er]fectū eccl[esi]ar[um]
 p[er] monasterioꝝ suor[um] solum deum h[ab]entes p[er] ocul[is]
 recta consciencia p[er] mente libera satagant pro
 curare *De his qui se ad beneficia p[er]tingua parāt*
Sūt nō nulli q[ui] se ad beneficia ecclesiastica
 minus p[er]tingua parāt istitū vt ratione

Vidíme, že sazeč ještě neuměl zarovnávat pravé okraje textu. Horní partie sazby se otiskla jen šedavě a špatně zřetelná slova pak byla v tiskárně pracně obtahována hnědým písařským inkoustem. Jindy tiskař sazbu příliš nabarvil, takže čern prosvítala.

rukopisech – hrotitou českou bastardu. Zhotovil také velké množství slitků a speciálních znaků se středověkými zkracovacími znaménky. První tiskové písmo je dosti vysoké a jeho majuskule přebírají z rukopisných předloh nadmíru ozdobných tahů. Rušivě působí kolísající úhel důlků k základní lince i nerovné účarí.

Na dvou místech si tiskař vyzkoušel i dvoubarevný tisk. Vedle závěrečného impresa červeně vytiskl dvouřádkový

titul, který uvozuje příručku Tomáše Palmerstona. Technicky náročnější práce se odvážil provést jen v těchto dvou delších a od zbylého textu odsazených úsecích, zatímco místa, kde se krátký červený text na jednom řádku střídá s černě tištěným, raději přenechal rubrikátorovi. Ten ještě v tiskárně rumělkou doplňoval názvy jednotlivých článků a počáteční iniciály. Až na tiskařskou čern tak *Statuta* stále připomínají rukopisnou knihu.

Statuta Arnošta z Pardubic se dochovala pouze ve třech výtiscích. Jeden vlastní Národní knihovna ČR, druhý Metropolitní kapitula u sv. Víta a třetí Kongresová knihovna ve Washingtonu. Klementinský výtisk byl až do zrušení jezuitského řádu roku 1773 uložen v knihovně březnické koleje. Za jeho záchranu vděčíme knězi, sběrateli a bibliografovi Josefu Bartschovi, který ho roku 1779 našel v haldě papíru a nepotřebných knih určených ke spálení, kam byl chybou jednoho z klementinských knihovníků vyhozen.

Kapitulní výtisk *Statut* je na rozdíl od zbylých dvou opatřen původní gotickou vazbou, která je potažena modře mořeným zámišem. Jeho prvním známým majitelem byl humanistický básník, historik a od roku 1594 probošt svatovítské kapituly Jiří Barthold Pontanus z Breitenberka, kterému roku 1606 posloužil jako jeden z pramenů pro novou tištěnou edici Arnoštových *Statut*. Washingtonský výtisk byl až do počátku 20. století uložen v Lobkowiczském paláci na Malé Straně (dnes sídlo Velvyslanectví Spolkové republiky Německo). Za nejasných okolností výtisk z palácové knihovny mělnické větve Lobkowiczů získal německo-americký podnikatel a sběratel Otto Vollbehr. Roku 1930 ho spolu s částí obří Vollbehrovy sbírky tisků 15. století zakoupila Kongresová knihovna ve Washingtonu. Nedávno byl zpřístupněn v digitální podobě a můžeme jím virtuálně listovat. ▀

Seriál vzniká ve spolupráci s Národní knihovnou ČR

Literatura

E. Urbánková, „Nejstarší prvotisky českého původu“, in: F. Šmahel (ed.), *Knihy a kniha v českých zemích od husitství do Bílé hory*, Praha 1970, s. 15–59; K. Boldan, *Počátek českého knihtisku*, Praha 2018; Library of Congress, Digital ID: <https://hdl.loc.gov/loc.rbc/Incunables.70068.1>

Kamil Boldan

(nar. 1966) pracuje v oddělení rukopisů a starých tisků Národní knihovny ČR jako kurátor sbírky inkunabulí. Zabývá se knižní kulturou doby jagellonské. Kamil.Boldan@nkp.cz

Z lorety do lorety

Výstava k 400. výročí založení pražské Lorety

Na svátek Zvěstování Panně Marii, tedy 25. března, se otevřela návštěvníkům informačně hutná a pozoruhodnými exponáty naplněná výstava v pražské Loreti na Hradčanech. Výjimečná expozice seznamuje návštěvníky s tím, co se pod pojmem loretá skryvá a jaké jsou jeho české souvislosti. Přitom se autorům podařilo korigovat mnohá starší tvrzení, zakotvená v literatuře.

Santa Casa znamená doslova Svatý dům; česky bývá často ne zcela přesně nazýván „Svatá chýše“. V realizaci se

jedná o cihelnou, ideálně dvouplášťovou stavbu, jejímž jádrem je prostor, či jeho kopie, v němž mělo podle legend dojit ke Zvěstování P. Marii. Pozdější legendistika spojila se stavbou řadu důležitých dějů: mělo zde dojít k narození P. Marie a po Nanebevstoupení Krista též k setkávání apoštolů. Již středověcí křesťanští poutníci přirozeně toužili spatřit místa spjatá s Kristem a jeho matkou, neklidná situace na Blízkém východě jim v tom však skýtala pramalou naději. Důležitou roli v dalších osudech kultu proto sehrál jeden z panovníků balkánského státu 13. století, zvaného Epeirský despotát. V 90. letech 13. století inicioval despot Nikeforos Angelos přesun stavby ze Saracény ohroženého Nazaretu do Itálie. Podle historického výkladu vznikla nepochopením původních souvislostí později na základě iniciátorova jména legenda, že k přenesení stavby došlo zázrakem. Stavby se roku 1291 prý chopili andělé a po třech předchozích zastaveních, kdy se lokality ukázaly kvůli loupežníkům či řevnivosti místních jako nevhodné, ji nakonec umístili na její dnešní místo. Během legendárních přesunů získala kaple i své dnešní označení – Santa Casa di Loreto, Loretánská kaple. Název „Loreto“ zde odkazuje snad na vavřínový háj, či na jméno šlechtice, která vlastnila pozemek, kde kaple předtím rovněž pobyla.

Druhým významným impulzem byla péče o vzrůstající se poutní místo, které se jí v 16. století dosta-

Michael Stainmayr: Lauretanus Volucrum Hortus, Mnichov 1694, úvodní rytina G. C. Bodenehra podle kresby F. Reichera. Úvodní grafika spisu premonstrátského kanovníka z Ostenhofen. Každý ptačí druh nese invokaci s veršem loretánské litanie.

Socha ze zbořené lorety v Horažďovicích (1659), dnes z kostela v Malém Boru (zapůjčila ŘKF Horažďovice). Tradiční podoba loretánské madony ve zjednodušených formách, typická pro výrobky z italského poutního centra.

lo od medicejských papežů Julia II., Lva X. a Klementa VII. Prostá stavba získala opláštění, kvalitní renesanční háv se sochami sibyl a proroků, či s reliéfy s mariánskými výjevy, přičemž věrné kopie, k nimž se počítá například ta pražská, zachovávají mezi kultovní stěnou a mladším doplňkem několik desítek centimetrů široký uctivý odstup. Finální podoba kodifikovala ideální vzor, nebyl však následován vždy, což demonstruje šedesát realizací na území České republiky spjatých s loretánským kultem. V Čechách je nejstarším dochovaným projevem loretánské úcty pozdně renesanční osmiboká kaple, kterou na svém pozemku v Horšovském Týně vystavěl Kryštof Popel mladší z Lobkowicz již kolem roku 1584. Kaple se natolik odlišuje od prototypu, že byla považována

za mladší, s původním kultem přímo nesouvisející. Správně pochopena se tak mění v historický a architektonický skvost, který vyžaduje citlivou rekonstrukci s ohledem na fragmentárně dochované nástěnné malby.

Duchovním jádrem prototypu, tj. malé obdélné stavby, kterou můžeme pozorovat například právě na Hradčanech, je přepážkou oddělený a běžnému návštěvníkovi nepřístupný úzký prostor s malým výklenkem krbového typu v ose. Je tak připomínáno místo, v němž Panna Marie připravovala pokrm narozenému Synu. Nad krbem je v nice socha černé P. Marie Loretánské, pro věřící viditelná mříží v přepážce. Její černý inkarnát se vysvětluje odvoláním na verš Písně písní: Černá jsem, ale půvabná (1,5). Socha, hojně uctívána a kopírovaná, zobrazuje stojící korunovanou madonu s Ježíškem u levého boku. Prapůvodní italská loretánská socha shořela při požáru roku 1921 a o rok později byla nahrazena kopií. Také starší socha, vzniklá asi až v 15. století, se však proměňovala v čase. Renesanční papežové ji vybavili tiárami, jak ukazuje devoční kopie z lorety v Jílovém, poněkud znešvařená mladší polychromií. Jílovská loreta je ranou předbělohorskou fundací (1616) s jasně protireformačním nábojem, podobně jako například stavba ve Slaném (1657), kde byla vestavěna do nitra

protestanského kostela. Tento někdy nepopíratelně bojovný aspekt mariánského poutního místa připomíná i dělová koule v Golčově Jeníkově (1650), která je inspirována obdobnou koulí v Itálii. Tam jde o ex voto Julia II., na Vysočině pak zjevně o náklonnost k detailu u stavebníka, císařského plukovníka a stavitele pevností za třicetileté války, Martina Maxmiliána z Goltze. Výše zmíněné tiáry na hlavě soch nevydržely. Roku 1638 Ludvík XIII., který modlitbě v italském Loretu přičítal zásluhy na narození dlouho očekávaného následníka trůnu, obdaroval místo štědrými dary, jejíž součástí byla i stříbrná socha anděla držící zlatého dauphina, budoucího Ludvíka XIV. Tehdy byla madona vybavena korunkami, které na kopiích spatříme nejčastěji.

Uvedené souvislosti vysvětlují, proč byl loretánský kult tolik oblíbený ve Francii, jakož i to, proč se stal terčem revolucionářů po roce 1789. S nástupem Josefa II. se však loretám nedařilo ani v habsburské monarchii. Během úprav interiéru vídeňského kostela augustiniánů tak byla roku 1784 zbořena i loretánská kaple, k jejímuž vzniku dala podnět císařovna Eleonora a kterou vysvětil kardinál Dietrichstein (1627). Počínaje Ferdinandem IV. byla v loretánské kapli uchovávána srdce významných Habsburků a po jejím

do 1. 11. 2026

SANCTUARIUM LAURETANUM – Z lorety do lorety

Loreta Praha

zboření pro ně byla zřízena nová kaple v někdejší kapitulní síni kláštera, dnešní Herzgruft (Hrobka srdcí).

Skomírající kult znovu ožil za Musolinioho, kdy se z loretánské madony stala s ohledem na legendární přenesení Santa Casy svatá ochránkyně letců. Tento patronát rezonuje zvláště v italském prostoru, kde ve výročním roce 2021 obletěla loretánská socha všechna italská letiště.

Pražská výstava nabízí unikátní příležitost spatřit na jednom místě doklady loretánského kultu, svezené z většího množství lokalit. Pro badatele na poli raně barokní zbožnosti ji lze označit za bezmála povinnou zastávku. Po výstavě lze pak příhodně navštívit i hradčanskou Santa Casu. Možná, bude-li mít člověk štěstí, zazije přitom i něco z pocitů, s kterými se na začátku 17. století světil svému cestovnímu deníku Bedřich z Donína po návštěvě italského poutního místa: „A tak o tom žádné pochybnosti není, nežli že ten dům neb pokoj blahoslavené Panny Marie z Nazaretu od svatých anjelů přenesený jest, poněvadž se při němž svatému domu nachází, že žádný tak urputný, zlostný a zatvrdilý člověk není, vejduce do té svaté kaple, aby jeho srdce se neobměkčilo a k nějaké obzvláštní proměně či pobožnosti pohnuto nebylo.“

Literatura

A. Philippon, *Le véritable plan, et pourtrait, de la maison miraculeuse de la Ste Vierge, ansy quelle se voit a presente à Lorette* (...), Paris 1649; *Cestopis Bedřicha z Donína*, Praha 1940; J. Bukovský, *Loretánská kaple v Čechách a na Moravě*, Praha 2000.

Tomáš Gaudek

je historik umění pracující v Národním památkovém ústavu, odborně se zaměřuje především na umění před rokem 1800.

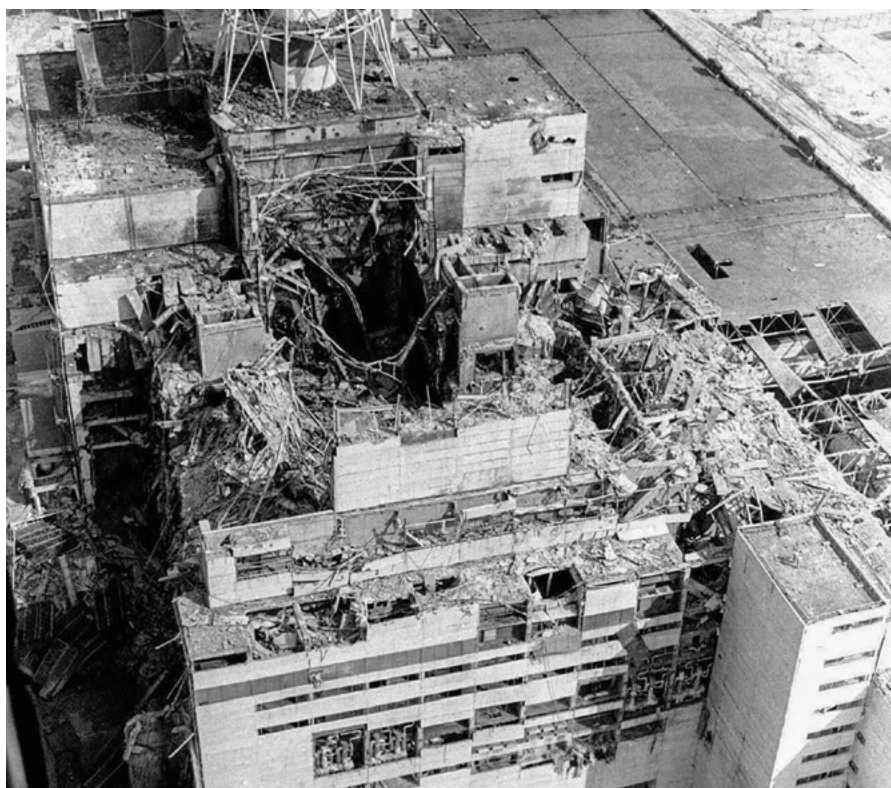
Jižní stěna hradčanské Santa Casy (1626–1631) s výjevy Klanění pastýřů a Klanění Tří králů. Stavbu iniciovala Benigna Kateřina z Lobkowicz a světila ji G. D. Orsimu.

Jedna havárie, dvě zprávy: Černobyl očima Rudého práva a The Times

BOHUMIL MELICHAR

V dubnu 2026 tomu bylo čtyřicet let od tragické nehody v Černobylské jaderné elektrárně, která si vyžádala desítky lidských životů, zamořila životní prostředí a učinila nejbližší okolí elektrárny pro člověka dlouhodobě neobývatelným. Navzdory závažnosti této události se představitelé Sovětského svazu snažili před veřejností problémy tajit a zachránit dlouhodobě budovaný obraz země jako technologické velmoci. Vedle symbolu rizik jaderné energetiky se Černobyl stal také ukázkovým příkladem mediálních manipulací a neobjektivitu sdělovacích prostředků pod kontrolou diktatury východního bloku. Nedůvěra ve státní média i v prohlášení vládních představitelů byla jedním z faktorů vedoucích k rychlému rozkladu socialistických režimů napříč střední a východní Evropou. Snaha zamést Černobyl pod koberec k ní výrazně přispěla.

Environmentální krize způsobená zvyšujícími se nároky lidské civilizace na přírodní zdroje staví téma černobylské havárie do současného kontextu. Právě v něm výrazně proniklo do popkultury. Významný divácký úspěch zaznamenal seriál *Černobyl* z roku 2019, který uvedla společnost HBO. Na beletrii a literaturu faktu o této události navázala také velmi úspěšná počítačová hra *S.T.A.L.K.E.R.: Shadow of Chernobyl* z roku 2007, která se v herním světě stala fenoménem. Letošní kulaté výročí zajistilo, že velká česká média tématu věnovala intenzivní pozornost.

Vzdušný záběr na zničený čtvrtý blok po několika měsících od události

Černobyl do výuky dějepisu jednoznačně patří a žáci by jej mohli vnímat jako přitažlivé téma.

Načtete QR kód a přineste téma černobylské jaderné havárie i do své výuky. Nabízíme vám lekci, v níž žáci komparují, jak o nehodě informovalo *Rudé právo*, s tím, jaké informace dostali čtenáři listu *The Times* v Londýně. Analyzují oba texty, porovnávají, v čem se liší, zjišťují, který z nich se více přiblížil pravdě, a interpretují důvody, proč se popis stejné události tak

dramaticky liší. Žáci pracují badatelskou metodou a zároveň rozvíjejí historické myšlení, čtenářskou gramotnost, mediální gramotnost i klíčové kompetence k řešení problémů a učení. ▀

<https://tinyurl.com/3me5r6sh>

55. ročník Dějepisné olympiády

Dějepisná olympiáda patří k největším oborovým soutěžím v České republice s každoroční účastí desetitisíců žáků základních a středních škol. Na Filozofické fakultě Univerzity Hradec Králové se 20.–21. května uskutečnil již 55. ročník finálového kola. Soutěž poprvé proběhla pod odbornou garancí Historického ústavu FF UHK a představila několik změn reagujících na proměny historického vzdělávání i nástup umělé inteligence.

Letošní zaměření shrnuje název *Dvě strany téhož příběhu: Jak muž a žena kráčeli dějinami – spolu, proti sobě i vedle sebe*. Téma vzbudilo pozornost: zatímco řada učitelů i studentů ocenila možnost zaměřit se na postavení žen a mužů v dějinách a sledovat historické proměny genderových rolí, jiní upozorňovali na současnou silnou politizovanost tématu. Někteří účastníci rovněž postrádali přesnější geografické či časové vymezení, většina však téma hodnotila pozitivně. Obměnou prošla i porota. Vedle akademiků se do ní zapojili také učitelé z praxe a odborníci na didaktiku dějepisu, aby se tak propojil historický výzkum se školní realitou i současnými trendy ve vzdělávání.

Od memorování k historickému myšlení

Soutěž dlouhodobě usiluje o to, aby nebyla pouze založena na memorování faktů. Stále větší důraz je kladen na schopnost pracovat s historickými prameny, porovnávat různé interpretace minulosti a chápat širší kontext. Také letošní testy se snažily tento trend posílit. Ve finálovém kole byly využity nejen textové prameny, ale také audiovizuální ukázky a historické předměty z Muzea východních Čech. Organizátoři zcela otevřeně přiznávají, že ne vše bylo bezchybné. Průběžná reflexe a úprava zavedených postupů však podle nich představují jednu z podmínek dalšího rozvoje soutěže. *Někdy jsme možná měli pocit, že téma až příliš pojímáme z pohledu ženy a zapomínáme na tu lákavou komparaci s mužským pohledem, zvláště když cílem takto koncipovaného tématu bylo zaměřit pozornost*

na soutěžící, kteří se dokáží orientovat v širších historických souvislostech, a ne jen na úzce vymezené téma, ke kterému si nastudují deset stránek doporučeného textu, doplnila k tomu za pořadatele Veronika Středová.

Diskuze o doporučené literatuře také otevřela širší otázku po roli podobných seznamů v soutěžích zaměřených na historické myšlení. Část soutěžících a jejich učitelů upozorňovala na obtížnou dostupnost některých titulů, zatímco organizátoři zpětně zdůrazňovali, že cílem seznamu nikdy nebylo vymezit soubor textů, z nichž lze odvodit správné odpovědi. Literatura měla především rozšiřovat obzory a nabízet různé pohledy na dané téma. Tyto zkušenosti vedly k rozhodnutí doporučenou literaturu pro příští ročníky zjednodušit a zároveň jasněji komunikovat její účel.

AI mění pravidla hry

Nejvýraznější změna souvisela s fenoménem, který dnes zasahuje celé školství, a sice s nástupem umělé inteligence. Dotsud se předpokládalo, že soutěžící doma vypracují písemnou práci, kterou následně budou ve finále obhajovat. Organizátoři se však rozhodli tento formát opustit. *Důvody byly zřejmé – umělá inteligence. Proto jsme tvorbu historického výstupu přesunuli přímo na místo konání olympiády. Soutěžící dostali zadání až na místě a v omezeném čase pracovali s historickými prameny i odbornou literaturou*, vysvětluje Veronika Středová. Výsledkem byla soutěžní část připomínající spíše práci historika než tradiční školní úkol. Účastníci museli samostatně

analyzovat prameny, formulovat vlastní interpretace a následně své závěry představit ostatním. Zajímavostí bylo také zapojení prvků vzájemného hodnocení. Každý finalista mohl udělit jeden hlas práci jiného soutěžícího.

Přesun historického výstupu přímo do finálového kola však otevřel i nové otázky. Zatímco lze ocenit větší autenticitu práce soutěžících, část účastníků upozorňovala na vysokou časovou náročnost úkolu nebo na skutečnost, že výsledné hodnocení mohly ovlivňovat i schopnosti spojené s prezentací či grafickým zpracováním. Diskuse o podobě této části soutěže zůstává otevřená i do dalších let (téma 56. ročníku bude *Jak technologie měnily společnost: Práce a odpočinek v proměnách času*).

Výzva do budoucna

Letošní ročník dějepisné olympiády jasně ukázal, že proměny, kterým dnes čelí školní vzdělávání, se nevyhýbají ani tradičním soutěžím. Nástup umělé inteligence otvírá nové otázky ohledně smyslu historického vzdělávání i způsobů jeho ověřování. Otázka, co znamená dobře rozumět dějinám, rozhodně neztrácí na významu ani ve světě, kde jsou informace dostupnější než kdykoli dříve. ▀

-tt-

<https://www.uhk.cz/cs/filozoficka-fakulta/ff/olympiady>

Pět životů jednoho města aneb Praha jako domov, přestupní i konečná stanice

Publikace amerického historika Chada Bryanta, který se dlouhodobě specializuje na dějiny středoevropského prostoru, navazuje na o dvanáct let starší titul téhož autora vydaný v českém překladu. Bryant zde nabízí pohled na Prahu jako město v černém, tedy perspektivu české metropole prizmatem nacistické nadvlády a českého nacionalismu (*Praha v černém: nacistická vláda a český nacionalismus*, Praha: Argo, 2012). V návaznosti na tento koncept je publikace *Praha: Sounáležitost s moderním městem* dalším úspěšným titulem, který navíc velice efektivně reflektuje problematiku multiperspektivity na pěti názorných příkladech, čímž se otevírá prostor i pro její didaktické využití, což koresponduje s aktuálními trendy v didaktice dějepisu. V této souvislosti je zásadní zejména otázka systémové implementace multiperspektivity do výukového procesu, přičemž zvláště v tomto případě je každá představená cesta vítanou inspirací.

Z textu je rozpoznatelné, že autorem představeného titulu je historik zahraničního původu, což však publikaci není na škodu, ba naopak přináší to poněkud odlišný rozměr poznání. Velkou předností práce je objektivita, neutralita a snaha o relativně vysokou míru empatie v rámci jednotlivých sond.

Z celkem pěti nabízených perspektiv je velice obtížné vybrat tu, která je nej kvalitnější historickou sondou a sou-

časně nejpůsobivějším mikrovýstupem jednoho životního příběhu. Významnou roli zde hrají osobní preference a sympatie čtenáře, což je pro multiperspektivní přístup příznačné – čtenář má přirozenou tendenci identifikovat se s konkrétní postavou či jejím příběhem. Není to však cíl práce, ten lze naopak spatřovat v každé nabídnuté sondě jako jednotlivé součásti komplexního formování základní myšlenky díla.

Navzdory uvedenému kniha nemůže nikdy nabídnout plnohodnotný multiperspektivní rozměr. I výběr sledovaných perspektiv podléhá do značné míry selektivitě, byť například z hlediska genderové roviny se jedná o velmi vyvážený výběr, který je navíc strukturován z hlediska delšího časového vývoje, což

Při zjednodušeném čtení se může zdát, že jednotlivé příběhy vystupují jako oddělené segmenty, avšak v konečném důsledku mají společný rámeček. Tím je především Praha jako prostor koncentrující kulturní a společenský život.

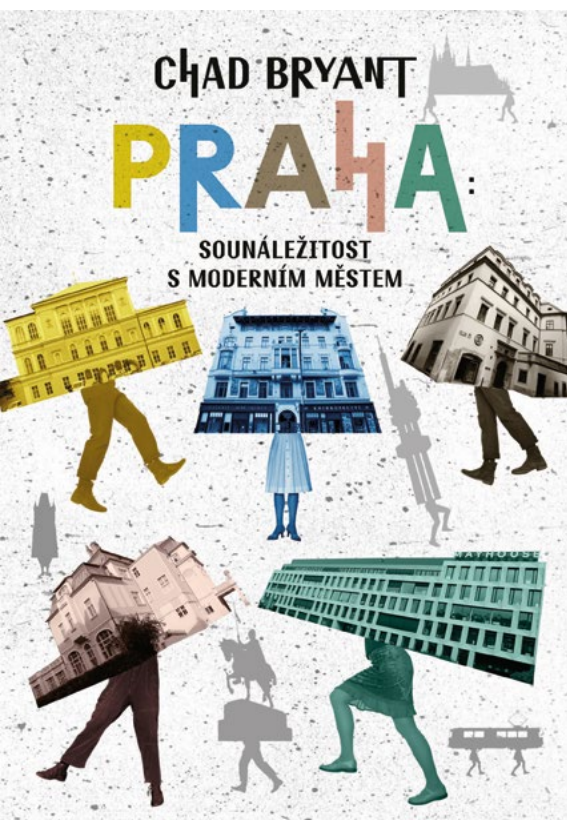
v praxi znamená, že multiperspektivita je rozložena v čase na pěti příkladech od 2. poloviny 19. století až do současnosti a je předkládána postupně v oddělených časových segmentech, což je jeden z možných modelů multiperspektivního přístupu.

Úvodní vhled do problematiky je prezentován příběhem českého vlasten-

ce a spisovatele Karla Vladislava Zapa, manžela polské šlechtičny a spisovatelky Honoraty Zapové. V této nejstarší sledované historické sondě dominuje napětí mezi německým a českým živlem v rámci relativně uzavřeného městského prostoru. Úvodní kapitola je v podstatě klíčovou ukázkou období formování moderní městské identity. Bryant zde Prahu představuje jako prostor dosud sevřený hradbami, ale zároveň již procházející výraznou modernizací, patrnou v rozvoji průmyslu, dopravy i městské infrastruktury. Na Zapův příběh následně navazuje perspektiva „zuřivého reportéra“ Egonu Ervina Kische, která již čtenáře přenáší do prostředí rychle se modernizující metropole přelomu 19. a 20. století. Kisch zobrazuje Prahu jako otevřené a sociálně diferencované město s velmi dynamickým vývojem. Výrazným rysem této etapy je proměna veřejného prostoru, v němž začínají hrát klíčovou roli kavárny jako centra společenského života městské střední třídy. Vedle nich se objevují nové formy urbánní zkušenosti spojené s fenoménem flanéra, který město nejen obývá, ale zároveň jej aktivně pozoruje a interpretuje. Již zmíněné napětí se na pozadí Kischova líčení transformuje do podoby výraznějšího antisemitismu. V neposlední řadě je rozhodujícím tématem podkapitoly celková urbanistická proměna města spojená s asanací, s demolicí pražských hradeb a následně

i s budováním nových staveb a modernější infrastruktury.

Třetí perspektiva je reprezentovaná Vojtěchem Bergerem a kontinuálně posouvá výklad do období vzniku samostatného Československa a navažujících meziválečných let. Třetí sonda je patrně také nejzdařilejším příkladem historického výstupu v rámci sledova-

Chad Bryant

Praha: Sounáležitost s moderním městem

Argo, Praha 2024, 325 s.,
ISBN: 978-80-257-4554-0

né pětice. V této části je rozhodujícím faktorem zkušenost dělnických vrstev v úzké vazbě na jejich každodenní život, což představuje cenný prvek i z hlediska současného směřování didaktiky dějepisu.

Bryant zde akcentuje masový rozvoj spolkového a stranického života, ale i radikalizaci společnosti, projevující se v demonstracích, stávkách či sociálních nepokojích. Zmíněné jevy zde doprovází především ekonomickými důsledky první světové války. Proměny veřejného prostoru metropole jsou poté charakterizovány intenzivnějšími projevy modernizace, která se opětovně promítá především v oblasti dopravního průmyslu, ale je demonstrována například i proměnou Václavského náměstí v centrum obchodního a kulturního života. Vznik Velké Prahy v roce 1922 pak

symbolicky i fakticky stvrzuje ambici metropole stát se moderním evropským velkoměstem.

Závěrečné perspektivy již nahlíží na Prahu z ženského úhlu pohledu.

Každá z pěti analyzovaných postav se z různých důvodů ocitá na okraji společnosti, přestože je součástí určité komunity. Právě tento motiv představuje jeden z nejsilnějších sjednocujících prvků knihy.

Čtvrtá perspektiva je spojená s Hanou Frejkovou, která líčí Prahu v období komunistického režimu. V této části autor sleduje zásadní proměnu města v důsledku ideologického tlaku a útlaku. Dominantní rysy kapitoly jsou spojeny s procesy znárodnování, kolektivizace a politických represí. V případě tohoto příběhu však vnímám určitou míru nevyužitého potenciálu. Přesto zde Bryant poměrně zdařile poukazuje na ambivalentní charakter tohoto období. Na jedné straně dochází k rozsáhlé výstavbě infrastruktury, sídlišť či metra, která zásadně proměňuje podobu města a životní podmínky jeho obyvatel. Na straně druhé však zůstávají patrné limity tohoto „technokratického socialismu“, například v podobě přetrvávajících nedostatků v bydlení či absenci každodenního komfortu. Zajímavým momentem je také proměna forem sounáležitosti, které se přesouvají od oficiálně organizovaných masových akcí k individuálnějších formám trávení volného času, jako je chalupaření či neformální kulturní aktivity.

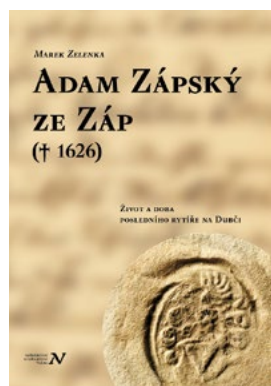
Poslední příběh vypráví vietnamská dívka Duong Nguyen Jirásková, která otevírá téma postsocialistické transformace a globalizace po roce 1989. Do popředí zájmu se tak dostává vietnamská diaspora, což lze považovat za další přínosný aspekt publikace. Současně se vyprávění Duong Nguyen Jiráskové odehrává na pozadí politických a ekonomických změn, které jsou charakterizovány přechodem k tržní ekonomice. Nicméně neméně výrazným průvodním jevem je zde i práce se stereotypy. Právě tato

perspektiva přináší do výkladu důležitý transnacionální rozměr, který ukazuje Prahu jako součást širších globálních procesů. Z didaktického hlediska může příběh mladé vietnamské dívky sloužit

jako vhodný příklad pro reflexi předsudků a jejich kritické zpracování.

Publikace Chada Bryanta je poměrně poutavým čtením, které však předpokládá nezbytně multiperspektivní nastavení, bez něhož by čtenář jen velice obtížně porozuměl podstatě práce. Při zjednodušeném čtení se může zdát, že jednotlivé příběhy vystupují jako oddělené segmenty, avšak v konečném důsledku mají společný rámec. Tím je především Praha jako prostor koncentrující kulturní a společenský život. Sounáležitost se zároveň projevuje i v tom, že každá z pěti analyzovaných postav se z různých důvodů ocitá na okraji společnosti, přestože je součástí určité komunity. Právě tento motiv představuje jeden z nejsilnějších sjednocujících prvků knihy. Závěrem však oceňme i patrně nezáměrně otevřený prostor na poli didaktiky dějepisu, a to konkrétně v podobě akcentu na multiperspektivitu, dějiny každodennosti nebo na práci s předsudky. ▀

Tamara TOMANOVÁ

Marek Zelenka

Adam Zápšský ze Záp (+1626)

**Život a doba
posledního rytíře
na Dubči**

*Veduta, České Budějovice 2025,
261 s., ISBN 978-80-88030-99-7*

Romantický a zároveň i dramatický příběh o posledním členu rodu Zápšských ze Záp byl populární především v 19. století zásluhou díla Josefa Svátka. Nicméně život Adama Zápšského ze Záp byl tragický už sám o sobě, a to bez jakéhokoliv příkraslení. Prošel si ztrátou rodičů, přičemž otec zemřel ještě před jeho narozením a matka ho záhy opustila a přenechala jeho výchovu prarodičům. Během dospívání ztratil i je a ve velmi mladém věku musel převzít vládu nad majetkem rodu. Než však stihl do správy dědictví jakkoli zasáhnout, byl obviněn z povstání proti panovníkovi a odsouzen ke ztrátě části majetku. Přesto mu úředníci odebrali majetek celý a Adam Zápšský se nemohl dovolat spravedlnosti. Stal se někým, kdo

žil pouze z milosti ostatních, a ještě dříve, než stačil se svou mladičkou manželkou zplodit dědice, ztratil i její

veřejnosti. Také proto kniha vznikla za finanční podpory městské části Praha-Dubeč. Ačkoliv autor sám není

V recenzované publikaci je však zvolen spíše jednodušší postup spočívající v porovnání pramenů s literár-

Příběh posledního Zápšského ze Záp poutal pozornost mnohých autorů, ale za ta léta byl zatížen řadou nepřesností a nepravd. Autor si proto kladl za cíl tyto nánosy odstranit a přiblížit osobnost šlechtice veřejnosti v co možná nejautentičtější podobě.

přízeň. Jeho osud se uzavřel způsobem nevídaným i na tehdejší dobu. Se svou milenkou spáchal hrdelní zločin, skončil na popravišti a přišel o čest. Těžko si představit tragičtější osud šlechtice z kdysi významného rytířského rodu. Kromě osudu Adama Zápšského je v publikaci vylíčena i historie rodu Zápšských ze Záp od jejich počátků a zároveň i stručný přehled dějin obce a panství Záp a Budeč. Hlavní těžiště výkladu tak spadá do doby předbellohorské a pobellohorské, ale některé pasáže sahají až do vrcholného středověku.

Nepřekvapí, že příběh posledního Zápšského ze Záp poutal pozornost mnohých autorů, ale za ta léta byl zatížen řadou nepřesností a nepravd. Autor recenzované monografie si proto kladl za cíl tyto nánosy odstranit a přiblížit osobnost šlechtice veřejnosti v co možná nejautentičtější podobě na základě dochovaných pramenů a zároveň objasnit okolnosti, které ho k tak zoufalému činu dovedly. Dalším záměrem publikace byla také popularizace rodu Zápšských ze Záp a samotného Adama Zápšského, stejně jako zpřístupnění regionální historie širší

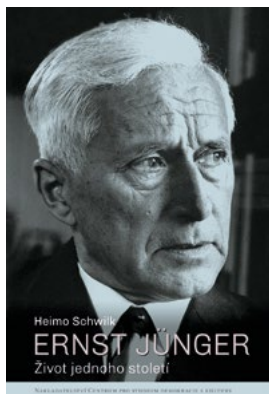
profesí historik, monografie vyšla v renomované ediční řadě Osobnosti českých a moravských dějin nakladatelství a vydavatelství Veduta. Marek Zelenka se snažil držet v rámci hlavní linie výkladu faktografie a nelze mu upřít zápal pro téma ani snahu o precizní práci s prameny.

Přesto má však monografie několik nedostatků, které je třeba zmínit. Kromě samotného příběhu Adama Zápšského ze Záp a jeho rodu má být v knize zachycena i jeho doba. Jinými slovy je hlavní linie výkladu doplněna o širší historický kontext, přičemž právě tyto části představují nejslabší místo publikace. Historický kontext je místy líčen nepřesně a někdy až příliš zjednodušeně. Další problém představuje práce s prameny v pasážích, kde jejich nedostatek vede autora k domněnkám a fabulacím. Za třetí text postrádá výraznější metodické ukotvení. To se nejvýrazněji projevuje v kapitole, kde se autor zabývá tzv. „druhým životem“ Adama Zápšského. Obvykle je tento pojem spojen s analýzou, jak je historická osobnost vnímána ve veřejném prostoru a jakým způsobem tento „druhý život“ formují umělecká díla.

ními díly a ve výčtu jejich odlišností. Byť je u umělecké tvorby jistá míra fikce očekávatelná, působí takto pojaté srovnání přesto poněkud omezeně z hlediska hlubší interpretace.

Navzdory těmto nedostatkům je kniha psána čtivým a srozumitelným jazykem, a proto bude dobře přístupná i čtenářům bez větší znalosti historie. Největší přínos představují pasáže založené na studiu pramenů, v nichž autor dokáže nabídnout nové nebo méně známé informace a plasticky vykreslit osudy hlavního hrdiny. Přes uvedené výhrady kniha dobře plní svůj popularizační cíl a nadchne především čtenáře se zájmem o české a regionální dějiny nebo osudy šlechty. Může být i inspirací pro ty, kteří se chtějí s historií seznámit přístupnější a čtivější formou. ▀

Kateřina JOCHOVÁ

Heimo Schwilk
Ernst Jünger
Život jednoho století

*Centrum pro studium
 demokracie a kultury,
 Brno 2026, 544 s.,
 ISBN 978-80-7325-610-4*

Zivotní příběh i rozmanité dílo německého myslitele Ernsta Jüngera (1895–1998) je v mnoha směrech pozoruhodné a rozporné. I když se mu během nezvykle dlouhého života dostalo nejruznějších poct a vyznamenání, ulpívalo na něm zároveň ódium problematického autora, který měl v meziválečné době blízko k německé nacionální pravici. V poválečném období pak na jistý čas přestal publikovat a v dalších desítkách let byl často kritizován ze strany studentského hnutí a kulturní levice. Jeho jméno bylo často kladeno vedle jeho přátel Martina Heideggera či Carla Schmitta, kteří byli rovněž viněni za povinnost vůči nacismu. Schwilk však ze své perspektivy ukazuje vrstevnatější pohled na odkaz německého filozofa.

Nutno předeslat, že Schwilk se s Jüngerem osobně znal a určitá sympatie se tak odráží i v celé biografii. V protikladu k politickému a právnímu filozofovi Schmittovi, který podle autora podlehl v éře třetí říše politickému oportunismu, si měl naopak Jünger zachovat vlastní přesvědčení, které ho od služby německému nacismu vzdálilo. V řadě pasáží se Schwilk pokouší vžívat do Jüngerových pocitů i složitého osobního života, v němž myslitel tragicky přišel o své syny a bez napětí nezůstal ani jeho manželský život. Autor by tak mohl zachovat více badatelského odstupu, případně před čtenářstvem objasnit svůj vztah k Jüngerovi. Bylo by také vhodné do českého vydání publikace zařadit vysvětlivky k řadě jmen a osobností, které se v knize objevily. Problematický je někdy i překlad pasáží, líčících Jün-

gerovo střetnutí s radikální studentskou levicí na konci šedesátých let. Jestliže jsou studentští aktivisté v překladu označováni za „osmašedesátníky“, v tuzemském prostředí vzbuzuje ten výraz zcela jiné konotace. Schwilkovi se však nakonec podařilo vylíčit peripetie Jüngerova života i uvažování plasticky. Jádrem jeho myšlení i zkušenosti byly zážitky frontového vojáka Velké války. Ty se pak

propisovaly do jeho filozofického myšlení, do válečných deníků a slavných prací *V bouři oceli* (česky 2021) nebo *Dělníkovi* (česky 2025). Právě dělník je pro Jüngera v meziválečných časech reprezentantem společenské třídy, která vytlačí uspořádané hodnoty a jistoty měšťanského světa s jeho chápáním individuální svobody, volného trhu a demokracie. Jüngerovy válečné texty zase v českém prostředí evokují šestý z *Kacířských esejů o filosofii dějin* od Jana Patočky, který se na německého filozofa přímo odvolává. Oběma myslitelům je společné pojetí frontového zážitku jako mezni zkušenosti, která zpochybňuje ustálené představy o pokroku lidstva, vědy a hospodářství, v jehož jménu často různorodé mobilizace probíhaly. Právě zkušenost radikálního vyklonění do nicoty vytváří na frontě

Albertem Hoffmanem se tak pokoušel dosahovat transcendentních zážitků prostřednictvím užívání LSD. Ve svých pozdějších textech se filozof od politických témat odklání ke kritice technologického a civilizačního vývoje, vedoucího k devastaci planety a jejích ekosystémů. Po své stovce ještě stihl od svého formálního protestantského vyznání konvertovat ke katolické víře, která lépe vyhovovala jeho potřebě zařazení do rozsáhlejší tradice i zřetelným mystickým sklonům. Ve Schwilkově knize se tuzemské kulturní veřejnosti dostalo dosud nejkomplexnějšího životopisu německého filozofa. K portretovanému protagonistovi zachoval autor empatický přístup, kdy mohl čerpat i ze své osobní známosti s německým myslitelem. Ten mu umožnil z jedné strany proniknout do Jünge-

Schwilk se s Jüngerem osobně znal a určitá sympatie se odráží i v celé biografii. Nakonec se mu ale podařilo vylíčit peripetie Jüngerova života i uvažování plasticky. Tuzemské kulturní veřejnosti se tak dostalo dosud nejkomplexnějšího životopisu německého filozofa.

„solidaritě mezi otrěsenými“ na obou stranách barikády.

I Jüngerovo poválečné myšlení je v mnoha ohledech nonkonformní, jakkoliv mu již Schwilk věnuje méně pozornosti než předcházejícím etapám. O drogové zkušenosti se zajímal Jünger již ve velkoměstském prostředí Berlína třicátých let, v šedesátých letech začal experimentovat s novými halucinogenními látkami. Se známým psychiatrem

rovy rozporuplné osobnosti i proměnlivých cest jeho nekonvenčního myšlení. Na straně druhé Schwilk v některých pasážích poněkud odbývá kritiky Jüngerovy filozofie, která se mohla (ač spíše nechtěně) dostávat v meziválečné době příliš blízko k vzestupující ideologii německého nacismu. ▀

Vojtěch ČURDA

Stanislav Luska

Ve službách dynastie.

Dietrichsteinové mezi habsburským Španělskem a Říší, 1548-1700.

Matice moravská a Regionální muzeum v Mikulově, Brno – Mikulov 2025, 512 stran, ISBN 978-80-87709-39-9

Mezi historickými publikacemi z poslední doby zaujme na první pohled

práce Stanislava Lusky *Ve službách dynastie*, objemná, ovšem poutavá kniha věnovaná raně novověké šlechtě.

Publikace vybavená rozsáhlou obrazovou přílohou vychází z dizertace autora, ve které se věnoval dějinám rodu Dietrichsteinů, z pohledu angažmá jeho členů ve dvorských kruzích ve Španělsku i v římskoněmecké říši (včetně Českých zemí). Geograficky je dílo rozepjato od Mikulova a Vídně až po Pyrenejský poloostrov, časově se rozprostírá od mocenského vzestupu Dietrichsteinů v první polo-

vině 16. století až po vymření španělských Habsburků v roce 1700. Autor zkoumá historii rodu pevně spojeného po několik staletí s moravským prostředím, díky pečlivé práci s rozsáh-

defiluje řada protagonistů, ve kterých se někdy lze ztratit (zástupy kastilské a aragonské šlechty tvořící různé frakce na španělském dvoře) a že text místy zabíhá do detailů (podrobná

této jinak čtivé a objevné publikaci slušelo.

Celkově lze ohodnotit knihu Stanislava Lusky jako suverénní historickou práci a nechce se ani věřit, že se jedná o autorovu publikační

Celkově lze knihu hodnotit jako suverénní historickou práci a nechce se ani věřit, že se jedná o autorovu publikační prvotinu. Jak svým zpracováním, tak i obsahem má potenciál oslovit nejen odbornou veřejnost, ale i široký okruh zájemců o historii.

lou pramennou základnou ji však dokáže uchopit v širších souvislostech. Snaží se analyzovat politické a diplomatické strategie jednotlivých členů rodu stejně jako jejich osobní vazby na členy obou větví Habsburků. Stanislav Luska pečlivě odkrývá složitě předivou společenských vztahů a ukazuje, nakolik fungovali členové rodu jako určitá spojka mezi španělskou a středoevropskou částí habsburského impéria. Při odhalování dějin rodu tak čtenář naráží na mnoho dalších dějů a souvislostí, ať už se jedná o politiku španělských Habsburků ve vztahu k římskoněmecké říši, o fungování raně novověké diplomacie, nebo o konfesní záležitosti. Lze jen ocenit, že se na pozadí těchto velkých dějin neztrácí z knihy určitý lidský rozměr: kniha dává nahlédnout do soukromého světa jednotlivých protagonistů knihy a není nouze ani o úsměvné momenty, jako když autor cituje dopisy jedné z dcer Adama z Dietrichsteinů, komentující „italskou domácnost“ její sestry a švagra.

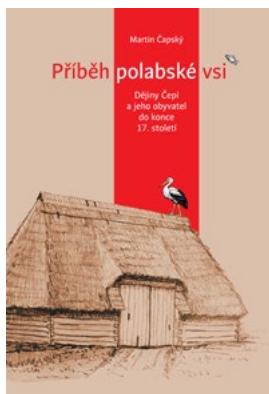
Při výše zmíněném nejspíše nepřekvapí, že v knize

analýza rozepří ohledně fungování komendy alcatravského řádu, která Adamu z Dietrichsteinů formálně patřila). Jak ovšem vyplývá z předmluvy, autor si je toho dobře vědom. Navíc nelze pominout fakt, že všechny tyto exkurzy a detaily mají vždy vztah k hlavní linii textu, k příběhu, jehož kolektivním hrdinou jsou členové rodu Dietrichsteinů, a že přispívají k neobyčejné komplexnosti textu.

Kromě kvalitního zpracování historického materiálu se kniha Stanislava Lusky vyznačuje rovněž schopností vtáhnout čtenáře do děje. Nelze ovšem být jen nekritický, protože finální redakce knihy by si zasloužila lepší péči. V textu se tak lze setkat s poněkud kostrbatými souvětími, ve kterých se ztrácí souvislosti, časté jsou také kalky přejaté zjevně ze španělštiny (rekvizita ve smyslu podmínka, španělsky *requisito*, fricke ve smyslu nesvár, španělsky *fricción*). Tyto připomínky jsou ale adresovány směrem k redakční práci, nikoliv k samotnému autorovi: vyladění těchto drobných nedostatků by

prvotinu (byť vycházející z dizertační práce). Jak svým zpracováním, tak i obsahem má potenciál oslovit nejen odbornou veřejnost, ale i široký okruh zájemců o historii, kterým otevírá fascinující pohled do světa raně novověké šlechty a zároveň zprostředkovává autorovu radost z dobrodružství vědy a fascinaci španělskou kulturou, což jsou vlastnosti beze sporu sympatické. ▀

Jaroslav STANOVSKÝ

Martin Čapský
Příběh polabské vsi
Dějiny Čepí a jeho
obyvatel do konce
17. století

Scriptorium, Dolní Břežany –
Čepí 2025, 146 s.,
ISBN: 978-80-7649-066-6

Loňského roku byla v nakladatelství Scriptorium vydána publikace z pera českého historika Martina Čapského. Auto-
 rovi se podařilo sepsat zajímavý příspěvek k dějinám českého venkova. Již na první pohled čtenáře upoutá časové rozpětí popisovaných dějin vsi, která loňského roku oslavila 650 let od první písemné zmínky. Autor se totiž v rámci

zmínky až do roku 1694, kdy bylo Čepí prodáno české komoře a připojeno k sousednímu komornímu panství Pardubice. Čapský, který má ve vsi své vlastní předky, tím navázal na své předchůdce a doplňuje tak dosud ostatními autory nezpracovanou kapitolu dějin vsi. V krátkém úvodu, věnovaném významným archeologickým nálezům v katastru, se pouze formou poznámky pod čarou může čtenář rovněž dozvědět o jeho inspiraci ve významných mikrohistorických pracích. Řádky následující kapitoly jsou věnovány osudům vsi ve středověku. Od zemanů z Čepí přešla k Dobřenským z Dobřenic, kteří ji v roce 1541 či krátce předtím prodali kutnohorským havířům, resp. starším nad havíři.

Prodejem kutnohorským starším získala vesnice Čepí zcela výjimečný a jedinečný status, který pramenil z charakteru jejich nové vrchnosti. Jednalo se totiž o zástupce Havířského pořádku, které starší reprezentovali při jednáních s kutnohorskou městskou radou a zaměstnavateli, řešili vztahy mezi havíři a zároveň zajišťovali také zaopatření havířských sirotků

– cechovní organizací byla zcela výjimečnou záležitostí, ke které by se stěží v českém prostředí hledala paralela. Autor sám si pokládá otázku, co vedlo kutnohorské havíře k zakoupení vlastní vesnice vzdálené 40 km od Kutné Hory. Značná vzdálenost kladla nároky na písemnou komunikaci mezi havíři a rychtáři, jakožto jejich zástupci ve vsi. To dalo Čapskému jedinečnou možnost věnovat se i otázce písemné kultury poddaných, neboť písemnou komunikaci s vrchností vedli čepští poddaní přímo. V následujících kapitolách se autor věnoval různým aspektům venkovské každodennosti, o kterých jedinečná pramenná základna vypovídala. Čtenář se tak může seznámit s vrchnostenskou správou kutnohorských havířů, otázkou režijního hospodářství, s barvitým popisem útrap za třicetileté války, robotními povinnostmi a životním cyklem venkovského obyvatelstva.

Kniha představuje zajímavý a velmi cenný příspěvek k dějinám českého venkova, který se vymyká klasickému pojetí publikací vznikajících při význam-

kovské prostředí daného období zkoumatelné jen velmi omezeně. Umožnila mu to zcela jedinečná pramenná základna vycházející jednak z charakteru vrchnosti preferující písemnou komunikaci a ze značné geografické vzdálenosti dělicí poddané a jejich vrchnost. Jinými slovy záležitosti, které by běžný rychtář s vrchností vyřizoval ústně, musel čepský rychtář řešit s kutnohorskými havíři písemně. To spolu s tím, že Čepí byla jediná vesnice své vrchnosti, zapříčinilo zcela jedinečnou pramennou situaci. O to více je škoda, že autor bohužel rezignoval na jakoukoliv charakteristiku pramenů. Nesmírně cenný je mikrohistorický rozměr knihy odrážející se v životních příbězích obyčejných obyvatel vsi Čepí, které dotvářejí obraz každodennosti východočeské vesnice v průběhu 16. a 17. století. ▀

Josef GRULICH
 Václav ČERNÝ

K dějinám českého venkova představuje kniha velmi cenný příspěvek, který se vymyká klasickému pojetí. Autor se díky jedinečné pramenné základně mohl pozastavit nad otázkami, které jsou pro naprostou většinu lokalit v českých zemích zkoumatelné jen velmi omezeně.

zpracování historie východočeské vesnice Čepí, ležící mezi Pardubicemi a Heřmanovým Městcem, zaměřil pouze na období od nejstarší

a vdov. Charakterem svého fungování se starší nad havíři blížili jiným cechovním organizacím. Vlastnictví deskového majetku – ves-

ním jubileu obce. Martin Čapský se mohl pozastavit nad otázkami, které jsou pro naprostou většinu lokalit v českých zemích pro ven-

Dederónie: nezpracovaná minulost, ráj resentmentů

Východ a Západ jsou víc než jen dvě světové strany: jsou to rozdíly v sociálních strukturách, rozdíly v mentalitě, rozdíly v politickém povědomí. (...) původní optimistická očekávání hladkého srůstu Východu se Západem se ukázala jako chimérická. Ani metafora východních Němců, kteří jednoho dne „doraží domů“, není případná. Ani na konci „fáze napodobení“, jak se ukazuje, původní Východ nezmizel, nýbrž je stále zřetelný... Sociolog Steffen Mau se ve svém výzkumu soustředí převážně na sociální nerovnosti a zabezpečení, i proto se jeho oceňovaná kniha **Nerovně sjednocení. Proč zůstává východ Německa jiný** (přeložila Ingeborg Fialová-Fürst, Books & Pipes, Brno 2026) soustředí především na tyto otázky: *Kde dnes vidíme rozdíly mezi Východem a Západem a čím jsou způsobeny? Co je podstatou těch rozdílů a jaký mají význam pro sjednocení Německa?* Dynamiku vztahů mezi znovusjednocenými částmi analyzuje historicky komplexně: doba po roce 1989 se často srovnává s dobou po roce 1945 (transfer institu-

cí, elit a peněz), obzvláště v kapitole „Rok 1968 se nekonal“. Upozorňuje na nečekaná data: *Velké nadregionální deníky a týdeníky se sídlem ve Frankfurtu nad Mohanem, Hamburku či Mnichově se ve východních spolkových zemích skorou nečtou a neprodávají (...)* Tyto noviny prodávají na Východě mezi 2,5 a 4 % své produkce, takže můžeme mluvit o „mediálním rozštěpu“ (...) Důsledkem je nezpracovaná minulost, neochota vůbec se tohoto tématu dotýkat, potlačená mezigenerační diskuse a samoúčelná osvětová práce, jež nedoléhá k uším publika. Připomíná mi to silný osobní zážitek v sasko-anhaltském městě Halle an der Saale – v rámci připomínek třiceti let od znovusjednocení Německa byly v centru města instalovány různé prezentace s politickým obsahem o důležitosti spolkové ústavy či spolkového ústavního soudu a také statistiky o zlepšování podmínek života v bývalém východoněmeckém prostoru. Kolemjdoucí se bannerům vyhýbali obloukem. Je opravdu zarážející, jak málo argumentů předkládaných instituty pro politické vzdělávání dosáhne k uším posluchačů...

-tac-

Když ono je to ověřování informací, nestrannost, slušné vyjadřování a všechno ostatní tak staromódní...

Vyhlašujeme Call for Abstracts na pátý ročník konference **Dějiny ve veřejném prostoru** na téma **Břemena dědictví**, která se bude konat **26. a 27. listopadu 2026 v Praze**.

Žijeme ve zděděném světě, v němž nás obklopuje dědictví všeho druhu: hmotné i nehmotné, přírodní i kulturní, vytožené i nechtěné. Zatímco upínáme pohledy k integrující se Evropě, zakopáváme o rezidua národních příběhů a ostatky temných dějin raději schováváme hluboko v kapsách. Rodinné stříbro památek a národní kultury úzkostlivě oprašujeme a mezitím nám za zády přetrvává environmentální krize. Je dědictví vzácným jádrem naší identity, nebo se ho můžeme bezstarostně zbavit v momentě, kdy se nám přestane hodit?

Pátý ročník fóra **Dějiny ve veřejném prostoru** nabídne dva dny debat nad **tématem historického dědictví z hlediska paměti, kultury a umění v širokém slova smyslu**. Dědictví je ve veřejném prostoru zastoupeno řadou oblastí a tlumočí ho široké spektrum médií: od literatury a filmu přes muzejní expozice až po videohry; od historického vzdělávání, populární kultury a památníků přes památkovou péči a turismus až po historické eventy. Cílem konference je sledovat, jakými způsoby se společnost ve veřejném prostoru vypořádává se svým dědictvím, a hledat cesty, jak s dědictvím inspirativně pracovat v současnosti. Fórum je otevřeno nejen pro historičky/historiky či teoretičky/teoretiky, ale i pro praktiky a tvůrce z oblastí audiovizu, památkářství, muzejnictví či učitelství. Budeme se soustředit na následující tematické okruhy, ale vítáme příspěvky i z dalších oblastí.

REGISTRACE PŘÍSPĚVKŮ

Ukončení registrace příspěvků 31. května 2026
Anonymizované příspěvky bude vybírat
Programový výbor

Přijímáme přihlášky ve formátu: přednáška, videoesej, umělecký projekt. Na vystoupení bude 15-20 minut podle časových a prostorových možností konference.

Vybrané příspěvky bude možné publikovat jako studie v časopisech
Dějiny a současnost, Moderní dějiny
a Soudobé dějiny.

FORUMDVP.FF.CUNI.CZ

TEMATICKÉ OKRUHY:

Dědictví v institucích / dědictví institucí

Do tohoto okruhu náleží příspěvky, které zkoumají roli institucí v nakládání s dědictvím, stejně jako ty reflektující, jak reprezentanti institucí přistupovali k jejich dědictví a odkazu a jak s nimi pracovali. Okruh se zaměřuje na lokální, státní i nadnárodní instituce různého typu. Vítáme příspěvky, které kriticky zkoumají konkrétní instituce, reflektují příklady dobré praxe, aplikují do českého prostředí přístupy critical heritage studies nebo mapují proměny přístupů k dědictví. Okruh je otevřen mimo jiné pracovníkům muzeí a galerií, památkových objektů, učitelství, profesím pracujícím v turistickém ruchu, správcům a kurátorům archivů, pracovníkům neziskových organizací a spolků.

Klíčová slova: muzea a galerie, školy, památková péče, památková edukace, archivy, mediální archivy, turismus, UNESCO, neziskové organizace a spolky

Dědictví a identita

Okruh se zaměřuje na identitotvorný aspekt dědictví na různých úrovních - rodinné, lokální, národní či evropské. Vítáme příspěvky, které zkoumají, jak je dědictví propojeno s mocí, jak působí na emoce a těla. Jak se rozhoduje o tom, co považujeme za dědictví? Kdy je dědictví inkluzivní a kdy vede k vyloučení? Vítáme příspěvky všech, kteří se těmito tématům věnují ve svých výzkumech, uměleckých dílech nebo občanských iniciativách.

Klíčová slova: identita, moc, afekt, trauma, břemeno, inkluze/exkluze, národní dědictví, evropské dědictví, globální dědictví

Dědictví v mediálních kontextech

V tomto okruhu nás zajímá dědictví prezentované skrze média, ale také sama média a jejich historie jako svébytný druh dědictví. Zveme ty, kteří média zkoumají, ale také ty, kteří s nimi pracují jako umělci, novináři, designéři či kritici. Skrze tento okruh se konference otevírá tvůrčím a komunikačním přístupům ve výzkumu role dědictví ve společnosti.

Klíčová slova: umění, digitální média, populární kultura, masová média, intermediální vztahy, média jako dědictví

Dědictví budoucnosti

Jak obtoží koncepty, instituce i samotné objekty dědictví v době antropocénu? Pohyby na vědeckém poli, jež směřují pozornost směrem ke globální klimatické krizi, k celoplanetární a více-než-lidské perspektivě, se dotýkají i konceptu dědictví. Má smysl rozlišovat přírodní a kulturní dědictví? Jak se tyto koncepty vzájemně obohacují? Vítáme především příspěvky, které překračují zažité disciplinární hranice, hledají nové pojmy a nové památky nebo nabízejí svěží perspektivu na ty zažité, navštěvované nebo i zapomenuté.

Klíčová slova: antropocén, materialita dědictví, více-než-lidské dědictví

Spektákl

Zábavní plakát 1890–1938

ZČ/
G

6. 5. — 13. 9. 2026

Západočeská galerie v Plzni

výstavní síň Masné krámy

www.zpc-galerie.cz

